

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ
AHLÂK-I MUHSİNÎ TERCÜMESİ
Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)

HÜSEYİN ALTINPAY

DANIŞMAN
Prof. Dr. ÂDEM CEYHAN

MANİSA
2008

ÖZET

Çalışmamızda ilk olarak ahlâk kavramı üzerinde durulmuş ve farklı dönemlerdeki ahlâk anlayışları verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra 17. yüzyıl başlarına kadar yazılmış olan Türkçe ahlâk kitapları telif eserler ve tercüme eserler olarak sınıflandırılıp kısaca tanıtılmıştır. Siyâset-nâmelerin de ahlâkî öğütler vermesi ve *Ahlâk-ı Muhsinî* ile tercümesinin idarecilere hitaben yazılmış bir eser olması dolayısıyla bu türde yazılan eserlere de değinilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî* yazarı Hüseyin Vâiz Kâşifi ve eserleri tanıtılmıştır. Ardından Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine Farsça'dan dilimize tercüme ettiği ve *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî* adını verdiği *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* incelenerek, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 3467'de kayıtlı müellif hattı nüshanın 1b-60b sayfaları arası bölümün transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ahlâk, Nasihat-nâme, Siyâset-nâme, Hüseyin Vâiz Kâşifi, Hocazâde Abdülaziz Efendi, I. Ahmed, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*.

ABSTRACT

In our study, it is given point to moral concept and different views on different periods. Later than, turkish moral books are categorized as reconciliation creations and translation creations which are written until 17th century. Because of siyaset-name's give moral advices and Ahlak-i Muhsini and its translation is written to administrators, it is touched on these kind of creations. Huseyin Vaiz Kasifi, the write of Ahlak-i Muhsini, and his books are introduced. After that it is given the information about the life of Hocazade Abdulaziz Efendi's life and his books; *Ahlak-i Muhsini Tercumesi*, which is translated from Persian and given the name Ahlak-i Sultan Ahmed upon request of Sultan 1. Ahmed is examined and given the transcripion of the text of the copy of the pages 1b-60b which is recorded in Suleymaniye Library Fatih nr. 3467.

Keywords

Moral, Nasihat-name, Siyaset-name, Huseyin Vaiz Kasifi, Hocazade Abdulaziz Efendi, I. Ahmed, *Ahlak-i Sultan Ahmedi*

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Hocazâde Abdülaziz Efendi; Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi; Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla dorularım.

Tarih

22/07/2008

Hüseyin Altınpay

ÖNSÖZ

Ahlâk, insana özgü bir değerdir. Denebilir ki, her insanda şöyle veya böyle bir ahlâk bilinci ve duygusu mevcuttur. Sadece insanoğluna ait olan bu nitelik, yüzyıllardan beri âlim, filozof ve şairlerin ilgisini çekmiş; ahlâk konusunda birçok eser telif veya tercüme etmelerini sonuç vermiştir. Arap, Fars ve Türk edebiyatında pek çok nasihat-nâme, pend-nâme, fütüvvet-nâme kaleme alınmış; değişik eserlerde ahlâk konusu üzerinde durularak fert ve toplum eğitime çalışılmıştır.

Prof. Dr. Mahmut Kaplan'ın yeni harflere çevirmek suretiyle yayımladığı Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in *Ahlâk Kitaplarımız* adlı kitapçığını okuduktan sonra, ben de Türk edebiyatında manzum veya mensur ahlâkî eserlerle ilgilenmeye başladım. Mahmut Kaplan, bu metinden başka, ünlü divan şairi Nâbî'nin *Hayriyye*'si başta olmak üzere, manzum nasihatnameler konusunda çalışmış bir ilim adamıdır. Kendilerinin yaptığı ilmî araştırma ve yayınlardan, edebiyat tarihimizdeki ahlâk kitapları üzerinde fazla durulmadığını ve anılan konudaki bilimsel çalışmaların yeteri derecede olmadığını öğrendim. Bunun üzerine yüksek lisans tez çalışmamı ahlâkî- edebî bir eser hakkında yapmayı düşünmeye başladım. İlk tez danışmanım olan Prof. Dr. Nezahat Öztekin'le bu konuda görüşüp konuştuktan sonra, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercüme üzerine bir inceleme yapmaya karar verdim. Konuyu lisans yıllarında Osmanlı Türkçesi derslerimize girmiş hocalarımdan Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a açtığımda, niyetimi olumlu karşılayarak kendisinin de ünlü tarihçi ve şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Abdülaziz Efendi ile ilgili bir eser meydana getirdiğini, elinde onun *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nin müellif hattı nüshasına ait bir kopyanın bulunduğunu ifade etti ve bu

metin üzerinde çalışabileceğimi belirtti. Tezimin konusu böylece “Hocazâde Abdülaziz Efendi ve *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*” olarak belirlenmiş oldu.

Bu arada ilk danışmanım yaş haddinden emekliye ayrılınca, danışmanlığıma anabilim dalı başkanlığımızın teklifi üzerine, enstitümüz tarafından Prof. Dr. Âdem Ceyhan tayin edildi. Sultan I. Ahmed devrinin ileri gelen ilmî şahsiyetlerinden Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verirken, danışmanımın bu konudaki çalışmasından faydalandığımı da burada belirtmek isterim.

Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin Mirza Muhsin adına kaleme aldığı ve Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine dilimize çevirdiği *Ahlâk-ı Muhsinî*, adından da anlaşılabilir gibi, ahlâkî muhtevalı bir eserdir. Söz konusu metin, Hocazâde'den önce ve sonra da dilimize defalarca tercüme edilmiştir. Abdülaziz Efendi, tercümesinde I. Ahmed'in ahlâkî vasıflarını da övdüğü için, genişleterek yaptığı çeviriye “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” ismini uygun görmüştür. Anılan eserin ahlâkî bir muhteva taşıdığı ve ahlâkın da felsefe sahasına girdiği yahut başlı başına bir ilim dalı olduğu söylenerek neden böyle bir konuyu seçtiğimiz sorusu akla gelebilir. Ahlâk ve edebiyat arasında sıkı bir münasebet olduğu bilinmekte ve bu ilişki çeşitli edebî şahsiyetler ve ilim adamları tarafından söz konusu edilmektedir. “Edebiyat” kelimesi, bilindiği gibi, “edeb” kökünden gelmektedir ve “edeb”, iyi terbiye, naziklik, usluluk gibi ahlâkî manalar da taşır. Sırf bundan ötürü değil, dil ve üslûp özellikleri, nesir ve nazım tarzında yazılmaları, edebî şahsiyetlerin manevî kültürlerini tanımaya imkân vermeleri, meydana getirilirken sanat kaygısının da güdülmesi gibi türlü sebeplerden dolayı ahlâkî eserlerin aynı zamanda edebiyatla ilgili yönleri de vardır. *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*, müterciminin “inşâ-i miyâne” dediği, bizim bugün Fahir İz'in sınıflandırmasından da faydalanarak “orta nesir” kategorisine girdiğini söyleyebileceğimiz ifade tarzından başka, içinde yer alan Farsça manzum parçalar, *Mesnevî*'den iktibaslar, Sâdî, Hâfız gibi şairlerden nakledilen beyitler, bunların nazmen yapılan tercümeleri, ele alınan konuları somutlaştırmak için anlatılan hikâyeler, kıssalar, menkıbeler bakımından da edebiyatın ilgi sahasına giren bir eserdir. Secili bir üslûp

kullanılarak şiirli bir dille kaleme alınması, esere edebî bir tat katmış ve değer kazandırmıştır. Bu gibi sebeplerden ötürü, *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*, hem ahlâkî, hem de edebî yönden ele alınmasını gerekli bulduğumuz bir metindir.

Tezimizde öncelikle ahlâk hakkında genel bir bilgi vererek anılan kavramın farklı dönemlerde nasıl ele alındığını göstermeye çalıştık. Ardından, Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin tercümesine kadar meydana getirilmiş olan belli başlı ahlâk kitaplarını, edebiyat tarihimizde bu konuda yapılan çalışmalar hakkında bir fikir vermesi amacıyla kısaca tanıtmaya gayret ettik. Bu hususta Bursalı Tahir Bey, Ağâh Sırrı Levend ve bilhassa Mahmut Kaplan'ın yayınlarından geniş ölçüde faydalandığımızı ifade etmek isteriz. Hüseyin Vâiz Kâşifî ve *Ahlâk-ı Muhsinî*'sinden bahsettikten sonra, söz konusu eserin dilimize yapılan diğer tercümelerini tanıttık. Daha sonra Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vererek yazarın bilhassa tez konusu olarak belirlediğimiz "*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*" isimli çalışmasının muhtevası, tercih ettiği tercüme tarzı, dili gibi meseleler üzerinde durduk. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü nr. 3467'de kayıtlı bulunan ve mütercim Aziz Efendi'nin kendi el yazısıyla meydana getirdiği nüshanın, 1b-60b varakları arasındaki kısmını, transkripsiyon sistemiyle yeni harflere çevirdik. Eserin tamamının metnini vermek, bir yüksek lisans tezi için çok hacimli sayıldığından, ilk danışmanımız tarafından konumuz *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nin ilk 60 yaprağıyla sınırlandırılmıştı. Kitabın bu kısmında *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin ilk on beş babının tercümesi yapılmış bulunmaktadır. Böylece eserin bölüm bakımından yarısına yakın bir kısmını ele alıp yeni harflere aktarmış olduk.

Gerek incelemeyi yazarken, gerekse müellif hattı olması dolayısıyla güvenilir bulduğumuz nüshasını esas alarak metni hazırlarken, mümkün olduğu kadar dikkatli davranmaya, yanlışlardan kaçınmaya çalıştık. Buna rağmen eksikliklerimizin ve yanlışlarımızın olması mümkündür. Şahsen henüz ilim yolunun başlarında bulunan bir aday olmamız dolayısıyla bu tür hatalarımızın hoşgörülle karşılanarak tecrübeli

hocalarımız ve ilim adamları tarafından düzeltileceğini ümid ediyoruz. Dileğimiz, eserin geri kalan kısmının başka bir lisans üstü çalışmaya konu olması, böylece bu kıymetli ahlâk kitabının bütünüyle gün ışığına çıkarılmasıdır.

Tez çalışmamda, gerek metin konusunda esas aldığım yazma nüshaya ve incelemeyi yaparken yararlanabileceğim kaynaklara ulaşma konusunda, gerekse metni okuma sırasında bana daima yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez konusunu belirleyip çalışmaya başlamamdan sonra emekliye ayrılan Prof. Dr. Nezahat Öztekin'e de teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak maddî ve manevî katkılarını benden esirgemeyen değerli aileme, sevgi ve saygılarımı sunar; bana verdikleri büyük destekten dolayı minnettarlığımı belirtmek isterim.

Hüseyin ALTINPAY

Mayıs 2008.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. Ahlâkın Tarifi.....	1
2. Sokrates, Platon ve Aristo'nun Ahlâk ile İlgili Düşünceleri	1
3. İslâmiyet Öncesinde Ahlâk Anlayışı	3
4. İslâm'da Ahlâk Anlayışı	3
5. İslâmî Düşünce Sisteminde Ahlâk Felsefesinin Gelişimi	7

I. BÖLÜM

1. 17. Yüzyıla Başlarına Kadar Yazılmış Türkçe Ahlâk Kitapları	12
A- Telif Eserler	12
B- Terceme Eserler	32
2. Siyâset-nâmeler	42

II. BÖLÜM

1. Hüseyin Vâiz Kâşifi ve Eserleri	53
a) Hayatı	53
b) Eserleri	54
c) <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i>	56
2. Türk Edebiyatında <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> Tercümeleri.....	57

III. BÖLÜM

1. Hocazâde Abdülaziz Efendi	60
a) Hayatı	60
b) Eserleri	64
I. Telif Eserleri	65
II. Tercüme Eserleri	67
2. <i>Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî)</i>	68

a) Tercümenin Sebebi	70
b) Tercüme Metodu	72
c) Dil ve Üslûp Özellikleri	81
d) <i>Ahlâk-ı Sultan Ahmedî</i> nin Muhtevâsı	

83

IV. BÖLÜM

1. Nüshaları	85
2. Metin Tesbitinde Tutulan Yol	86
3. Metin (vr. 1b-60b)	87
Sonuç	191
Kaynakça	195

Kısaltmalar

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.mad.	adı geçen madde
bkz.	bakınız
bs.	Basım
c.	Cilt
d.	Doğum
haz.	Hazırlayan
hk.	Hakkında
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphane
nr.	numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
S.	Sayı
trc.	Tercüme eden
Ty.	Türkçe Yazmalar
Üni.	Üniversitesi
vr.	varak
Y.	Yıl
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. Ahlâkın Tarifi

Ahlâk, Arapçada seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çokluk şeklidir. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için “halk”, manevi yapısı için “hulk” kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir. İngilizcede de ahlâk karşılığında kullanılan “moral” kelimesi, Latince “moralis” kelimesinden türetilmiştir. “Moralis”, âdet, karakter, hâl ve hareket tarzı demektir. Kelime anlamı ile ahlâk, huy, karakter, hâl ve hareket tarzı gibi manalara gelmektedir.

Ahlâkın çeşitli ıstılâhî manaları içinde İslâm âleminde en beğenileni ve en yaygın olanı, İmam Gazzâlî'nin tarifidir ki, bu tarif, Gazzâlî'ye kadar yapılmış tariflerden çoğunun bir neticesi ve olgunlaşmış şeklidir. Gazzâlî ahlâk ile ilgili olarak: “Ahlâk, insanın mânevî yapısında yerleşen öyle bir melekedir ki, davranışlar, hiçbir fikrî zorlamaya gerek kalmadan bu melekedен rahatlıkla ortaya çıkar ” demiştir.¹

Ahlâk, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin irâdî hareketleriyle ilgilenmektedir. Zamana, toplum ve kültürler göre değişiklik gösteren davranış biçimlerine karşılık ahlâk, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.² Hocaşâde Abdülaziz Efendi tarafından Terceme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* de insanın ihlâs, şükür, sabır, tevekkül, hayâ, iffet, şefkat, tevazu gibi ahlâkî özelliklerini ele alan bir eserdir. Kitabın muhtevasını anlayabilmek için, farklı dönemlerdeki ahlâk anlayışlarına bakmak faydalı olacaktır.

2. Sokrates, Platon ve Aristo'nun Ahlâk ile İlgili Düşünceleri

Eski Yunan'da Fisagor'dan sonra Sokrat, Platon ve Aristo'nun düşünceleri ile ahlâk ayrı bir bilim hâline getirilmiştir.³ Yunan ahlâk felsefesinde başlıca soru mutluluktur. Yunan filozoflarına göre insan davranışlarının amacı, mutluluğa ulaşmaktır. İnsan hayatının gayesini mutluluk olarak gören bu ahlâk felsefesine “eudaemonism” denmektedir. Bu ahlâk teorisinin esas karakteri gâyeci oluşu ve insan davranışlarını yönedikleri gayeye göre değerlendirmesidir.

¹ Ali Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul 1987, s. 17-18.

² Recep Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, Ankara 1996, s. 2.

³ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara 1988, s. 89.

Tamamen ahlâkî konularla meşgul olan ilk filozof Sokrates'tir. Görevinin insanları fazilet ve bilgelik peşinde yürümeye ikna etmek olduğunu söyleyen Sokrates'e göre, fazilet ile bilgi aynı şeydir. Doğrunun ne olduğunu bilen insan, doğru davranışta bulunur. İyi bir hayat yaşamak için, iyi hayatın ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Kötülüğün kaynağı cehalettir. Bilgi, ahlâkî davranışta bulunmak için araştırılır. Sokrat'ın ahlâk felsefesinde insan hayatının gayesi, mutluluğa ulaşmak olmalıdır. Bunun için insan, kendisini mutlu kılacak iyyinin, faziletin bilgisini elde etmelidir.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon'da ahlâk anlayışı, insanın en yüksek iyiyi elde etmesine yönelmiştir. Platon'a göre, en yüksek iyyinin elde edilmesi, insanın gerçek mutluluğa ulaşmasına yardımcı olur. Platon'un ahlâk felsefesi eudaemonist karakterlidir. İnsanın bu en yüksek iyiliğinin, aklî ve ahlâkî bir varlık olarak şahsiyetinin gelişmesi, ruhunun doğru tarzda eğitilmesi ve hayatının genel bir ahengi olduğu söylenebilir. Ruh, olması gereken bir mertebede bulunan insan, mutlu olur. Filozofa göre, mutluluğu temin eden iyilik, haz ile bilgeliğin doğru olarak karıştığı bir hayatta aranmalıdır. İnsanın en yüksek iyiliği, Tanrı'nın bilgisini de ihtiva eder. Hatta dünyadaki İlâhî uygulamanın farkına varmayan insanın, mutlu olması mümkün değildir. Mutluluk, faziletli yaşamakla elde edilir. Bu da Tanrı'ya elden geldiği kadar benzemekle olur. Demek ki, ancak faziletli insan, gerçek manada mutlu insandır. Fazilet, ruhun iç düzeninden, sağlığından ve uyumlu olmasından başka bir şey değildir. Bilgelik, cesaret, itidâl ve adalet olmak üzere dört esas fazilet vardır. Platon, fert olarak insanın mutluluğunun tam olarak cemiyet içinde gerçekleşeceğine; cemiyetin mutluluğunun da, gerçek manada devlet içerisinde filizleneceğine inanmıştır. Gaye, bütün devlette elden geldiğince büyük bir mutluluk sağlamaktır. Platon'a göre, insan hayatının nihâî gayesi, mutluluğun elde edilmesidir. Bu da gerçek anlamda devlette mümkün olacaktır. Devletin gayesi ferdin değil, bütünün mutluluğudur ki bu, devlette adaletin gerçekleşmesi ile meydana çıkar.

Aristo'nun ahlâk felsefesi de hocası Platon'un ahlâk anlayışı gibi eudaemonismin tipik bir örneği olarak gösterilir. Aristo, geliştirdiği ahlâk felsefesinde her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her fiil ve tercihin, bir iyiyi arzuladığını düşünür. Bu sebepten iyiyi, her şeyin arzuladığı şey diye dile getirir. Bir gaye olarak arzulanan bu iyilik, mutluluktur.⁴ İslâm filozofları da ahlâk felsefelerini oluştururken

---

⁴ Recep Kılıç, *a.g.e.*, s. 5-8.

antik Yunan'ın bu üç filozofunun görüşlerinden yararlanmışlar ve ahlâkı sistemli bir biçimde açıklamaya çalışmışlardır.

3. İslâm Öncesinde Ahlâk Anlayışı

İslâm dini öncesindeki Arapların ahlâk anlayışı hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklar, Câhiliye şiiri ve atasözleri ile *Kur'an* ve sünnet gibi İslâmî belgelere dayanmaktadır. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Câhiliye edebiyatında ahlâk kelimesi yer almamıştır. Bu kelimenin teklik biçimi olan “hulk” ise nadiren kullanılmıştır. Bir ölçüde iyi ahlâk manasını ifade etmek üzere mürûe (mürüvvet) tabirine daha çok rastlanılır. Ayrıca hayır, mâruf ve hak gibi ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar yanında, Câhiliye erdemlerini ifade etmek üzere şecaat, kerem, sehâ, cûd ve vefâ gibi çeşitli kavramlarla bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındır. Ancak bütün bu kavramlar yüksek ve uluslararası bir ahlâk anlayışını ifade etmekten tamamen uzak olup dünyevî ve kabileci bir karakter taşımaktadır. Câhiliye Arabı ikinci bir hayata inanmadığı için, bu dünyanın zevk ve safâsından olabildiğince faydalanmayı hayatın gayesi saymıştır. O dönemin ünlü şairi Tarafe, *Mu'allaka*'sında, ebedîlikten söz edilmeyeceğine göre, insan için yapılacak en iyi şeyin bütün varlığıyla hayatın zevklerini yaşamak olduğunu belirtirken Câhiliye döneminin bu hedonist ahlâkını dile getirmiştir.

Câhiliye döneminin bütün ahlâkî faziletlerinin arkasında kişinin veya kabilenin gururunu, şeref, öfke, kavmiyet duygularını tatmin etme, asalet, cömertlik ve yiğitlik ile şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku, hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktadır. Esasen bu dönemin, fert ve kabile gururu, kibir ve serkeşlik nitelikleri dolayısıyla Câhiliye diye anıldığı Amr b. Külsûm'un *Mu'allaka*'sından açıkça anlaşılmaktadır.

4. İslâm'da Ahlâk Anlayışı

İslâm dini, yukarıda bahsettiğimiz, “Câhiliye” diye anılan bu dönemdeki aşiret ruhunun, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koymuştur. Bu şekilde insana, o güne

kadar kendi dışındaki varlıklara çevirdiği mücadele enerjisini, kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini öğretmiştir.

Arap kabilelerinin hayat tarzları, örfleri ve uygulamaları üzerine bir toplum yapısı kurmak İslâm düşüncesi açısından imkânsız bir durumdu. Onların koyu ve anlamsız putperestlikleri, yüksek bir ahlâkın kurulmasına başlı başına bir engel teşkil ediyordu. Bu sebeple Hz. Muhammed, bir olan Allah'a itaat temeline dayalı bir ahlâkî ve dinî birlik sağlama görevini üstlenmiş, böylece kabile ve soy sop anlayışı yerine Allah'a saygı, ferdî ve sosyal plânda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü hâline gelmişti. Bu ölçüye uygun olarak İslâm'ın öğretileri, Allah'ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri ihtiva etmiş bulunmaktadır.⁵

İslâm ahlâkı, ne İslâm ilim ve fikir adamlarının, hatta ne de Hz. Muhammed'in bizzat kendi düşüncesinin bir mahsulü olmayıp esas itibariyle vahye dayanır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in, Hz. Peygamber'i Müslüman ahlâk örneği göstermesinin sebebi, onun ahlâkının *Kur'an* ahlâkı olmasından ileri gelmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in *Kur'ân*'ın umumî ölçülerine ve prensiplerine nadiren de olsa uymayan bazı tutumları olmuş ve bu tutumlar, kesin bir suretle vahiy yoluyla düzeltilmiştir.⁶ İşte Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarının daima vahyin kontrolünde olması sebebiyledir ki, *Kur'ân*'ın yanında Sünnet de İslâm ahlâkının ikinci temel kaynağını teşkil etmiştir. *Kur'ân-ı Kerim*, Hz. Muhammed'in yüksek bir ahlâka sahip olduğunu belirtmiş⁷, onu güzel ahlâk örneği olarak göstermiş⁸, Hz. Aişe'den nakledilen bir hadiste Hz. Muhammed'in ahlâkının *Kur'an* ahlâkı olduğu ifade edilmiş; kendisi de ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildiğini söylemiştir. Bütün bu ve benzeri deliller, Sünnet'in *Kur'an*'dan sonra İslâm ahlâkının ikinci kaynağını teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.⁹

Bu sebeple İslâm ahlâk düşüncesi, *Kur'an* ve sünnet ile başlar. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece

⁵ Mustafa Çağrı, "Ahlâk, 1. Kısım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 1.

⁶ Meselâ, *Kur'an*, Abese 80 / 1-10.

⁷ "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." (*Kur'an*, Kalem, 68/4).

⁸ "Andolsun ki, Resulullah, sizin için Allah'a ve ahret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." (*Kur'an*, Ahzâb 33/21).

⁹ Ali Özek, *a.g.e.*, s. 19-20.

daha sonra gelen fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hattâ filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. *Kur'ân-ı Kerîm*, ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamış; ancak, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de “ahlâk” kelimesi doğrudan yer almamakla birlikte, biri “âdet ve gelenek”, diğeri de “ahlâk” manasında olmak üzere iki yerde¹⁰ ahlâkın teklik biçimi olan “huluk” kelimesi geçmektedir. Ayrıca pek çok âyette yer alan “amel” teriminin alanı, ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Hadislerde ise “ahlâk” ve “hulk” kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Görünür âlemin yegâne mükellef ve sorumlu varlığı olarak insanı tanıyan *Kur'ân-ı Kerîm*, bu sebeple onun ahlâkî mahiyeti konusuna özel bir önem vermiştir. Buna göre Allah, insanı en güzel bir tabiatta yaratmış¹¹; ona kendi ruhundan üflemiştir.¹² Ancak insanın bu ruhî cephesi yanında bir de topraktan yaratılan beşerî cephesi vardır. İşte insandaki bu ikilik onun ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olması sonucunu doğurmuştur. Allah, insan nefesine iyiliğin ve kötülüğün kaynakları olan kabiliyetleri birlikte vermiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in insanın ahlâkî mahiyeti hakkındaki bu dengeli yaklaşımı, onun ahlâkî hüküm ve tercihlerini de aynı şekilde değerlendirmesine yol açmıştır. İşte *Kur'ân-ı Kerîm*'in insan hakkındaki bu ihtiyatlı iyimserliği, İslâm ahlâkının temelde dinî kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur.

Kur'an ve sünnette ahlâk ile ilgili genel hükümler yanında birçok ahlâkî davranışlar için özel hükümler de yer almış olmakla birlikte, her şeye rağmen, hakkında hüküm bulunmayan girift meselelerle karşılaşılabilceği de hesaba katılmıştır. Hz. Muhammed, “Helâl de haram da bellidir; bu ikisi arasında ise şüpheli durumlar vardır. Şüphelerden sakınan kişi dininin şerefini korumuş olur” buyurmuş ve böyle durumlarda kalp ve vicdanın verdiği hükme uymayı öğütlemiştir. Ne var ki *Kur'an* ve hadislerde vicdanın hükümleri ihtiyatla karşılanmıştır. Çünkü insan nefsi, kendisine kötülük ve edepsizlikler telkin eden şeytanın baskısı altındadır. Ayrıca İslâmî terminolojide “hevâ”

---

¹⁰ “Bu öncekilerin geleneğinden başka bir şey değildir.” (*Kur'an*, Suarâ 26/37); “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”, (*Kur'an*, Kalem, 68/4).

¹¹ “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.”(*Kur'an*, Tîn 95/4).

¹² “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!” (*Kur'an*, Hicr 15/29).

adı verilen kötü arzu ve eğilimler ile şüursuz taklit de ahlâk ve fazilet yolunun engelleri olarak gösterilmiştir.

Kur'an ve sünnette faziletlerin fert ve toplum hayatına maddî ve manevî faydaları, reziletlerin zararları üzerinde durulmuştur. Ayrıca birçok eski milletlerin yıkılışlarında ahlâkî bozulma ve çöküntünün önemli ölçüde rol oynadığını haber veren âyetler, *Kur'ân-ı Kerim*'de büyük bir yer tutar. Bu milletlerin helâk oluşu ile ilgili kıssalar *Kur'ân*'ın pek çok yerinde geçmektedir. *Kur'ân-ı Kerim* ve sünnette Allah'ı en yüksek derecede sevmek, O'nun hoşnutluğuna lâyık olmak ve O'ndan hoşnut olmak temel ahlâkî motif olarak gösterilmiş; doğru inanç ve temiz yaşayışın en yüksek gayesinin Allah rızası olduğu vurgulanmıştır.¹³

İslâm ahlâkının bu dinamik yapısı, onun sadece bir kitle ahlâkı veya sadece bir seçkinler ahlâkı olmadığını, aksine maddî, zihnî ve psikolojik bakımlardan her seviyedeki insanın kaygılarını ve özlemlerini dikkate alan, bununla birlikte ona, içinde bulunduğu durumdan daha ideal olana doğru yükselme imkânı sağlayan kapsamlı ve uyumlu bir ahlâk sistemi olduğunun göstergesidir.

Müslümanlığın ilk yıllarında ahlâk tamamen *Kur'an* ve hadislerin getirdiği kurallara dayanmaktaydı. Bütün Müslümanlar, *Kur'ân*'ın emrine uyarak hayatlarını Hz. Muhammed'in getirdiği öğretilere göre düzenlemenin gerektiğine inanmışlardı. Hicretin yaklaşık ikinci yüzyılından itibaren meydana gelen yeni durumlar karşısında az çok farklı ahlâk anlayışları ortaya çıkmakla birlikte, temelini *Kur'an*'dan alan ve Hz. Peygamber ile ashabın hayatlarında şekillenmiş olan geleneksel İslâm ahlâkına bağlılığı şiar edinen anlayış da varlığını sürdürmüştür. Müslüman âlimler, genel olarak ahlâka ve bu alanın özel konularına dair eserlerden oluşan zengin bir literatür meydana getirmişlerdir. Daha çok hadis ve fıkıh âlimleri tarafından yapılan bu yöndeki ahlâk çalışmalarının başlangıcını hadislerin tasnif dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere hemen bütün hadis mecmualarında *Kitâbü'l-edebe*, *Kitâbü'l-birr*, *Kitâbü Hüsnî'l-hulk* gibi başlıklar altında özellikle ahlâk hadislerini ihtiva eden bölümler bulunur. Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i, Abdullah b. Mübârek'in *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâ'ik*'1 gibi yalnızca ahlâka dair hadis ve haberlerden oluşan eserler yanında, İslâm kültür tarihi boyunca devam eden kırk hadis külliyyatının başta gelen konuları da ahlâkîdir. Fıkıh kitaplarındaki amelî ahlâk konularıyla tefsir ilminde

---

¹³ Mustafa Çağrı, *a.g.mad.*, s. 2.

ahkâmü'l-*Kur'an* türündeki eserlerde ahlâkla ilgili konuların varlığına da işaret etmek gerekir.¹⁴

İslâm filozofları, temelde *Kur'ân-ı Kerîm* ve hadislere dayanan İslâm ahlâkını tarif ederken Yunan filozoflarının tasnif ve tariflerinden yararlanarak, ahlâkı sistemli bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Bu bakımdan İslâm'da felsefî ahlâk, tamamen müstakil bir ilmî saha olarak görülmez. Daha çok Eflâtun ve Aristo'dan etkilenen İslâm filozofları, bilimleri ayırırken ahlâka da büyük yer vermişlerdir. Bu ayırımı göre metafizik, psikoloji, mantık ve ahlâk, felsefenin dört büyük kolunu teşkil etmiştir.¹⁵

Bu düşünürler, ahlâkı, “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” şeklinde tarif etmişlerdir. Ahlâkın temel vazifesi, nefis hakkında bilgiler vermek ve nefsi kendisinden faziletli fiiller meydana gelecek şekilde terbiye etmektir. İslâm filozofları ahlâkı “ruhânî tabâbet” olarak kabul etmişlerdir.

İslâm âlimleri, felsefeyi genellikle “nazarî” ve “amelî” olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Birincisi daha çok insanın bilgileriyle, ikincisi ise faaliyetleriyle ilgilidir. Birincisinde başarılı olmak bizi nazarî kemale, ikincisinde başarılı olmak ise amelî kemale götürür. Her ikisinin aynı şahısta toplanması ise, tam ve hakikî saadetin gerçekleşmesi anlamına gelir. Amelî felsefe veya hikmetin üç ana konusu vardır: Ahlâk, tedbîrü'l-menâzil ve siyâsetü'l-müdün. Birincisi ferdin nasıl kemale ereceğini ele alır; ikincisi ahlâkı aile çerçevesi içinde düşünür; üçüncüsü ise şehirlerin veya ülkenin ahlâklı ve faziletli yönetimini konu edinir. Bu üçlü ayırımı hemen hemen bütün İslâm filozoflarının eserlerinde bulmak mümkündür; fakat bu ayırım, özellikle Tûsî'den sonra ahlâk hakkında yazılmış felsefî kitapların üç ana bölümünü meydana getirmiştir.¹⁶

5. İslâmî Düşünce Sisteminde Ahlâk Felsefesinin Gelişimi

İslâm filozoflarının antik Yunan filozofları olan Sokrates, Eflâtun ve Aristo'dan etkilendiklerini daha önce belirtmiştik. İslâm âleminde ahlâk ile ilgili yapılan ilk çalışmalar bu filozofların eserlerinin Arapçaya çevrilmesi ve incelenmesi yönünde olmuştur. Yunan filozoflarının ahlâk konusunda yazmış oldukları eserlerin ve daha sonra bunlarla ilgili yazılan şerhlerin önemli bir kısmı çok erken bir tarihte Arapçaya çevrilmiştir. Müslüman filozoflar Eflâtun'un başta *Cumhuriyet*'i olmak üzere

¹⁴ Mustafa Çağrı, *a.g.mad.*, s. 3.

¹⁵ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 89-90.

¹⁶ Mustafa Çağrı, *a.g.mad.*, s. 10.

diyaloglarının önemli bir kısmını inceleme imkânı bulmuşlardır. Aristo'nun meşhur *Nikhomakhos Ahlâkı*'nı İshak b. Huneyn on bir kısma ayrılmış olarak Arapçaya Terceme etmiştir. Aynı mütercimın eserle ilgili bir başka şerhi de Terceme ettiği bilinmektedir. Fârâbî bu eserin giriş bölümü üzerine bir şerh yazmıştır. Daha sonra İbn Rüşd de Aristo'nun Ahlâk'ı üzerine orta boy bir şerh kaleme almıştır. Tanınmış tıp bilgini ve filozof Galen'in *Fi'l-ahlâk* ve insanın kendi faziletlerini nasıl keşfedeceğine dair bir risâlesi İslâm filozofları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Hakikî manada ilk İslâm filozofu olan Kindî ahlâkla ilgili olarak çok sayıda risâle kaleme almışsa da ne yazık ki bu eserlerin çoğu bugüne kadar bulunamamıştır. Kindî'nin ahlâka dair görüşlerini risâlelerinin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş mâlumattan, *el-Hîle li-def'i'l-ahzân* adlı risâlesinden ve Sicistânî'nin *Müntehabü sıvâni'l-hikme*'sinde yer alan iktibaslardan öğrenmekteyiz. Kindî'nin bu eseri hacmi küçük olmasına rağmen, çok etkili olmuştur. Hüznün mahiyeti, sebepleri ve giderilmesinin çareleri gibi konuları ele alan eserde, İslâmî tesirlerin yanı sıra Eflâtuncu, Aristocu, Stoacı ve Yeni Eflâtuncu tesirleri de farklı nispetlerde bulabilmekteyiz. Eser Âmirî, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi ahlâk filozofları üzerinde de ilgi uyandırmıştır.

Daha sonra Ebû Bekir er-Râzî, yirmi kısa bölümden meydana gelen *et-Tıbbü'r-rûhânî* adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde Aristocu unsurlara değil de Eflâtun'a ağırlık verildiği anlaşılmakta; ayrıca Galen'in tesirleri açıkça görülmektedir. Burada Râzî öfke, kızgınlık, kıskançlık, aç gözlülük vb. nefsî kötülöklere bir tabip mahareti ile yaklaşmakta ve bunlardan kurtulma yollarını öğretmektedir. Ayrıca Râzî'nin itidali tavsiye eden ve manevî hazlara yer veren felsefî hayat tarzı ile ilgili *es-Sîretü'l-felsefiyye* adlı eseri de geniş anlamda ahlâkla ilgili olarak görülebilir.

Felsefenin öteki alanlarında olduğu gibi ahlâk sahasında da sistemleşme Fârâbî sayesinde gerçekleşmiştir. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihayet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı şekilde bağlayan, Fârâbî'dir. O, öncelikle Eflâtun'un görüşleri ile Aristo'nunkileri, ikinci basamakta ise felsefenin görüşleri ile dinin görüşleri arasında bir telif ve terkibe gitmeye çalışmıştır. *et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde* ve *Tahsîlü's-sa'âde*'si doğrudan doğruya ahlâk ile ilgilidir. Ayrıca *el-Medînetü'l-fâzıla* ve *Siyâsetü'l-medeniyye* adlı eserlerinin son kısımları da siyaset çerçevesi içinde ele alınmış ahlâk konularıyla, özellikle de haz ve saadet konularıyla ilgilidir. Fârâbî'nin fazilet ve saadette ilgili görüşleri bütün İslâm filozofları üzerinde,

ittisâl fikri ise İbn Sînâ, İbn Bâce, İbn Tufeyl ve ayrıca bazı bakımlardan mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur.

Fârâbî ile İbn Sînâ arasında geçen süre, İslâm'da felsefî kültürün aydın kesime hızla yayıldığı bir dönemdir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, bu dönemde yaşayan filozoflardan birisidir. Onun ahlâk ve siyâset konusunda yazmış olduğu *Kitâbü's-sa'âde ve'l-is'âd* isimli eseri, sistematik ve didaktik bir kompozisyona sahip olmamakla birlikte, ahlâk felsefesinin önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Eser, Müslüman filozofların özellikle ne gibi konularla meşgul olduklarını, hangi isim ve kaynaklara dayandıklarını göstermesi bakımından bir bilgi hazinesidir.

İbn Sînâ, selefleri ve halefleri kadar ahlâk konusu üzerinde durmamıştır. Meselâ felsefenin her alanına yer veren *eş-Şifâ*'da ahlâk için ayrılmış özel bir bölüm yoktur. Buna rağmen onun ahlâk ile ilgili söyledikleri bir araya getirildiğinde bir fikir verecek ölçüde mâlumat elde edilebilir. İbn Sînâ'nın ahlâk ve saadet ile ilgili iki risâlesi vardır. Fakat o, esas konusu olan nefis ve nefsin bekası meselesine temas ettiği her yerde ahlâkî kemâl üzerinde de durmuştur. Ayrıca İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-aşk*, *Risâletü't-tayr* ve *Hay b. Yakzân* gibi tasavvufî denebilecek risâleleri de nefsin yüce mertebelere nasıl çıktığı ve sonunda Allah'a nasıl ulaştığının hikâyesini felsefî bir roman üslûbu içerisinde dile getirdiği için, dolaylı olarak felsefî ahlâk ile ilgili sayılır. İbn Sînâ'nın bu türden yazıları, özellikle İspanyol Müslüman filozoflar üzerinde ve tasavvuf sahasında tesirli olmuştur.

Felsefî ahlâkın tarihçesini anlatırken İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'ini göz ardı etmek mümkün değildir. *Resâ'il*'de yer alan ahlâk anlayışı, denebilir ki, İslâm âleminde nazarî seviyede gerçekleştirilen en eklektik anlayıştır. Bu anlayış, yan yana getirilmiş yüzlerce fikirden oluşmaktadır. *Resâ'il*'de İslâmî kaynakların yanı sıra Eski Yunan felsefesinin, Yeni Eflâtunculuğun, Pisagorculuğun, Hint Felsefesinin, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tesirleri açıkça görülmektedir. Onların insân-ı kâmilî soy itibarıyla Doğu İranlı, imanda Arap, eğitimde Bâbilli, takvâda Hıristiyan, sırlara vâkıf olmada Hintli, ilim ve hikmette Yunanlıdır. İhvân-ı Safâ'nın ahlâk anlayışı, daha ziyâde genel Sünnî kitlenin dışında kalan guruplar ile İshrâk felsefesinin ahlâk anlayışı üzerinde etkili olmuştur.

Şüphesiz “ahlâk felsefesi” deyince, akla gelen ilk eser, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ıdır. İslâm dünyasında kaleme alınan birçok ahlâk kitabı için bu eser âdeta bir örnek teşkil etmiştir. Gazzâlî'den Kınalızâde Ali'ye varıncaya kadar birçok

müellif, yazdıkları eserlerde Miskeveyh'in eserinden yararlanmışlardır. Eserin en önemli yanı, Fârâbî'den itibaren kuvvetli bir şekilde kendisini hissettiren ittisâle dayalı bir ahlâk anlayışından ziyade, daha tecrübî ve Aristocu denilebilecek bir anlayışa sadık kalmış olmasıdır. Kindî'nin tesirleri, özellikle de son bölümünde açıkça görülmektedir. Ayrıca eski filozofların görüşlerinin İslâm'la uyuşacak şekilde iktibas edilmesi ve yorumlanması, onun geniş bir kabul görmesine sebep olmuştur. İbn Miskeveyh'in ahlâkı, bazı tarif ve tasniflerini Yunan filozoflarından alan bir İslâm ahlâkıdır.

Gazzâlî'nin felsefî ahlâka dair görüşlerini, özellikle İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk*'ının bir devamı gibi görmek mümkündür. Ahlâk konusuna fıkıh, kelâm ve tasavvuf açısından bakan Gazzâlî'nin bizi en çok ilgilendiren iki eseri, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'in *Mühlikât* kısmının ikinci kitabı olan "*Kitâbü riyâzeti'n-nefs ve tehzîbü'l-ahlâk ve mu'âleceti emrâzi'l-kalb* ile *Mîzânü'l-'amel*'dir. Onun *er-Risâletü'l-ledüniyye*, *Mişkâtü'l-envâr* ve *el-Maksadü'l-esnâ* gibi eserlerini kelâmî, özellikle de tasavvufî açıdan değerlendirmek icap eder.

Gazzâlî'den sonra İslâm'da felsefî ahlâkın, birbiriyle ilgili olmakla beraber, farklı hususiyetler taşıyan iki ana çizgiyi takip ettiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Farsça ve daha sonra Türkçe yazılan ahlâka dair eserlerdir ki bunlar büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip etmektedir. Bu eserlerin başında Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si gelir. Amelî felsefenin üç ana konusu olan ahlâk, tedbîrî'l-menzil ve siyaset, bu eserin üç temel bölümünü teşkil etmiştir. Tûsî'nin ahlâkı daha sonra yazılan pek çok esere kaynak teşkil eder. Bunların en önemlileri, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si, Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'si ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sidir.

İkinci çizgi ise, Fârâbî'nin daha metafizik mahiyetteki ittisâl kavramına dayalı olan İbn Sînâ'nın İşrâkî düşünceyi konu alan eserlerinde belirgin hâle gelen çizgidir ki bunun en önemli temsilcileri, İspanyol Müslüman filozoflardan İbn Bâcce ve İbn Tufeyl'dir. Bu filozoflardan ilki, kalabalık dünyanın uzağında yaşayan bir ârifin rûhânî tekâmülünü anlatan *Tedbîrü'l-mütevahhid*'in, ikincisi ise yine benzer bir konuyu roman şeklinde bir üslûp ile anlatan *Hay b. Yakzân*'ın müellifidir. Aralarındaki farklara rağmen her iki eserde de tasavvufî unsurlar daha ağır basmaktadır.¹⁷

¹⁷ Mehmet Aydın, "Ahlâk, 2. Kısım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2 s. 10-12.

Eser sayısı bakımından İslâm kültür tarihinin en verimli alanlarından biri olan geleneksel İslâm ahlâkının başta gelen klâsik eserlerinden biri de Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'idir. Eser geniş muhtevası, materyal zenginliği, ilmî, fikrî ve edebî üstünlüğü gibi meziyetleri dolayısıyla her devirde ve bütün İslâm ülkelerinde ilgiyle okunmuştur. Hz. Muhammed'in ahlâkını bütün insanlık için örnek gösteren İbn Hazm'ın dinî-felsefî mahiyetteki *el-Ahlâk ve's-siyer*'i, muhtevasının önemi yanında taşıdığı edebî değer bakımından da büyük bir kıymet taşır. Ebû Nasr et-Tabersî'nin *Mekârimü'l-ahlâk*'ı da Hz. Muhammed'in, hayatın bütün alanlarına ait tutum ve davranışlarını sergileyen ve onu bir ahlâk ideali olarak gösteren en tipik geleneksel ahlâk kitabı örneklerindedir.

İslâm kültür tarihinde ahlâk litaretürü içerisinde edebî ve hikemî türde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin de önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Mukaffâ'nın *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü Tercemesi, İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-ahbâr*'ı, İbn Miskeveyh'in *Câvidân-hired*'i, Mübeşşir b. Fâtik'in *Muhtârü'l-hikem*'i bu türün en eski ve değerli örneklerindedir. Daha sonra *Kâbusnâme*, *Siyâsetnâme*, *Nasîhatnâme*, *Pendnâme*, *Fütüvvetnâme* gibi klişeleşmiş adlar altında, ahlâkî- dinî mahiyette edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irsad ve mev'iza kitaplarının yazımı aralıksız sürdürülmüştür.¹⁸

İslâm ahlâk litaretürü ile ilgili birkaç Türkçe bibliyografik çalışma yapılmıştır. Bunlardan Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) *Ahlâk Kitaplarımız* adlı eseri, 108 kitap ve yazarları hakkında kısa bilgiler verir. Mehmed Ali Aynî (1869-1945), *Türk Ahlâkçıları*'nda on müellif ve bunların ahlâk ile ilgili kitaplarını geniş olarak tanıtmıştır. Ağâh Sırrı Levend (1894-1978), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" başlığı altında, İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde yazma veya basılmış nüshalarını tespit ettiği 238 kitap hakkında bilgi vermiştir.

---

¹⁸ Mustafa Çağrı, *a.g.mad.* , s. 3.

I. BÖLÜM

1. 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Yazılmış Türkçe Ahlâk Kitapları

Türk Edebiyatı içerisinde ahlâkî konulu pek çok eser vücuda getirilmiştir. Bu eserleri farklı kategorilerde sınıflandırmak mümkündür. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde, İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde tespit ettiği yazma ve basma eserleri, “genel ahlâk, siyaset-nameler, nasihat-nameler, mevıza yollu eserler, ahlâkî güzel sözler, fütüvvet-nameler, *Kabus-name* çevirileri, *Kelile ve Dimne* çevirileri, hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler, ahlâkî fıkralar ve hikâyeler, atasözleri, türlü eserler” şeklinde tasnif etmiştir. Bu eserleri, şekillerine göre manzum, mensur ve manzum- mensur karışık eserler olmak üzere de tasnif etmek mümkündür. Biz burada bu kadar kapsamlı bir tasnife gitmeyerek kısaca tanıtacağımız eserleri, sadece “Telif eserler” ve “Terceme eserler” olmak üzere iki kategoride sınıflandırmaya çalışacağız.

A- Telif Eserler

Kutadgu Bilig: 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınarak Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a sunulmuştur. Eser manzum olarak *Şehnâme* vezni diye bilinen “fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl” kalıbı ile yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*, “kutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi” anlamlarına gelmektedir. Daha çok dinî, siyasî, ahlâkî, hukukî, sosyal ve pedagojik problemler üzerinde düşünen, yeri geldiğinde bu konular üzerine öğütler verip çekici hikmetler sıralayan, didaktik bir eserdir. Yusuf Has Hacib, hikâyesini dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı adalet, Vezir Ay Togdı baht, vezirin oğlu Ögdülmiş akıl, vezirin kardeşi Ogdurmuş ise akıbet kavramlarını temsil ederler. Bu tiyatral kurgu, esere alegorik bir hüviyet kazandırmıştır. Karahanlı Türkçesiyle yazılan eser, sadece ahlâkî ve hikemî muhtevası bakımından değil, dil araştırmaları açısından da önemli bir metindir. Günümüzde bilinen üç nüshası vardır. Uygur harfleriyle yazılmış nüshası Viyana’da; Arap harfleri ile

yazılmış bir nüshası Türkistan'da Fergana'da; yine Arap harfleri ile yazılmış bir başka nüshası ise Kahire'de bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig* hakkında en kapsamlı araştırmayı Reşit Rahmeti Arat yapmış ve eserin metnini, günümüz Türkçesine çevirisini ve indeksini yayımlamıştır.¹⁹

Atabetü'l-hakâyyık: Edip Ahmed tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Edip Ahmed, XI. asrın sonları ile XII. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Hayatı hakkında belgelere dayalı kesin bir bilgi yoktur, elde olan bilgiler ise menkıbevî hikâyelere dayanmaktadır. *Atabetü'l-hakâyyık*, “hakikatlerin eşiği” manasına gelmektedir. Bu eserin, Türk beylerinden Dâd Sipehsâlâr Mehmed Bey'e sunulduğu, kitabın başındaki üçüncü manzumedan anlaşılmaktadır. Eser, aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ul” kalıbıyla yazılmıştır. Kitabın konusu tamamıyla dinî ve ahlâkîdir. Eserde; dindarlığın faziletinden, ilimin saadete götüren yol oluşundan; cömertliğin, bütün ayıpları, kirleri yıkayan, hatta şeref, şan ve güzellik arttırıcı bir tabiat olduğundan; tevazuun iyiliğinden; kibrin ve ihtirasın kötülüğünden ve diğer iyiliklerden bahsedilmektedir. *Atabetü'l-hakâyyık* bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için, tamamen didaktik tarzda yazılmıştır. Eserde *Kur'an* ayetleri ve Hz. Muhammed'in hadislerinden iktibaslar, telmihler ve Tercemeler de yer almaktadır.²⁰ *Atabetü'l-hakâyyık*, Necip Asım tarafından Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunarak 1906 yılında ilim âlemine tanıtılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, eserin Arap ve Uygur harfleri ile yazılan üç nüshasını karşılaştırarak 1951 yılında tenkitli neşrini yayımlamıştır.²¹ *Atabetü'l-hakâyyık*, batılı araştırmacılar tarafından da incelenmiş olup eser üzerinde en ciddi çalışma Jean Deny tarafından yapılmıştır.

Risâletü'n-nushiyye: Ünlü mutasavvif- şair Yunus Emre'nin (ö. 1321) kaleme aldığı bu eser, Anadolu sahasında yazılan ilk nasihat-nâme örneğidir. Manzum olarak meydana getirilen eser, “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır. On üç beyitlik bir girişten sonra mensur, aklın tarifi, imanın dereceleri, cennet ve cehennem konusunda “fi ta‘rîfi'l-‘akl” başlıklı bir bölüm yer alır. Bu mesnevi bir kaç kere yayımlanmıştır.²²

¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I, II, III*, TDK. Yay. , Ankara 1991

²⁰ Abdurrahman Güzel, *a.g.e.* , s. 118-121.

²¹ Reşit Rahmeti Arat, *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atabetü'l-hakâyyık*, Ateş Basımevi, İstanbul 1951.

²² Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 792.

Çarh-nâme: Anadolu’da nasihat-nâme türünde yazılan eski eserlerden biri, Ahmed Fakîh’in “Çarh-nâme” adlı, tamamı 100 beyit olduğu hâlde elde 83 beyitlik kısmı bulunan, “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbıyla yazılmış; dünyanın fâniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın yanlışlığından, kabir azabından, ahiretten söz ederek öğütler veren kaside biçimindeki eseridir. Turhan Gencei ve Osman F. Sertkaya, ilk defa Fuat Köprülü tarafından tanıtılan bu eserin, dil özelliklerine bakarak XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başında meydana getirildiğini ifade etmektedir. Eser, Mecdud Mansuroğlu tarafından 1957 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.²³

Garib-nâme veya **Maârif-nâme:** Âşık Paşa tarafından 1330 yılında kaleme alınan 12000 beyitlik bir mesnevidir. Aruzun “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün” kalıbı ile yazılmış olup, on bölümden meydana gelmiştir. Her bölüm, on destandan oluşmaktadır. Destanlar da iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde ele alınan konu açıklanmış; ikinci bölümde ise bu konuyla ilgili ayet, hadis ve tasavvufî bir vecize nakledilerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Eserin bazı nüshalarının sonunda Âşık Paşa’nın gazelleri de yer almaktadır. Dilinin sade oluşu dolayısıyla asırlar boyunca çok okunmuş ve geniş halk kitlelerine de hitap etmiştir. Türkiye’deki en iyi ve en eski tarihli nüshaları Bayezid Devlet (nr. 3633) ile Süleymaniye Kütüphanesi (Lâleli nr. 1752) yazmalarıdır. Prof. Mundy nüshası olarak tanınan en eski tarihli Raif Yelkenci nüshasının ise günümüzde Londra’da Şark Dilleri Mektebi Kütüphanesi’ne intikal ettiği bilinmektedir.²⁴ *Garib-nâme*, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.

Ahlâk-ı Cemâlî: Eseri kaleme alan Şeyh Cemâleddin Mehmed Aksarayî’nin asıl adı Mehmed’dir. I. Murad devrinde dinî, edebî ve aklî ilimler sahasında ün yapmış olup Aksaraylıdır. Doğum tarihi ve eğitimi hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte Aksaray’da yaşadığı, ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir. Kâtip Çelebi’nin bildirdiğine göre, *Ahlâk-ı Cemâlî*, Yıldırım Bayezid’e sunulmuştur. Üç makaleden meydana gelen eserin ilk bölümünde insanın kendi şahsına, ikinci bölümünde aile fertlerine, üçüncü bölümünde de diğer insanlara karşı görevleri anlatılmıştır. Buna göre, *Ahlâk-ı Cemâlî*, geçmişi onuncu yüzyıl düşünür ve

²³ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

²⁴ Günay Kut, “Âşık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, s. 1-3.

bilginlerinin çalışmalarına uzanan ve zamanla gelişerek Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde en mükemmel şeklini bulan İslâm ahlâk programının bir devamıdır.²⁵

Hulvü'n-nâsîhîn: I. Murad'ın isteği üzerine Ankaralı Mustafa b. Mehmed tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, Nr. 1929'da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.²⁶

Nasihât-nâme: “Süleyman” adlı bir şair tarafından kaleme alınan bu eser, tahminen 14. yüzyıla tarihlenebilir. Başı eksik olan bu mesnevinin elde bulunan kısmı 203 beyit olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feûlün” kalıplarıyla yazılmıştır. Cuma günü, Cuma gecesi, Recep ve Şaban aylarının faziletlerini anlatıldığı eserde, dünyanın faniliğinden, ahirete hazırlanma gereğinden bahsedilir.²⁷

Beşâret-nâme: Hurufî şair Refî'î'nin 811/1408-09 yılında kaleme aldığı bu eser, 1451 beyitlik bir mesnevi olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser büyük ölçüde *Câvidân-nâme*, *Arş-nâme* ve *Mahabbet-nâme*'den derlenmiş bir Terceme görünümündedir. Harflerin esrarını açıkladıktan sonra ölüme hazırlık, nefis, şeytan, ahiret gibi konularda nasihatlar yer verilmiştir. Manzume üzerinde Mehmet Yiğit bir doktora çalışması yapmıştır.²⁸

Pend-i Ricâl: Emir Sultan'ın müritlerinden olduğunu nasihatnamesinde bizzat anlatan Aydınli Müridî'nin eseridir. Manzume, “mefâilün mefâilün feûlün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıplarıyla kaleme alınmıştır. Müridî, yazdığı öğüt kitabında Aydınlıların hasletlerini de dile getirir. Eser, tevhid, na't, dört halifeye övgü ve münacattan sonra yirmi meclis hâlinde öğüt bölümlerini ihtiva eder. Her mecliste âyet ve hadisler lafzen verilip açıklanmış; konuya uygun hikâyelerle üslûp canlı tutulmuştur. Öğütler dünyanın geçiciliği, mal, mülk ve servetin fâniliği gibi dinî konular ihtiva etmektedir.²⁹ *Pend-i Ricâl*, Atabey Kılıç tarafından yayımlanmıştır.

Münebbihü'r-râkûdîn: 836/1432-33 yılında vefat eden İznikli Musa b. Hacı Hüseyin tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. *Münebbihü'r-râkûdîn* “uyurları uyandırıcı” manasına gelmektedir. Bu kitap ruhları manen uykuda olan adamları uyandıracak ve onlara doğru yolu ve vazifelerini gösterecek ahlâkî bir eserdir. İznikli

²⁵ Mustafa Öz, “Cemâleddin Aksarâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.7, s. 308-309.

²⁶ Agah Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, s. 103.

²⁷ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

²⁸ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

²⁹ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

Musa, eserini on dört bâba ayırmış ve kendisine göre insanda yedi âza olduğunu söyleyerek bu on dört bâbin her birinde bu yedi âzanın önce hayırlarını, daha sonra ise şerlerini anlatmıştır. Bu yedi âza, göz, kulak, dil, el, karın, ferc ve ayaktır.³⁰ Eser hakkında Paşa Yavuzaslan tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve yayımlanmıştır.³¹

Mürşidü'l-ubbâd: XV. yüzyıl şairlerinden Ârif'in "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı ile kaleme aldığı dinî-tasavvufî mesnevisidir. Eser, 841/1437-38 yılında kaleme alınmıştır. 2042 beyitten oluşan mesnevi, "nasîhat" adı verilen dört bölümden meydana getirilmiştir. Bu dört bölümde sırasıyla; sâlik, meczup, âşık ve merdûd-ı Hak'dan söz edilmektedir. Ârif, bu dört insan tipini açıklarken, sık sık dinin ve tasavvufun rehbersiz yaşanamayacağı, mutlaka bir mürşide bağlanmak gerektiğine dair örnekler ve öğütler verir. Ayrıca kitabının bir mürşid olduğuna işaret ederek hem meşâyih sözlerini derlediğini hem de bildikleri ve gördüklerini yazdığını belirtir. Böylece eserinin Terceme değil, telif bir eser olduğunu ifade eder.³²

Bahrü'l-hikem: 850/1446-47 yılında Tire'de vefat eden İbni Melek-zâde Mehmed Efendi tarafından II. Murad'ın isteği üzerine kaleme alındığı eserin mukaddimesinde belirtilmiştir. Esasen ahlâkî konulardan ve dinî öğütlerden bahseden bu eser, üç bâb ve yüz fasıldan oluşmuştur.³³

Münyetü'l-ibrâr ve Günyetü'l-ahyâr: Abdurrahman Karahisarî'nin eseridir. 857/1453 yılında tamamlanmıştır. Eserin tamamlanışına

"Cân bülbüline kavlin gördi çü gülistân oldur

Fikr itmege târîhin gülbün yaraşur hem" beyti bitiriş tarihi olarak yazılmıştır.

Dil-güşâ: Fatih devri şairlerinden Saruhanlı Gülşenî'nin 864/1460 yılında yazdığı mesnevi, *Râz-nâme*, *Pend-nâme* ve *Esrar-nâme* gibi adlarla da anılmış, eser mahlas benzerliğinden dolayı Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye atfedilmiştir. Gülşenî'nin "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla kaleme aldığı bu eser, giriş, tevhid, münâcât, na't medh-i çehâr yar, medh-i ashâb, devrin padişahına isim verilmeden yapılan medhiyye

³⁰ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi Yayınları, 2. bs. , İstanbul 1993, s. 37.

³¹ Musa b. Hacı Hüseyin el-İznikli, *Münebbihü'r-râkûdîn*, (haz. Paşa Yavuzaslan), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2002.

³² Semra Tunç, "Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2002, S. 12, s. 158.

³³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Ahlâk Kitaplarımız* (haz. Mahmut Kaplan), İstanbul 1325, s. 12.

ve sebab-i telifden sonra 33 hikâye, 6 mev'ize makalesi; dört pend ve nasihat parçası ile hatime ve na't bölümlerinden ibarettir.³⁴

Bahr-ı Nasâyih: Eser, 871/1466-67 yılında Bâlî tarafından yazılmış bir nasihat-nâmedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty, No. 2303 numarada kayıtlı bir nüshası Ağâh Sırrı Levend tarafından tespit edilmiştir.³⁵

Hayretü'l-ibrâr: Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ı ile Emir Hüsrev'in *Matlau'l-envâr* ve Câmî'nin *Tuhfetü'l-ahrâr*'ına nazîre olarak 888/1483'de kaleme alınmıştır. 4000 beyit civarında olan mesnevi, iki kısım halinde ve 64 bâb olarak yazılmıştır. Yirmi makaleden meydana gelen ikinci kısım, eserin ağırlık merkezini teşkil eder. Mesnevi, aruzun "müfteilün müfteilün fâ'ilün" kalıbı ile yazılmıştır. Eser, Taşkent'te Parsa Şemsiyev tarafından 1958 ve 1960 yıllarında yayımlanmıştır.³⁶

Nasihat-nâme: Asıl adı Sinânüddin Yusuf olan Sinan Paşa (1440-1486) tarafından kaleme alınan *Nasihat-nâme*, ahlâkî konulardan bahseden, "Sinan Paşa üslûbu" denilen süslü nesrin güzel örneklerinden birisidir. Kaynaklarda *Ahlâk-nâme* ve *Maârif-nâme* olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Britsch Museum, Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi kütüphanelerde belli başlı yazma nüshaları bulunmaktadır.³⁷ *Maârif-nâme*, tıpkıbasım olarak bir önsöz ile birlikte İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1961'de yayımlanmıştır.³⁸

Pend-nâme: Bu eser bir terci-i bend olup "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486-87) tarafından yazılmış, iyi insan olma yolunda öğütler verilen, sosyal ve dinî içerikli 55 beyitlik bir manzumedir.³⁹

Pend-nâme: Rûşenî'nin halifesi ve Halvetîliğin Gülşenî kolunu kuran Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin "mefâilün mefâilün feülün" vezniyle yazdığı 196 beyitlik kısa mesnevide dünyanın fâniliği, ölüm, ahiret, aşk, ibadet ve sünnete uymanın erdemleri anlatılır.⁴⁰

İbret-nâme: XV. yüzyıl Seyitgazi Dergâhı dervişlerinden olan Germiyanlı Yetimî'nin, "mefâilün mefâilün feülün" kalıbıyla kaleme aldığı bu 99 beyitlik kaside

³⁴ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

³⁵ Ağâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 101.

³⁶ Günay Kut, "Ali Şir Nevâî Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 451.

³⁷ Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay. İstanbul 2002, s. 210-213.

³⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, *Maârif-nâme Sinan Paşa*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1961.

³⁹ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁴⁰ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

biçimindeki manzumede ölüm konusu işlenmiş; iyi amel işleme konusunda öğütler verilmiştir.⁴¹

Nasihât-nâme: Fuat Köprülü'nün XV. yüzyıl şairi olduğunu söylediği, Şeyh Eşref tarafından, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazılan bu dinî-tasavvufî mesnevîde dinî emirlerin yerine getirilmesi, çocuk terbiyesi gibi konular üzerinde durulmuş; öğütler âyet ve hadislerle pekiştirilmiştir.⁴²

Mahbûbü'l-kulûb: 905/1500 yılında Ali Şîr Nevâî tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Nevâî, eserinin giriş bölümünde kendi ilmî, siyâsî ve ictimâî tecrübelerinden kısaca bahsederek dostlarına, özellikle toplumdaki iş ve meslek sahiplerine halka hizmet yolunda yardımcı olmak ümidi ile bilgi ve tecrübelerini aktarmak istediğini, eserinin gönüllerde beğenileceğini umduğu için ona *Mahbûbü'l-kulûb* (gönüllerin sevgilisi) adını verdiğini söyler. Eser, bir giriş, üç bölüm (kısm) ve hatime mahiyetinde kısa bir münâcattan meydana gelmiştir. Eserde genelde secîli bir üslûp hâkimdir. Altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere tespit edilen 26 yazma nüshası vardır. Bunların en eskisi 961/1554 yılında istinsah edilen Paris Bibliothèque Nationale'de nr. 747'de kayıtlı bulunan nüshasıdır. İstanbul (1289), Buhara (1907), Taşkent ve Moskova'da (1948) basılan eserin ilk ilmî neşri *Vozlyublennyserdets: 'Ali Şîr Nevâî' Mahbûbu'l-kulûb* adıyla Andrey Nikolayeviç Kannov tarafından yapılmıştır (Moskova, Leningrad 1948). Agâh Sırrı Levend, Ali Şîr Nevâî başlıklı dört ciltlik seri çalışmasının son cildinde çoğu birinci bölümden olmak üzere eserin bazı bölümlerinden parçaları Latin harfleri ile yayımlamıştır. Zuhâl Kargı Ölmez, Ali Şîr Nevâî'nin bu eseri hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır.⁴³

Ve'n-nefsü'l-câmi'ati ile'l-a'mâli's-sâliha: II. Bayezid'in şehzadelerinden Korkud (ö. 1513) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Osmanlı hânedanı mensupları arasında şiir dışında telifatı bulunan belki de yegâne şahıs olarak ayrı bir özelliğe sahip olan Korkut'un kaleme aldığı, tamamı Arapça yazılmış eserleri daha çok dinî ilimler, ahlâk ve nasihat türü kitaplardır. *Ve'n-nefsü'l-câmi'ati ile'l-a'mâli's-sâliha*, *Kitâbü Harîmî fi't-tasavvuf* adıyla da bilinir. Müellif, saltanat davası gütmeyişini ifade ederek inzivaya çekildiği yıllarda 1508'de kaleme alarak babasına takdim ettiği bu eseri tefsir,

⁴¹ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁴² Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁴³ Mustafa Çağrı, “Mahbûbü'l-kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 27.

hadis ve fıkha ait pek çok kitabı okuyarak meydana getirdiğini belirtir. Eserde ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere yer vermiştir. II. Murad'ın tahtı terki ve yerine oğlunun geçmesi, Rodos'ta mahpus bulunan Müslüman esirlerin kurtarılmasının gerekliliği, Kemal Reis'in bunun için görevlendirildiği gibi bazı siyasî konular da bu eserde işlenmiştir. Türkçe şiirler arasında Korkut'a ait olanlar da vardır. Ayrıca eserde Yunus Emre'den de bazı şiirlere yer vermiştir.⁴⁴

Nasihât-ı Günahkâr: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı bir yazma nüshasında, bu eserin II. Bayezid ümerasından Yakup Bey adına 915/1509 tarihinde kaleme alındığı belirtilmiştir. Bu eserin Millî Kütüphanede *Divan-ı Günahkâr* ve *Sefer-nâme-i Günahkâr* adlarıyla kayıtlı iki nüshası daha vardır. Eser çeşitli nazım biçimleri ve farklı vezinlerle yazılmış olup dinî öğütler içermektedir.⁴⁵

Nasihât-nâme: Safevî hükümdarı Şah İsmail Hatayî'nin “mefâilün mefâilün feülün” vezniyle kaleme aldığı dinî-tasavvufî bir mesnevidir. Şah İsmail, dervişçe bir nasihat-nâme yazarak dünyada bir iz bırakmak istediğini, asıl arzusunun ise Allah'ı görmek olduğunu belirtir.⁴⁶

Deh Murg: Yavuz Sultan Selim devri şairlerinden Şemsî'nin “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla 919/1513 yılında kaleme aldığı bu mesnevinin Türkiye, Fransa, Yugoslavya, Mısır ve Tunus kütüphanelerinde birçok yazması bulunmaktadır. Eserin konusu, kuşlar arasında geçen bir münazaradır. *Deh Murg*, Yavuz Sultan Selim'e sunulmuştur. Mesnevîde Yavuz devrine ait sosyal hayat sahneleri çarpıcı bir üslûpla kaleme alınmış; zaman zaman mizahî ve eleştirel bir üslûp seçilmiş; öksüzlere şefkat gösterilmesi, rüşvetten sakınılması, ibadetlerin yapılması gibi konularda öğütlere yer verilmiştir. Mesnevinin nasihat vermek amacıyla yazıldığı şairi tarafından belirtilmiştir.⁴⁷ *Deh Murg*, İdris Güven Kaya, Hasan Aksoy ve Mahmut Kaplan tarafından ayrı ayrı yayımlanmıştır.

İbret-nâme: Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1531) en çok okunan eserlerinden birisidir. Lâmiî, eserin mukaddimesinde *İbret-nâme*'yi 932/1525'de Bursa'da kaleme aldığını belirtir. Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın Engürüs (Macaristan) seferi

⁴⁴ Feridun Emecen, “Şehzâde Korkut” *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, s. 205-207.

⁴⁵ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁴⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁴⁷ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

münasebeti ile yazılmıştır. Büyük şeyhlerin menkıbelerinden toplanmış ahlâkî hikâyelerden oluşur. Eski harflerle birkaç defa basılmıştır.⁴⁸

Kasîde-i Nasîha-i Muhrika: Karamanlı Şeyh Cemâl'in (ö. 932/1524) *Nasayihî Sufiyye Fi'l-mevâ'izi'd-diniyye* adlı mensur eserinin içinde yer alan, “mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün” kalıbıyla yazılmış 31 beyitli bu kaside biçimindeki manzumesinde şair, dinî-tasavvufî öğütler vermektedir.⁴⁹

Pend-nâme: Güvâhî'nin 1526 yılında kaleme aldığı bu eseri, Attâr'ın etkilerini taşıyan bir eser olarak aynı adı almış manzum bir öğüt kitabıdır. Türk kültürünün sahip olduğu atasözleri ve deyimlerin çokça kullanıldığı bu eser, hem bir sözlük gibi âdetâ o devrin bir atasözleri listesi olması, hem de atasözleri ve deyimleri ölçülü bir şiir yapısı içinde kullanılmış olması bakımından önemlidir. Güvâhî, Anadolu'da duyduğu bütün atasözü, deyim, fıkra ve masalları toplamış; eserini bu derlemelerinden meydana getirmiştir. Müellif, bir atasözleri hazinesi olan eserinde, hikâye, fıkra ve masallar anlattıktan sonra kıssadan hisse çıkararak atasözleriyle öğütler vermiştir. Şair, eserinde atasözlerini, deyimleri yapılarını bozmadan, bilinçli bir şekilde ve rahatça kullanmıştır. Bu özellik, dil ve ifade bakımından atasözlerinin yerli hususiyetler göstermesini sağlamıştır. Eser bu yönüyle üzerinde durulan, önemli bir kaynak olma özelliği taşır. Eserde hadislere dayanan sözlerin yanında halk arasında kullanılan müstehcen atasözleri ve deyimler de kullanılmıştır. Eserin sonunda, 933/1526 yılında tamamlandığını belirten beyitlerin bulunması, telif zamanını öğrenmemize imkân vermektedir. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış eserin vezni, hezec bahrinden “mefâilün mefâilün feülün”dür. Atasözlerinin yapılarının bozulmadan nazma uygulanmış olması metinde fazlaca imâle yapılmasına sebep olmuştur. Eser, rika ile yazılmıştır, 64 varaktır, 1607 beyitten meydana gelmektedir. Beyitlerin 463 tanesi atasözleri ve deyimler üzerine kurulmuştur.⁵⁰ *Pend-nâme*, Mehmet Hengirman tarafından yayımlanmıştır.⁵¹

Ab-ı Hayât: Kanûni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi sırasında ölen Hızrî'nin 938/1531 yılında Amasya'da, “mefâilün/mefâilün/faülün” vezniyle kaleme aldığı bu

⁴⁸ Gönül Ayan, “Lamiî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Kasım 1994, Yıl: 1, S. 1, s. 54.

⁴⁹ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁵⁰ Dilek Erenoğlu, *Güvâhî'den Günümüze Atasözü ve Deyimler; Pend-nâme Güvâhî (Dil İncelemesi)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 1997 Yüksek Lisans Tezi.

⁵¹ bkz. Mehmet Hengirman, *Güvâhî Pend-nâme*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

mesnevi, İslâm tarihinden alınmış çeşitli hikâyeler ile süslenmiştir. Dinî-ahlâkî öğütlerin yer aldığı bir eserdir.⁵²

Ahlâk-ı Mev'ıza: Kemalpaşazâde'nin (ö.16 Nisan 1534) Türkçe kaleme aldığı ahlâkî konulu eseridir. Eserde; akıl, bilgi, bilgisizlik, söz adabı, hikmet, dostluk, münafıklık ve düşmanlık, oğul eğitimi ve öğretimi, beylik işleri, beylere hizmet, iyiliğin ve kötülüğün zararları, sabır göstermek ve ivmek hali, iyi ve yaramaz huyların sonu, raz gizlemek, dünya, hırs ve tema' olmak üzere on beş bölüm yer almaktadır.⁵³

Cevâhirü'l-mevâz ve'l-âsâr ve Zevâhirü'n-nesâyih ve'l-âsâr: 946/1539-40 tarihinde vefat eden Mehmed b. Necib Karahisârî'nin dört bölümden oluşan ahlâkî konulu eseridir.⁵⁴

Pend-nâme-i Zâtî-i Remmâl: Balıkesirli Zâtî'nin (1471-1546), “feilâtün/mefâilün/feilün” vezniyle kaleme aldığı 30 beyitlik bu öğüt manzumesi bir terci-i benddir. Dinî öğütleri ihtiva eden bu manzumede ibâdetlerin yapılması, ölüm ve kıyamet günü ile ilgili uyarılara yer verilmiştir.⁵⁵

Pend-i Gubârî:16. yüzyıl şairlerinden Gubârî'nin terci-i bend biçiminde ve “feilâtün/feilâtün/feilâtün/feilün” vezniyle yazdığı 34 beyitlik manzume “Pend-nâme” adıyla kayıtlı olup tasavvufî öğütler içermektedir.⁵⁶

Bûstân-ı Nasâyih: Zaifî Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nurettin tarafından yazılmıştır. *Bûstân-ı Nasâyih* manzum olarak yazılmış bir nasihat-nâmedir. 962/1554-55 tarihinde tamamlanmıştır. “Fâilâtün/fâilâtün/fâilün” vezniyle yazdığı bu mesnevi 1714 beyit olup Attar'ın *Pend-nâme*'sinin manzum çevirisidir. Eser, 67b'ye kadar *Pend-nâme* çevirisi; sonraki kısımlar ise, “pend” ve “hikmet” başlığını taşıyan birkaç beyitlik parçalardan oluşmuştur.⁵⁷ Bu eser ile ilgili olarak Abdülhakim Koçin tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁵⁸

Şerh-i Ahlâk-ı Adûdiyye: Taşköprüzâde Ahmed Efendi tarafından şerh edilen eserin asıl adı *Risâletü'l-ahlâk*'dir. Müellifi Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî'nin “Adudüddin” şeklindeki ünvanından dolayı *Ahlâk-ı Adûdiyye* olarak

⁵² Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁵³ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 103.

⁵⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁵ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁵⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁵⁷ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁵⁸ bkz. Abdülhakim Koçin, *Zaifî ve Bustan-ı Nasayih (İnceleme ve Tenkitli Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Ankara 1991.

anılmaktadır. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde nazari ahlâk konuları yer alır. Düşünme, gazap ve şehvet gibi nefsin temel fonksiyonları ile bunların ifrat ve tefrit şeklindeki aşırılıklarından doğan reziletler ve itidal noktasında tutulmalarıyla kazanılan faziletler üzerinde durulur; ahlâkın insan karakteri ile olan münasebeti ve değişip değişmeyeceği meselesine de kısaca değinilmiştir. Eflatun ile Aristo arasındaki görüş ayrılıklarından birini teşkil eden ve birçok İslâm ahlâkçısı tarafından da sık sık gündeme getirilen ahlâkın değişip değişmeyeceği meselesinde İcî de Farâbî ve daha birçok İslâm filozofu gibi, ahlâkın değişebileceği yönündeki görüşü tercih eder. Ahlâkî faziletlerin kazanılması ve korunmasına ayrılan ikinci bölümde pratik ahlâk konuları işlenmektedir. Bilgisizliği bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösteren İcî, cahilliğin tedavisi için, insanlara matematik düşüncesinin aşılmasını savunur. Aile ahlâkının, ev yönetiminin konu edildiği “Siyâsetü’l-menzil” başlıklı üçüncü bölümde ana baba, çocuklar, hizmetçiler gibi aile fertlerinin maddî ve mânevî hayatlarının düzenlenmesi, aralarında uyum sağlanması, birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları incelenmiştir. Eserin “Tedbîrü’l-müdün” başlıklı dördüncü bölümünde müellif devlet yönetimi konusunu işlemekte ve insanın yaradılıştan ictimaî bir varlık olduğu şeklindeki görüşü tekrar etmektedir. Eser Farâbî ve İbn Miskeveyn gibi İslâm filozoflarının söylediklerini tekrar etmekten pek de öteye geçemediği için bir orijinallik taşımamakla birlikte, bilhassa Osmanlı ve İran ilim ve medrese çevrelerinde hayli ilgi görmüştür. Bu yüzden eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser pek çok kereler şerh edilmiştir. Bunlardan en meşhuru, müellifin talebesi ve Buhârî şârihi Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî’nin şerhidir. Taşköprüzâde Ahmed Efendi’nin(ö. 961/1553-54) 1540’ta tamamladığı bilinen şerhi ile Münecimbaşı Ahmed Dede’ye (ö. 1701) ait şerh’te değerli şerhler arasında yer alır. *Ahlâk-ı Adüdiyye*, Sultan Abdülaziz dönemi Meclis-i Maârif üyelerinden Mehmed Emin İstanbulî tarafından *Melzemetü’l-ahlâk* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Ayrıca eserin birinci bölümünü, eski Kayseri müftülerinden Ahmed Remzi Efendi yüz beyit halinde ve Arapça olarak nazmetmiştir. Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi’ye ithaf edilen bu manzume *el-Cevheretü’r-remziyyetü’l-ferdiyye* adı ile 1334/1915-16’da Kayseri’de basılmıştır.⁵⁹

---

⁵⁹ Hüsamettin Erdem, “Ahlâk-ı Adüdiyye”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 14.

Mevâhibü'l-hallâk fi Merâtibü'l-ahlâk: Koca Nişancı lakabı ile şöhret kazanmış olan Celalzâde Mustafa Paşa (ö. 1567) tarafından yazılmıştır. Celâlzâde Mustafa Paşa, *Mevâhibü'l-hallâk fi Merâtibü'l-ahlâk*'ı emeklilik döneminde yazmıştır.⁶⁰ Eserin bir diğer adı da *Enîsü's-Salâtîn ve Celîsü'l-Havâkîn*'dir. Celâlzâde Mustafa, eseri Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Eser, iman, sıdk, ihlas, hayâ, rıza, saadet, şükür, uluvv-i himmet, tevazu, saltanat, adalet, şecaat vb. elli altı bölümden oluşmaktadır.⁶¹

Nasihât-nâme: Ankaralı Nidâî'nin (ö. 976/1568-69), *Menâfü'n-nâs* adlı eserinin sonunda yer alan 33 beyitlik, “mefâîlün/mefâîlün/faûlün” vezniyle kaleme aldığı bu küçük mesnevide tıp ile ilgili öğütler ve hekimlerde bulunması gereken özelliklere yer verilmiştir.⁶²

Heşt Behişt: Vizeli Ramazan Behiştî'nin (ö. 979/1571-72) sekiz “behişt” halinde, “mefâîlün/mefâîlün/faûlün” kalıbıyla kaleme aldığı 1130 beyitten meydana gelen bir mesnevidir. Eserde, çeşitli hikâyeler ile öğütler verilmiştir. Mesnevinin tenkitli metni Emine Yeniterzi tarafından yapılmıştır. Bu neşirde *Heşt Behişt*'in beyit sayısı 1124'tür. *Heşt Behişt*'te, tövbe, edep, riya, ihlas, zenginlik ve bu yüzden sapma, dünyanın imtihan yeri oluşu, ahirete hazırlık, belalara sabır, dünya zevklerinin geçiciliği, Allah ve Peygamber sevgisi gibi konularda öğütler verilmiştir.⁶³

Kitab-ı Usûl, Gencîne-i Raz, Gülşen-i Envar: Ahlâkî muhtevalı bu üç eser, Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) tarafından kaleme alınmıştır. *Kitab-u Usûl*, makam adı verilen on bölüme ayrılmış, her bölümde adalet ve cesaret gibi bir ahlâk değer ya da konuşma adabı gibi günlük hayat kuralları ele alınmış; her biri de bu nasihatlerin tutulduğu takdirde elde edilecek avantajları gösteren hikâyelerle desteklenmiştir. Bir kısmı Türk, bir kısmı İran tarihinden, bazıları da muhtelif hikâyeye kitapları ile yazarın kendi hayat tecrübelerinden alınmış hikâyelerdir. Örneğin, İbrahim Paşa'nın bahçesine diktiği putları eleştirmek için yazdığı hicviye yüzünden idam edilen şair Figânî'nin hikâyesi konuşmada nezaketin gerekliliğini göstermek için nakledilmiştir. Ne lâzım niza vü ne hâcet cedel / Kitâb-ı Usûliyle eyle amel beyti birçok makamlarda bendlerin sonunda ve eserin başka yerlerinde bir nakarat olarak yer alır. *Gencîne-i Raz* ve *Gülşen-*

⁶⁰ Celia J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 260-262.

⁶¹ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 98.

⁶² Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁶³ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

i Envar mesnevileri de tema ve tertip olarak birbirine çok benzer. *Gencîne-i Raz, Kitab-ı Usûl*'deki makamlar ve şubelerin yerini alan makale denen kırk kısa bölüme ayrılmıştır; oysa yazarının ileri yaşında yazdığı ve muhtemelen ehemmiyetli son eseri olan *Gülşen-i Envar*, kendinden önce ortaya konan eserlerden farklı olarak konu itibarıyla tamamen dinîdir. Bu üç mesneviden hiçbiri tam olarak hiçbir şiir şeklinde tarif edilmez; umûmî bir ölçüyle ve husûsi bir maksada hizmet etmiş olmak için sanatkârane bir araya getirilmiş küçük şiirler antolojisidir.⁶⁴

Nasihât-nâme: Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerinden Cemâlî'nin “mefâilün mefâilün fâülün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevide, Arapça iki gazelle başlanmış, dört halife ile Hasan ve Hüseyin medhiyelerinden sonra Kanunî'nin övgüsüne geçilmiştir. Sebeb-i telif bölümünden sonra din ve ibâdet konularındaki öğütlere yer verilmiştir.⁶⁵

Risâle-i Durûb-ı Emsâl: Cemâlî tarafından kaleme alınmış bir başka eser de *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*'dir. Dinî ve sosyal muhtevalı öğütler içeren bu mesnevide şair öğütlerini atasözlerinden yararlanarak nazm etmiştir. Cemâlî, riyadan kaçınmak, dinin emirlerine uymak, hükümdar ve beylere yakın olmaktan sakınmak, kanaatkâr olmak, düşmanların ve kötülerin şerlerinden sakınmak, sabırlı olmak, akrabaları ziyaret etmek, az konuşmak, cahillerden ve kötü insanlardan uzak durmak, misafirlere ikramda bulunmak, haddini bilmek, kibir ve riyadan kaçınmak, öğüt dinlemek vb. birçok konuda öğütler verilmiştir.⁶⁶

Pend-nâme: Eserin müellifi olan Askerî, Kanûni Sultan Süleyman devri şairlerindedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, Edirne veya Vardar Yenicesi'nden olduğu ve Kanûni'nin şiirlerine tahmisler yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Askerî, terci-i bend biçiminde, “feilâtün feilâtün feilün” vezniyle yazdığı bu manzumede sosyal hicve yer vermiş ancak müstehcenliğe düşmekten kurtulamamıştır. *Pend-nâme* genel olarak eşcinselliğin yanlışlığını ve zararlarını anlatmıştır.⁶⁷

Ahlâk-ı Alâî: Kınalızâde Ali Çelebi (d.1511-ö.1584) tarafından kaleme alınmıştır. 1564 yılında Şam'daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Alâî*

⁶⁴ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), Ankara 1999, c. 2, s. 98.

⁶⁵ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁶⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁶⁷ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

adlı eserini, o zamanlar Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmiş ve Ali'nin manasının yükseklik, yücelik anlamına geldiği için eserine *Ahlâk-ı Alâî* dediğini kaydetmiştir. Eser, bir mukaddime ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimedede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölüm, ferdî ahlâk meselelerini ele alarak huy çeşitleri, faziletler, faziletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları, bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma adâbı gibi konulara değinilmiştir. İkinci bölüm aile ahlâkına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise devlet idaresi ve siyasî ahlâk ile ilgili konular yer almaktadır. *Ahlâk-ı Alâî*, İslâm ahlâkının gelenekçi, felsefî ve tasavvufî ekollerinin bütün ünlü temsilcilerinin fikirlerinden faydalanılarak meydana getirilmiş, dili, üslubu, metodu ve tertibi ile sahasında şöhret kazanmış bir eserdir. Müellifin eserin başında söylediğine göre amacı, Farsça yazılan eserler dışında kendi ana dili ile bir ahlâk kitabı yazmak ve bunu müslüman Türk milletine armağan etmektir. Bu eser daha sonra yazılan diğer Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsine tesir etmiş ve kaynak olmuştur. Ali Çelebi, eserde ağır bir üslup kullanmış, zaman zaman secili ifadelerle yer vermiştir. Eseri kıssalar, Farsça mesneviler, Arapça şiirler, Türkçe kıta ve beyitler ile süsleyip güzelleştirmeyi başarmıştır. Müellifin nazarî konulara bu tarzda yaklaşması, ayrıca dilinin Türkçe olması, *Ahlâk-ı Alâî*'yi son zamanlara kadar Osmanlı mektep ve medreselerinde okutulan ahlâk dersleri için esas kabul edilen bir kitap haline getirmiştir. Bu yüzden Türkiye'de ve diğer İslâm ülkelerindeki kütüphanelerde eserin pek çok yazma nüshasına ulaşmak mümkündür. *Ahlâk-ı Alâî* bazı müellifler tarafından özetlenmiştir. Bunlar arasında Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Hülâsatü'l-ahlâk*'ı ile Yağlıkzâde Ahmed Rıfat Efendi'nin önce *Bergüzâr*, daha sonra *Bergüzâr-ı Ahlâk* adıyla yayımlanan eserleri sayılabilir. *Ahlâk-ı Alâî*'nin batı dillerine Terceme edildiği de bilinmektedir. Latin harfleri ile de iki ayrı cilt halinde ve bazı konuları kısaltılmak sureti ile sadeleştirilerek yayımlanmıştır: Hüseyin Algül tarafından neşre hazırlanan I. Cilt, mukaddime ile birinci bölümü, Ahmet Karaman'ın yayımladığı II. Cilt ise diğer bölümleri ihtiva etmektedir.⁶⁸

---

⁶⁸ Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 15-16.

Âdâbü'l-menâzil: Abdüllatif b. Durmuş tarafından kaleme alınmıştır. Asıl adı Abdullah b. Durmuş Fakih Karamanî olan Abdüllatif b. Durmuş, XVI. asırda yaşamış mutasavvıflardandır. Tasavvufi vaaz türünde yazmış olduğu eserini kadınlara nasihat vermek amacıyla 985/1577 tarihinde yazmıştır. Abdüllatif b. Durmuş, eşlerinin kadınların yaşamlarını tanzim etmek ve hayatın hangi safhasında hangi kaidelere uymak lazım geldiğini gösteren bir kitap yazmasını istemesi üzerine eserini kaleme aldığını belirtir. Ayrıca şunları ekler: “ammenin siyâsetine aid birçok kitaplar yazılmış ama hassanın siyâsetine aid müstakil bir kitap yazılmamış olduğundan ben bu ilm-i menâzili yazdım. İçindeki meseleleri muteber kitaplardan naklettim.” Evlilik, ana, baba, evlât, aile, akraba vb. konularda kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatmaktadır. Eseri yazarken, *Keşşaf*'tan ve birçok eserden faydalanmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Nuruosmaniye Kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.⁶⁹

Nesrû'l-leâlî: Hz. Ali sözlerinin nazmen Tercemesidir. 990/1582-83'de Bahr-ı Ahmer'de boğularak vefat eden Kastamonulu Lûtfî tarafından kaleme alınmıştır.⁷⁰

Pend-nâme: Azmî Pir Mehmed'in 1566'da, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazdığı 50 beyitli bu küçük mesnevi çok ünlü olmuş, *Pend-nâme*, *Nasihât-nâme*, *Vasiyyet-nâme* gibi değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde, Örfî, Akşemseddin-zâde Hamdî, Kemalpaşa-zâde gibi şairlere isnad edilmiş; yine “Hazret-i Lokman aleyhi's-selâmuñ Oğluna eylediği nesayihuñ tercemesidür” başlığıyla şairi belirtilmeden kaydedilmiştir. Bu kısa mesnevîde, namaz ve diğer ibâdetler ile çeşitli görgü kurallarına dair öğütlere yer verilmiştir.⁷¹

Pend-nâme-i Meşâmî: Meşâmî'nin (ö. 993/1585) kaside biçiminde, “mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün” vezniyle kaleme aldığı 20 beyitlik bir öğüt manzumesi olup daha çok âdab-ı muâşeret ile ilgili öğütler içermektedir.⁷²

Nakş-ı Hayâl: Âzerî İbrahim Çelebi'nin (ö. 993/1585) en önemli eseridir. Bir mukaddime ile onlarca hikâyeden oluşmaktadır. Şairin mesnevi anlayışını yansıtmaya açısından hayli önemli bir eserdir. Ayrıca şairin dil ve anlatım özelliklerini ve kişiliği

⁶⁹ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi yayını, İstanbul 1993, s. 156.

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 47.

⁷¹ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

⁷² Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794.

hakkında önemli ipuçları verir. Eser üzerinde Remzi Baykaldı tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁷³

Câmiü'n-nasâyih: 16. yüzyıl şairlerinden Hüseyinî mahlasını kullanan Şeyh Hüseyin bin Ahmed (ö. 1000/1589) tarafından kaleme alınmıştır. 310 yapraktan meydana gelen bu manzum eserde birçok ayet ve hadisle dinî öğütler verilmiştir. Öğüt kısımları “İlâhî nasihat” başlığı ile belirtilmiştir. Sık sık Hz. Muhammed övgüsüne yer verilen eserde, miraç ve vefat-ı Nebî gibi bölümler de yer almaktadır. Bu mesnevide yer yer ünlü mutasavvıf Hasan-ı Basrî’den de alıntılar yapılmıştır.⁷⁴

Mahzenü'r-râz, Sohbet-nâme: 997/1588-89’da Emirî tarafından kaleme alınmıştır. On makaleden ve sonlarında yer alan hikâyelerden oluşmaktadır. Şairin ayrıca 999/1590-91’de yazdığı *Sohbet-nâme* adlı eseri on sohbet ve bunların sonunda yer alan hikâyelerden oluşmuştur. *Mahzenü'r-râz* ve *Sohbet-nâme*’nin birer nüshası Agâh Sırrı Levend’de mevcuttur.⁷⁵

Gülşen-i Ebrâr: Emirî tarafından 1001/1593 yılında yazılmıştır. Emirî’nin “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevide dinî-tasavvufî öğütler verilmiştir. Mesnevinin içinde çeşitli hikâyeler anlatılmış, gazellere yer verilmiştir; ayrıca yer yer Farsça beyitler de serpiştirilmiştir. Gazeller, anlatılan hikâyelerin konularına uygunluk göstermektedir.⁷⁶

Mir’âtü'l-ibrâr ve Muhtârü'l-ahyâr: Emirî’nin *Gülşen-i Ebrâr* manzumesinin içinde bulunduğu mecmuada yer alan ikinci nasihat mesnevisidir. Bu mesnevi Sa’dî’nin *Bostan* adlı eserinin çevirisidir. Ancak şair, *Tarikat-nâme* adlı eserden de yararlandığını mesnevide belirtmiştir. Emirî, eserini Bolu’da yazdığını belirtmiş; eserini on bölüm hâlinde düzenlemiştir.⁷⁷

Riyâzü'l-cinân: Bursalı Mustafa Cinanî (ö. 1004/1595) tarafından yazılan eser, yaklaşık 3310 beyitlik ahlâkî-didaktik bir mesnevidir. Eser birbirini takip eden çeşitli nasihat ve hikâyelerden oluşan 53 fasıldan oluşmaktadır. Birinci ve yedinci bölümler arasında klasik mesnevi terkibine uygun olarak münacat, naat, mirac, söz ve kalemin vasıfları ile ilgili konulara yer verilmiştir. Sekizinci bölümde Cinanî’nin selefleri olan

⁷³ Remzi Baykaldı, *Azeri İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayal Mesnevisi İnceleme-Metin*, Danışman Cihan Okuyucu, Erciyes Üni. 1994.

⁷⁴ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 793.

⁷⁵ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 111.

⁷⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 794-795.

⁷⁷ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 795.

Nizamî, Camî ve Nevaî hakkında takdirlerini belirtir. Dokuzuncu bölüm eserin telif sebebi hakkındadır. Onuncu bölüm ise Sultan Murat'ın methine ayrılmıştır. Asıl eser bundan sonra başlamakta ve yirmi nasihat ile her nasihati takiben yer alan yirmi destanî hikâyeden oluşmaktadır.

Nasihât-nâme: Muhyî adlı bir şair tarafından yazıldığı eserin içerisinde belirtilen tıp ilmiyle alakalı 157 beyitlik bu manzume, “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbı ile kaleme alınmıştır. *Pend-nâme-i Şahî*, *Manzume-i Tıb* gibi isimlerle anılan bu eserin yazarı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Katoloğu'nda bu manzume, Ahi Ahmed Çelebi'ye (ö. 930/1523-24) ait gösterildiğinden, Mahmut Kaplan manzum nasihat-nâmeleri tanıttığı makalesinde bu eseri 16. Yüzyıl nasihat-nâmeleri arasına koymuştur. Bu mesnevîde tıp ve sağlık ile ilgili öğütlere yer verilmiştir.⁷⁸

Gül-i Sad-berg: Rahmî tarafından kaleme alınmıştır. Yedi bölüm ve hikâyelerden oluşmuştur. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” başlıklı makalesinde bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtir.⁷⁹

Ahlâku'l-kirâm: 1605 yılında vefât eden Edirneli Etmekçizâde Muhyiddin Mehmed Gülşenî tarafından 993/1585 senesinde yazılmıştır. Eserin ismi, ebced hesabıyla hesaplanırsa bitiriliş tarihi ortaya çıkmaktadır. Eser “tehzîb-i ahlâk, tedbir-i menâzil ve siyaset-i müdün” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise öğüt veren bir bölüm bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 2769 ve Nuriösmâniye Kütüphanesi, nr. 2261 numaralarda kayıtlı iki nüshası vardır.⁸⁰

Şerh-i Bostan: Sadî-i Şirâzî tarafından 1257 yılında tamamlanan eserin, Prizrenli Şem'î Efendi (ö. 1000/1591-92) tarafından Türkçe yapılan şerhidir. Şem'î Efendi'nin *Gülîstan* ve *Pend-i Attâr* şerhleri de bu sahada adından bahsedilmesi gereken eserlerdir. Şem'î Efendi eserine “*Hediyyetü'l-irfân*” ismini vermiştir.⁸¹

Mir'âtü'l-ahlâk ve Mirkatü'l-eşvâk: Asıl adı Ahmed bin Ebu'l-berekât Muhammed bin Ârif Hasan olan Şemseddin Ahmed Sivâsî'nin (ö.1597) eseridir. *Mir'âtü'l-ahlâk* dinî tasavvufî muhtevalı manzum bir nasihatnamedir. 1588 yılında tamamlanan eser, klasik mesnevî planına göre tertip edilmiştir. Asıl konunun işlendiği

⁷⁸ Mahmut Kaplan, *a.g.m.* , s. 793.

⁷⁹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 111.

⁸⁰ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 98.

⁸¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.* , s. 45.

bölüm, ahlâk-ı hamîdeye on bâb ve evsâf-ı zemimeye on fasıl ayrılmak suretiyle toplam yirmi ana başlıktan meydana gelmiştir. Her bâb ve fasıl kendi içinde farklı sayıda alt başlık kullanılarak açıklanmıştır. Bitiş bölümünde ise na't ve hâtimetü'l-kitab bölümleri yer alır. Burada eserin ismi, telif tarihi bildirilmiş ve zamanın padişahı Sultan III. Murat övülmüştür. Eserin esas kısmı iyi ahlâkın ve kötü ahlâkın özelliklerinin işlendiği bâb ve fasıllardan oluşmuştur. Şemseddin Sivasî, bahsettiği konuları ayet ve hadislerle desteklemiştir. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ta toplam yetmiş yedi hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâyelerde İslam tarihinden konular ve başta Hz. Peygamber olmak üzere din büyüklerinin yaşadıkları ve onların aktardıkları anlatılmaktadır. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ta sade bir dil ve üslup vardır. Eserin genelinde bir sohbet havası sezilenmektedir. Özellikle hikâye anlatıldıktan sonra alınması gereken dersin tekrar edildiği durumlarda şair, bir öğretmen edasıyla mutlaka okuyucuya seslenir. Bunda Şemseddin Sivasî'nin hayatı boyunca verdiği vaaz ve sohbetlerin etkisi olduğu açıktır. Eserde dikkat çeken bir başka üslup özelliği de şairin olumlu tutumudur. Özellikle kötü huylar konusunda okuyucuyu utandırıp ümitsizliğe düşürmek yerine, tıpkı müşfik bir baba gibi iyiliğe teşvik eder. Nasihatler kuru, sert ve incitici olarak verilmez. Okuyucuyu iyi ahlâka imrendirmek ve teşvik etmek esastır. Eserin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸²

Ahlâk-ı Nevâlî (Ferruh-nâme): III. Mehmed'in Manisa sancağında iken hocası olan Nasuh Nevâlî Efendi'nin bu görevde iken kaleme aldığı eseridir. Bu eser, esasen Aristo'nun *Kitâbü'r-riyâseti ve's-siyâseti* adlı eserinin genişletilmiş bir Tercemesi olup, on altı bâb ve bir tekmileden oluşmaktadır.⁸³

Şerh-i Nevâbigü'l-kelîm: Allâme Zemahşerî'nin (ö. 538/1143-44) aynı adlı eserinin 1000/1591-92 tarihinde Medîne-i Münevvere'de vefat eden Akhisarî Mehmed Bedreddin Münşî tarafından yapılan şerhidir. Zemahşerî'nin eseri, Yusuf Sıdkî Efendi (ö. 1319/1901-02) ve Ali Nazima Bey tarafından da şerh olunmuştur. Yusuf Sıdkî Efendi şerhine *Mehâsinü'l-hisâm* adını vermiştir.⁸⁴

Ahlâkü's-saltanat: 1004/1595-96 tarihinde İstanbul'da vefat ederek Kurşunlu Türbe'ye defnedilen Tosyalı Küçük Mustafa Çelebi'nin faydalı ve kısa bir ahlâkî

---

⁸² Geniş bilgi için bkz. Birgül Toker, *Şemseddin-i Sivasî'nin Mir'âtü'l-ahlâk Adlı Mesnevîsinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

⁸³ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 30-31.

eseridir. Şiirlerinde Tûsî mahlasını kullanan şairin, ayrıca “Selciye” manzumesi ve bazı şiirleri de günümüze ulaşmıştır.⁸⁵

Zübdetü'n-nesâyih Li-Erbâbil'l-mesâlih: 1005/1597-98 tarihinde San'a valisi olan Hasan Paşa'nın isteği üzerine Cafer Efendi tarafından kaleme alınmış ahlâkî bir eserdir. Eserin nüshaları, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler 1778, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 3422, Nuru Osmâniye Ktp. 4998, Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt 1465'te kayıtlı olan yazmalardır.⁸⁶

Şerh-i Gülistân: Ahmed Sûdî Efendi (ö. 1006/1597-98) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Eser İstanbul'da birkaç defa basılmıştır. Ahmed Sûdî Efendi, diğer şârihlere göndermeler yaparak ve hakaretler ederek şerh yazmış olan ender şahsiyetlerden birisidir. Bosnalı olduğu için Sûdî-yi Bosnevî olarak da tanınmıştır. Ayrıca Bostan'ı da şerh etmiştir. Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 957/1550) 1545'de kaleme aldığı manzum lügati *Tuhfe-i Şâhidî*'ye de bir şerh yazmıştır. Şârihin en çok tanınmış şerhi ise *Hâfız Dîvânı* şerhidir. Bu şerh Farsçaya da Terceme edilmiştir.⁸⁷

Şerh-i Gülistân: 1010/1601'de Mekke kadısı iken orada vefat eden Hüseyin Kefevî tarafından şerh edilmiştir. Eserin nüshaları: İstanbul Üni. Merkez Ktp. T.y. 3243; Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 955; Beyazıt Devlet Ktp. Türkçe 567'de kayıtlı nüshalardır.⁸⁸

Pend-nâme: Şemseddin-i Sivâsî'nin, *Şerh-i Gazeliyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis* adlı mensur eseriyle birlikte aynı yazma içerisindeki bu eser, bir müseddes ile başlamaktadır. Bir gazel, devamında *Pend-i Sivâsî* başlığıyla mesnevî tarzında bir manzumeden oluşmaktadır. Aynı şekilde üç gazel yer almaktadır. “Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbı kullanılan bu eser toplam 73 beyittir ve tamamlanmamıştır. Ağâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde, bu eserin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu bildirir. Ayrıca Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde de *Pend-nâme-i Sivâsî* adıyla kayıtlı küçük bir manzûme de bulunmaktadır.⁸⁹

⁸⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁸⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.41.

⁸⁷ Bilal Elbir, “ XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2005, c. 13, No: 2, s. 626.

⁸⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 48.

⁸⁹ Birgül Toker, *Şemseddin-i Sivâsî'nin Mir'âtü'l-ahlâk Adlı Mesnevisinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s. 438.

Gülşen-âbâd: Şemseddîn-i Sivâsî'nin aynı zamanda *Bahârü's-sûfiyye* adını taşıyan “mefâilün mefâilün feûlün” vezniyle kaleme aldığı sembolik olarak çiçekleri konuşturdğu ve tarikatın seyr ü sülûkunu öğretmek amacını taşıyan mesnevi de esas itibariyle ihtiva ettiği öğütlerden dolayı bir nasihat-nâmedir. Bu mesnevide, çiğdem, sümbül, zambak, zerrin-kadeh, benefşe, lale, susen, nilüfer, nergis, gül ve bahçedeki diğer çiçeklerin münazaraları biçiminde tasavvufî öğütler verilmiştir.⁹⁰

Nasihât-nâme: Şemseddin Sivâsî'nin doğrudan nasihat konusunda, “mefâilün mefâilün feûlün” vezniyle kaleme aldığı bu mesnevi²¹⁷ beyit olup bir kısmı eksiktir. Bu eserde, Hz. Ali'ye duyulan aşırı sevgi ve diğer halifelere güdülen düşmanlığın yanlışlığını anlatma yolunda yazılmış gibi görünmektedir. Çeşitli hikâyelerle bu konuda öğütler verilmiştir.⁹¹

Tergîbât: 1613 yılında Şeyh Hasan Adlî (ö. 1026/1617) tarafından kaleme alınmıştır. Manzum hikâyelerden oluşmaktadır. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu kaydeder.⁹²

Mir'âtü'l-ahlâk:1022/1613-1614'de Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılmış ve I. Ahmed'e sunulmuştur. Eser sadece iyi huylardan bahseden yirmi bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümler: ibâdet, sabır ve şükür, şecaat, cidd ü cehd, rıza, vefa, ketm-i sır, seha, aff ü hilm, iffet ve şevk ü muhabbet, hayâ ve tevâzu, emanet ve sadakat, rıfk u şefkat, ulüvv-i himmet, teenni ve müşavere, hilm, gayret, firaset, teyakkuz, iğtinâm-ı fırsat, hazm, sohbet-i ahyâr, riayet-i hukuk, saltanat, vezaret, terbiye-i hadem ü haşem ve evlâddır. Eserin sonunda bir de mev'iza ve nasihat ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. *Mir'âtü'l-ahlâk*'ın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, No. 3537 numarada kayıtlı bir nüshası yer almaktadır.⁹³

Tuhfetü'l-ihvân: I. Ahmed dönemi şairlerinden İntizamî-i Bosnavî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Birinci bölümü ahlâk ile ilgili olan eserin ikinci bölümü Nemçe seferini anlatmaktadır.⁹⁴

Şehadet-nâme: Edebiyat tarihimizde “Veysi” mahlası ile meşhur Üveys İbn Muhammed (ö.1037/1628) tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. Ünlü nesir

⁹⁰Mahmut Kaplan, *a.g.m.* , s. 795.

⁹¹Mahmut Kaplan, *a.g.m.* , s. 795.

⁹² Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 112.

⁹³ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 98.

⁹⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.* , s. 51.

yazarı Veysî'nin *Düstûrü'l-amel* adıyla da anılan bu eseri 1283/1866-67 ve 1286/1869-70 yıllarında iki defa İstanbul'da basılmıştır.⁹⁵

Te'dib-nâme: Oğluna bilgi ve öğütler vermek amacıyla XVI. asır şairlerinden Keşfî tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Agâh Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" adlı makalesinde eserin bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

B - Terceme Eserler

a) *Kâbus-nâme* Tercemeleri

Kâbus-nâme, Ziyar oğullarından Emir unsuru'l-maali Keykâvus b. İskender Kabus b. Veşmgir'in 475/1082'de oğlu Gilanşah için yazdığı bir nasihat-nâmedir. Keykâvus b. İskender, İran'ın Taberistan ve Gurgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârî hanedanına mensuptur. Sultan Mevdûd'un 1049'da ölümü üzerine Ziyârî tahtına oturmuştur. Ancak emirliğini Tuğrul Bey ve Alparslan'a tâbi olarak sürdürebilmiştir. *Kâbus-nâme*'yi yazdıktan birkaç yıl sonra vefat etmiştir.

Keykâvus'un, devletin başına geçtiğinde nasıl davranacağı konusunda oğluna bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı *Kâbus-nâme* adlı eseri, *Enderznâme*, *Pendnâme*, *Kitâbü'n-Nasihat*, *Nâsihatnâme* isimleri ile de bilinir. Bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelen eser, Moğol istilası öncesi İslâm medeniyetinin bir özeti olup bu dönemin siyasî, ictimai, iktisadî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve meslekleri açısından güvenilir bir kaynaktır. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgi veren *Kâbus-nâme*, Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme*'si ile aynı dönemde yazılmıştır ve Farsça nesrin seçkin örneklerinden birisidir. Kitapta işlenen konular âyet ve hadisler, hikâyeler, hikmetli sözler ve atasözleriyle daha anlaşılır bir hale getirilmiştir. Eser ilk olarak Rıza Kulı Han Hidâyet tarafından Tahran'da neşredilmiş, daha sonra çeşitli tarihlerde yirmiye yakın baskısı yapılmıştır.⁹⁷

⁹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.* , s. 46.

⁹⁶ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 102.

⁹⁷ Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, s. 357

Birçok dile Terceme edilen *Kābus-nāme*, XIV. Yüzyıldan sonra Türkiye Türkçesi'ne de beş kez Terceme edilmiştir. Bu çevirilerden ilkinin yazarı bilinmemektedir. Tercemenin XIV. Yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eserin elde bulunan nüshasının başından ve sonundan birkaç sayfa eksiktir.⁹⁸ *Kābus-nāme*'nin elde bulunan diğer çevirileri ise şunlardır:

Kābus-nāme Tercemesi: Germiyanoğullarından Süleyman Şah b. Mehmed Bey adına Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından yapılmıştır. Bu çevirinin Baba Ali b. Sâlih b. Kutbüddin el-Merendî tarafından harekeli ve güzel bir nesih ile istinsah edilmiş 107 yapraktan oluşan nüshası Kahire Hıdıvvîye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshanın baştan ve sondan on beş sayfalık bir kısmının fotoğrafları Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer alır.

Kābus-nāme Tercemesi: Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'ın haslarından Hamza Bey'in emri ile Akkadızâde'nin yaptığı çevirinin 1668'de Hasan b. Ali tarafından istinsah edilen bir nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı yazmaları arasında, bir diğeri Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi'nde, üçüncü bir nüshası da British Museum'da kayıtlıdır.⁹⁹

Murad-nāme: Bedr-i Dilşad, *Kābus-nāme*'yi 1427'de bazı ilave ve çıkarmalarla nazmen Terceme ederek II. Murad'a sunmuştur. Bu sebepten dolayı *Murad-nāme* olarak bilinen Terceme kısmen telif eser özelliği taşımaktadır.¹⁰⁰ Eser konusunda Âdem Ceyhan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹⁰¹

Kābus-nāme Tercemesi: Eserin en son ve en tanınmış çevirisi Mercimek Ahmed b. İlyas tarafından yapılmıştır. Hem Türk nesrinin hem de çevrildiği dönemin başarılı ve güzel bir örneği olan Terceme çevirenin de belirttiği gibi biraz genişletilerek serbest tarzda yapılmıştır. Mercimek Ahmed kitabın çevirisini 835/1431-32'te tamamladığını belirtmektedir. Bu çevirinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Mercimek Ahmed Tercemesi Abdülkurun Şirvânî vasıtasıyla 1880'de Kazan'da yayımlanmıştır. Ayrıca Kayyum Nasırî tarafından Kazan lehçesine çevrilip iki defa basılmıştır. Terceme, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yayıma

⁹⁸ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 107.

⁹⁹ Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, s. 357.

¹⁰⁰ Rıza Kurtuluş, *a.g.mad.*, s. 357.

¹⁰¹ Adem Ceyhan, *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, MEB. Yay. İstanbul 1997.

hazırlanmıştır.¹⁰²Orhan Şaik Gökyay'ın neşrini, Atilla Özkırımlı Tercüman 1001 Temel Eser serisinde kısmen sadeleştirerek iki cilt halinde yeniden yayımlamıştır.¹⁰³

b) *Kelile ve Dimne* Tercemeleri

Kelile ve Dimne, milâdî III. asırda Hindli filozof Beydeba tarafından hükümdarlara hikmet dersi vermek amacıyla Sanskrit diliyle kaleme alınmıştır. Sanskritçe'deki adı *Krata Dimnaka (Pançatantra)* olan bu mensur eser, bir düzyazı ile on beş hikâyeden oluşur. Bunlardan dokuzu orman hayvanları arasında geçen fabllardır. Diğer hikâyeler ise öğüt vermek için yazılmış hikemî öykülerdir. Eserdeki her hikâye iç içe geçmiş otuz üç küçük hikâyeden oluşur. Öğüt verici fikirler bu hikâyelerin aralarına serpiştirilmiştir. Devlet yönetimiyle doğrudan ilgili olan bu hikâyeler kral Debşelim'in filozof Brahman Beydaba'dan bir konuda bilgi istemesi ile başlar. Beydaba soruya doğru cevabı verdikten ve bir açıklama yaptıktan sonra fikirlerini kanıtlamak için bir hikâye anlatır. İnsanlığın ölmez eserleri arasına girmiş olan *Kelile ve Dimne* dünyanın pek çok diline Terceme edilmiştir. Eserin aslından yapılan tek çeviri Tibetçedir. Ancak, VI. yüzyılda Nuşirevan'ın hakîmi Burzuye (Berze-veyh) tarafından Pehlevi diline; buradan da IX-X. yüzyılda İbn Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiş ve daha sonraki bütün çeviriler bu eser esas alınarak yapılmıştır.

İnsanın günlük hayatta karşılaşılabileceği sorunlar göz önünde tutularak gerekli olgunluğa erişmesi amacıyla yazılan eserin en önemli Tercemelerinden biri de XV. yüzyılda Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Envâr-ı Süheyli* adını verdiği çevirisidir. *Hüseyin Baykara*'nın emirlerinden Emîr Ahmed Süheyli adına yazılan bu eser, Türk edebiyatına en fazla etki eden *Kelile ve Dimne* Tercemesidir. *Kelile ve Dimne* Türkçeye de pek çok kere Terceme edilmiştir.¹⁰⁴ *Kelile ve Dimne*, Taşkentli Fazlullah b. İbrahim tarafından Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Eser, Ali Rıza Doğrul tarafından *İbn Mukaffa*'nın Arapça çevirisinden yeni Türk harflerine aktarılmış ve başına da bir araştırma yazılarak yayımlanmıştır.¹⁰⁵ *Kelile ve Dimne*'nin Türkçeye yapılan Tercemelerinden bazıları şunlardır:

¹⁰² Orhan Şaik Gökyay, *Kâbusnâme Keykâvus (Mercimek Ahmed Tercemesi)*, Kabalcı Yay. , İstanbul 2007.

¹⁰³ Atilla Özkırımlı, *Kabusnâme İlyasaoğlu Mercimek Ahmed*, 1001 Temel Eser Tercüman Yay. 1974

¹⁰⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul 2004, s. 265.

¹⁰⁵ Ali Rıza Doğrul, *Kelile ve Dimne Çevirisi*, MEB Yay. , Hint Klasikleri, İstanbul 1945.

Kelile ve Dimne Tercemesi: Aydınolu Umur Bey adına Kul Mesud tarafından 1360'da Terceme edilmiştir. Ebü'l-Maanî Nasrullah b. Mehmed'in Gazneli Behram Şah adına Arapçadan Farsçaya aktardığı *Kelile ve Dimne* Tercemesinin eski Anadolu Türkçesine çevirisi olan bu eser daha sonra şair Hilâlî tarafından I. Murad adına nazma çekilmiştir.¹⁰⁶

Kelile ve Dimne Tercemesi: I. Murad adına manzum olarak Cevherî tarafından Terceme edilmiştir. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Elde bulunan yazma nüshada yazarın adı bulunmamakla birlikte Cevherî ismi eserin bazı yerlerinde geçmektedir. Var olan nüshanın istinsah tarihi 884/1479-80, istinsah eden Süleyman İbn-i Türbedâr-ı Bayezit Han'dır.¹⁰⁷

Hümâyunnâme: Şiir vadisinde kendisinden söz ettirecek bir varlık gösteremeyen Alâeddin Ali Çelebi'ye asırlar boyu sürmüş bir şöret kazandıran eser *Hümâyunnâme* olarak bilinen *Kelile ve Dimne* Tercemesidir. Latîfî'den başlayarak pek çok tezkire yazarı *Hümâyunnâme* dolayısıyla Alâeddin Ali Çelebi'den büyük takdir ile bahsetmişlerdir. Tarihçi Âlî'nin yirmi senelik bir uğraş sonucu meydana geldiğini söylediği *Hümâyunnâme*'nin yazılış yeri ve tarihi kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir. *Kelile ve Dimne*'nin, Hüseyin Vâiz Kâşîfî tarafından *Envâr-ı Süheylî* adıyla Farsçaya çevrilmiş şeklinin Tercemesi olan *Hümâyunnâme*, edebî değer ve muhteviyatça Farsça aslını çok aşmış bir eserdir. Alâeddin Ali, ifadesini çok muğlak bulduğu *Envâr-ı Süheylî*'yi üslûp ve imajlar yönü ile yeni baştan yazarcasına işlemiş, muhteviyatını tasfîrî tablolar, âyet ve hadisler, esas metinde olmayan Arapça ve Farsça yeni şiirlerden başka kendisinden ve diğer Türk şairlerinden ilâve ettiği manzum parçalarla zenginleştirilmiştir. Onun elinde eser, Osmanlı-Türk kültüründen gelme imajlar ve yerli hayat unsurları kazanmıştır. Alâeddin Ali'den bahseden bütün tezkire müelliflerince ona gelinceye kadar Türk nesir sanatında eşi görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilmeyecek bir şaheser olarak değerlendirilen *Hümâyunnâme*, asırlar boyu süren büyük bir rağbet ve takdir görmüştür. *Hümâyunnâme*, Tâcizâde Câfer Çelebi, Lâmiî, Kemalpaşazâde gibi şöretlerin eserlerinden nesir sanatı bakımından çok üstün tutulduğu gibi, Nergisî ve Veysî çapında büyük üstatların bu vadiye yeni ve parlak örnekler verdikleri sonraki devirlerde de şöret ve itibarını devam ettirmiştir.

¹⁰⁶ İskender Pala, *a.g.e.*, s.265.

¹⁰⁷ Agah Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 108.

Münşîyâne nesrin tamamıyla aleyhinde olduğu halde Nâmîk Kemal bile onu Türk edebiyatı için bir kazanç kabul eder. Bu ilgi yalnız Türk müellifler ile sınırlı kalmamış, yabancı yazarlarca da paylaşılmıştır. Türk dili için yazdığı kitabına *Hümâyunnâme*'den çeşitli parçalar alan Arthur Lumley Davids, Ali Çelebi'nin bu eseriyle Türk edebiyatında edebî nesrin en güzel örneğini verdikten başka, ince düşünceler ve üslûp güzelliğiyle işlenmiş bu masallar ve hikâyeler dizisi içinde bir ahlâk sistemi kurduğunu söylerken, Hammer de onu ölmez bir eser diye yüceltir. Başta La Fontaine'inkiler olmak üzere Batı edebiyatlarında konusunu hayvanlardan alan masallar ile *Hümâyunnâme* arasında mukayese yapan Dora d'Istria, bu meziyetlerinin yanı sıra eserde birtakım hayvan tipleriyle devrin bazı devlet büyüklerinin temsil edilmiş olduğuna işaret eder. *Hümâyunnâme*, Batı edebiyat âleminin alâkasını devamlı surette üzerine çekmiş, XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak kitap halindeki Tercemelerinin yanı sıra seçilmiş parçaları ile de çeşitli dillere Terceme edilmiştir. İlk olarak Brattuti'nin 1654-1659'da yaptığı iki ciltlik İspanyolca Tercemenin ardından Galland'ın Fransızca Tercemesi gelmiştir. Bununla kalmayıp 1778'de üç cilt halinde daha da genişletilen, 1785, 1786 ve 1833'te yeniden basılan Galland'ın Tercemesi ile aslı olan *Envâr-ı Süheylî*'den çok daha fazla alâka gören *Hümâyunnâme*, ondan önce XVII. asrın son çeyreğinde Alman, İsveç, Felemenk ve Macar dillerine çevrilmişti. Galland Tercemesi üzerinden Malaya ve Java dillerine dahi çevrilen *Hümâyunnâme*'nin XIX. asrın daha yarısı dolmamışken çeşitli dillerdeki büyüklü küçüklü Tercemelerinin sayısı elliye bulmuştur. Eser 1876 ve 1904'teki Tercemeleri ile Rusçaya girmiştir. Ayrıca eseri Batı edebiyat dünyasına daha etraflı bir şekilde tanıtmak ihtiyacı ile XIX. asrın başında müştşirik E. Von Diez de başlı başına bir eser kaleme almıştır. Eski Türk edebiyatının Osmanlı sahasında Batı dillerine en çok Terceme edilen eser olma niteliğine sahip olan *Hümâyunnâme*, işlediği konuya öyle damgasını vurmuştur ki, Batı dillerinde Tercemeleri yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı sıralarda D'Herbelot gibi şarkiyatçılar *Hümâyunnâme* sözünü, aslı olan *Kelile ve Dimne*'nin yerine onun Farsçadaki umumi ismi ve müterâdifî şeklinde kullanmışlardır. Dilinin çok süslü olması dolayısıyla vasat okuyucu kitleleri için daha sonraları ayrıca sadeleştirmeleri ve özetleri kaleme alınmıştır. XVII. asırda Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ninkini, XVIII. asırda Osmanzâde Tâib'in *Simârü'l-esmâr (Zübdetü'l-ehâr)* adıyla yaptığı sadeleştirilmiş özet ile daha sonra II. Abdülhamid'in emriyle Ahmed Midhat Efendi tarafından dili daha da

sadeleştirilmiş yorumlu ve açıklamalı yeni bir özeti vardır. Ali Çelebi'nin eseri Osmanzâde'nin özetinden yola çıkılarak Ramazanzâde Abdünnâfi İffet tarafından nazma da çekilmiştir. Öte yandan Bursalı Mehmed Tâhir, eserin XVI. asır başlarında Şerif İbrâhim Mâhir'in yaptığı, basılmamış bir sadeleştirilmesini haber vermektedir. Pek çok yazma nüshası bulunan *Hümâyunnâme*'nin 1835-1876 yılları arasında üst üste çeşitli baskıları da yapılmıştır. *Hümâyunnâme*'nin geçmişte uyandırdığı alâka ve akis yalnız edebiyatta kalmamış, ayrıca minyatür sahasında da kendisini göstermiştir. Bu sahadaki veriler içinde, yazılışından on beş on altı sene sonra tertip edilmiş seksen sekiz minyatürlü nüshası başta gelir. Daha sonra 1567'de meydana getirilmiş otuz minyatürlü başka bir nüshası da vardır. Eserin yarım asır sonra 1589'da yüz atmış beş minyatürlü süslenmiş çok daha zengin bir nüshası meydana getirilmiştir. Bunlardan başka yalnızca bazı parçaları elde bulunan çeşitli nüshaları da kütüphanelerde bulunmaktadır.¹⁰⁸

Şu eserlerde hayvan hikâyelerinden toplanmış, ya da *Hümâyunnâme* tarzında kaleme alınmışlardır:

Merzubân-nâme Tercemesi: Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. XIV. yüzyılda kaleme alınmıştır. *Kelile ve Dimne* tarzında yazılmış hayvan hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu eserden ilk defa Zajaczkovski bahsetmiştir.¹⁰⁹

Enîsü'l-kulûb: Gelibolulu Âlî'nin sanatkarâne nesir konusunda ilk denemesi olan ve 1563'te Şam'da yazmaya başladığı bu eser, *Hümâyunnâme* örnek alınarak kıssa adı altında 100 hikâye ve bunların her birinin sonunda da hisse başlıklı on beyitten oluşan yorum kısımlarının yer aldığı yüz bölümden meydana gelmiştir. Kayıp olduğu bilinen eserin, baştan kırk dokuz kıssalık kısmını içine alan bir nüshası Berlin Staatsbibliothek yazmaları arasında bulunmaktadır. Âlî'nin Kınalızâde Hasan Çelebi'ye gönderdiği yazıda eserin tertibi ile ilgili ifadesindeki “sad kıssa” ve “sad hisse” sözleri yanlış anlaşılacak onun başka iki eserinin adı sanıla gelmiştir. Eser Hanna Sohweide tarafından ortaya çıkarılıp tanıtılmıştır.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Ömer Faruk Akün, “Alâeddin Ali Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 315-318.

¹⁰⁹ Ağâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 109.

¹¹⁰ Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul 1989, c. 2, s. 418.

c) *Bostan* Tercemeleri

Sa'di-i Şîrâzî, 1257 yılında tamamladığı bu eserini, İran'ın Fas bölgesinde hüküm süren Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. *Bostan*'ın ilk yazma nüshalarında *Sa'dînâme* adının kullanıldığı görülmekte ise de, şair muhtemelen eserine herhangi bir ad vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde Sa'di'nin diğer eseri *Gülîstan*'a uyması açısından *Bostan* adı yer edinmiştir.

Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser bir mukaddime ve on bölüm halinde ele alınmıştır. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir. *Bostân*'ın Farsça yazmalarının yanında Türkçe Tercemelerinde de görülen ve birçok farklılık gösteren “hikâye”, “konuşma” ve konuya işaret eden alt başlıklar muhtemelen daha sonra konulmuştur. *Bostân* yaklaşık olarak 5000 beyitten meydana gelmiş bir eserdir. Ancak bu rakam bazı yazmalarda değişmektedir. Yapılan incelemeler sonucu Sa'di'nin eseri yazdıktan sonra tekrar gözden geçirdiğini ve bazı değişiklikler yaptığını ortaya çıkmıştır.

Sa'di, çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivayetler ile edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâyeye ve fıkralar halinde anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslup kullanmış, yer yer tarihi şahsiyetlerden de söz etmiştir. Teşbih ve istiarelerinde gerçekçi olmaya özen göstermiş, adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlâk, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir.

Bostan, eğitici rolü dolayısıyla dünyanın birçok yerinde haklı bir üne kavuşmuş, İslâm ülkelerinde bilhassa Farsça öğretiminde başvurulan ilk kaynaklardan biri olmuştur. Sa'di külliyyatının birçok yazma nüshası içerisinde yer aldığı gibi ondan ayrı olarak da çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır. Külliyyat içerisinde veya ayrı olarak birçok defa basılmıştır. Dünyanın birçok dillerine çevrildiği gibi Türkçeye de pek çok defa Terceme edilmiş ve birçok şerh kaleme alınmıştır.¹¹¹

Bostan'ın bilinen ilk Türkçe Tercemesi Hoca Mesud b. Ahmed tarafından manzum olarak 755/1354'te yapılmıştır. Tercemesine, *Ferhengenâme-i Sa'di* ismini veren Hoca Mesud, bazı beyitleri serbest Terceme etmiş olmakla birlikte eserin seçtiği

¹¹¹ Adnan Karaismailoğlu, “Bostân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 6, s. 307.

bölümlerine sadık kalmıştır. Manzûme, “faûlün/faûlün/faûlün/faul” kalıbıyla 1073 beyit olup aslı 4184 beyit olan *Bostan*’ın Türkçe’de bilinen ilk Tercemesidir. Edebî değerinden çok dil özellikleri bakımından daha fazla öneme sahip olan eser Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rıfat tarafından eski harfler ile yayımlanmıştır. *Ferheng-nâme-i Sa’di*, Sultanların adil olmalarını, insanların birbirlerine iyilik yapmalarını tavsiye ederek dinî-ahlâkî çeşitli öğütler vermektedir.¹¹²

Bostan, 16. Yüzyıl şairlerinden Za’ifî Pîr Mehmed bin Evrenos tarafından da *Bâğ-ı Bihîşt* adı ile 961/1554 yılında Terceme edilmiştir. Eser, “fâûlün/fâûlün/fâûlün/faul” vezni ile Terceme edilmiştir.¹¹³

Bostan’ın Türkçe Tercemelerinden günümüzde en yaygın olarak bilinenleri Kilisli Rıfat Bilge ve Hikmet İlaydın ’ın Tercemeleridir. Hikmet İlaydın Tercemesinde Sa’di’nin Tercemesindeki Farsça metnin Tercemeye esas alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Hakkı Eroğlu’nun mesnevi tarzında hece vezni ile meâlen yapılmış bir Tercemesi de vardır.¹¹⁴

d) *Gülistân* Tercemeleri

Sa’di-i Şirâzî’nin Salgurlular’dan Ebû Bekir b. Sa’d b. Zengî’ adına kaleme aldığı bir diğer eser de *Gülistân* adını taşımaktadır. Eser 656/1258’de tamamlanmıştır. Gerek kendi türü içerisinde gerekse sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olan *Gülistân*, münâcât, na’t ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra, padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitler ile süslenmiştir. Ancak bu hikâye ve nüktelerin anlatılan konu ile her zaman bir bağlantısının olduğu söylenemez.

Farsça ve Arapça şairler yanında âyet, hadis ve atasözlerine de yer verilen eserde Sa’di, Abdullah-ı Ensârî’nin, *Makâmât* sahibi Hâmidî’nin, *Kelile ve Dimne* mütercimi Ebü’l-Meâlî Nasrullah-ı Münşî’nin secili üslûbunun etkisi altında kalmakla birlikte

¹¹² Mahmut Kaplan, a.g.m., s. 792.

¹¹³ Mahmut Kaplan, a.g.m., s. 794.

¹¹⁴ Adnan Karaismailoğlu, a.g.mad., s.307.

bunları daha yumuşatarak ve bir ölçüde sadeleştirerek kendine has bir nesir üslubu meydana getirmiştir.

Yazıldığı tarihten günümüze ilgiye okunan *Gülistân*'ın dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshaları mevcuttur. İlk olarak Latince Tercemesi ile birlikte G. Gentius tarafından yayımlanan eserin İslâm dünyasında matbaanın kurulduğu ülkelerde sayısı birkaç yüzü aşan baskıları yapılmıştır.

Gülistân ilk olarak 793/1391 tarihinde Seyf-i Serâyî tarafından Kıpçak Türkçesine Terceme edilmiştir. Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (*nr. 1553*) bulunan tek nüshasının tıpkıbasımı bir önsöz ile birlikte 1954'te Feridun Nafiz Uzluk tarafından Ankara'da neşredilmiş, A. Fehmi Karamanlıoğlu, bu nüshanın tenkitli metni ile dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır. Karamanlıoğlu çalışmasının başında Terceme hakkında daha önce yapılan çalışmaları değerlendirmiş, eserin dil özelliklerini ise bir makale halinde yayımlamıştır. Bu makale daha sonra eser ve tıpkıbasım ile beraber neşredilmiştir.

Gülistân'ın İsbicâbî adlı bir kişi tarafından Çağatay Türkçesi'ne yapılan bir Tercemesi 800/1397-98 yılından bitirilmiştir. Eser Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Şâhidî İbrâhim Dede, Şem'î, Sûdî Bosnevî, Ayyî Mehmed Efendi, Hevâî-yi Bosnevî, Şeyhülislam Hocaâde Esad Efendi, Hasan Rızâ Efendi, Babadâğî İbrâhim Efendi, Ahmed Sâib İzzet, Mehmed Said, Tayyâr, Niğdeli Hakkı Eroğlu, Kilisli Rifât, Hikmet İlaydın ve Yâkup Necefzâde tarafından da Terceme edilmiştir. Ayrıca birçok defa şerh edilen eser, sadece Terceme ve şerh edilmekle kalmamış, ayrıca birçok taklidi kaleme alınmıştır. Muînüddîn-i Cüveynî'nin *Nigâristân*'ı, *Câmî*'nin *Bahâristân*'ı, Mevd-i Hâfi'nin *Ravza-i Huld*'u, Kemalpaşazâde'nin *Nigâristân*'ı, Kâniî'nin *Perişân*'ı, Sâilî'nin *Ravzatü'l-ahbâb*'ı, Ahmed Şirâzî Vekâr'ın *Encümen-i Dâniş*'i, Molla Tarzî'nin *Ma'denü'l-cevâhir*'i, Hargopal Münşî'nin *Sünbülîstan* ve Mehmed Fevzî Efendi'nin *Bülbülîstân* adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir.¹¹⁵

Türk Edebiyatı'nda bu tanınmış eserlerin Tercemelerinden başka pek çok eserin daha Tercemeleri yapılmıştır. Bunlar arasında I. Ahmed dönemine kadar yapılan Tercemelerden bazıları şunlardır:

---

¹¹⁵ Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, , c. 14, s.240-241.

Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil Be Pusereş: Ahmed-i Dâ'î'nin, "mefâilün/mefâilün/faülün" vezni ile yazdığı bu eser 115 beyitlik bir mesnevidir. Baş ve son kısımları dışında Farsçadan Terceme edilmiş olup baştan sona cinaslarla örülmüştür. Eser, Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e öğütlerini içermekte olup çocuk muhatap alınarak yazılan ilk nasihat-nâme olarak kabul edilmektedir.¹¹⁶

Terceme-i Pend-i Attâr: Şeyh Feridüddin Attâr'ın (ö. 627/1229-30) manzum eserinin, Emre adlı bir şair tarafından manzum olarak yapılan Tercemesidir. Eser şehven Emrî, Cevrî, Makâlî ve Şemseddin Sivâsî'ye ait gösterilmiştir.¹¹⁷ Eser Azmi Bilgin tarafından yayımlanmıştır.¹¹⁸

Hikâyet-i U'cû-be ve Mahcûbe: II. Bayezid'in oğlu şehzade Alemşah adına Sıtkı Seyit Ahmed b. Hasan tarafından Farsçadan Terceme edilmiştir. Dokuz bölümden oluşan eserin her babının sonunda iki hikâyeye anlatılmıştır.¹¹⁹

Şerefü'l-İnsân: Lamiî'nin bu önemli eseri, *Resâil ü İhvâni's-safâ* adlı Arapça felsefe ansiklopedisinin yirmi birinci kısmının Kanuni Sultan Süleyman adına 1527'de yapılan çevirisi olup, insanlarla hayvanlar arasında bir münazarayı konu alır. Eserin pek çok kütüphanede yüze yakın nüshası bulunmaktadır.¹²⁰

Terceme-i Zahîretü'l-mülûk: 786/1384-85'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Gelibolulu Sürûrî tarafından, Amasya'da Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Şehzade Mustafa'nın hocası iken, onun arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ay içerisinde Terceme edilmiştir. Bir mev'ıza kitabı olan bu eser; imanın ahkamı, ubudiyet haklarının edası, mekârim-i ahlâk hususunda devlet reislerinin hülefa-i râşidînin siretlerine uyması, ana-baba, karı-koca, evlad ve akraba hakları, saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, insanın mahlukat içindeki hususi mevki ve önemi, emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, şükr-i ni'met, sabrû ale'l-mesâib, zemm'ül-kibr ve'l-gadab olarak on bölümden meydana gelmiştir.¹²¹

¹¹⁶ Mahmut Kaplan, *a.g.m.*, s. 792.

¹¹⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹⁸ Azmi Bilgin, *Terceme-i Pendnâme-i Attar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998.

¹¹⁹ Ağâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 110.

¹²⁰ Günay Kut, "Lamiî Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 96.

¹²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, c. 2, s. 226.

Tedbîr-i İksîr: 971/1563-64 yılında vefât eden Hüsameddün Semâyî tarafından, İmam Gazâlî'nin ahlâk ve tasavvuf konulu *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinden Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine Terceme edilmiştir.¹²²

Terceme-i Tibr-i Mesbûk: Gazzalî'nin (ö.18 Aralık 1111) Sultan Sencer'in emri üzerine, huzurunda geçen konuşmaları Farsça olarak yazdığı eserinin Arapça Tercemesinden Aşık Çelebi (ö. 1572) tarafından Türkçeye Terceme edilmiştir. Eserin nüshaları; TBMM Ktp. 249; Süleymaniye Ktp. : Mihrişah Sultan 161, İbrahim Ef. 463; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat 35'dir.¹²³

Ahlâkî konulu eserler arasında siyâset konulu eserleri de saymak mümkündür. Çünkü siyâset-nâmeler, ahlâkî eserlerinde işledikleri adalet, şecaat, cömertlik gibi konuları işlemektedirler. Ayrıca bu eserler genel olarak hükümdarlar için kaleme alınmışsa da geniş halk kitlelerine hitap ettiği için ahlâkî eserler arasında yer almışlardır. Konumuz olan Ahlâk-ı Muhsinî Tercemesi de bu sınıfa giren bir eserdir. Terceme, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine kaleme alınmıştır. Güzel ahlâktan ve güzel ahlâkın nasıl oluşturulması gerektiğinden bahsettiği gibi devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, hükümdarın halkına nasıl davranması gerektiği ile ilgili konulara da yer vermiştir. Ayrıca eserin otuz ikinci bölümünde yer alan "Siyâset" başlıklı bölüm ve kırkıncı bölümde yer alan hizmetlilerin tertibi ile ilgili bölümler dolayısıyla bu kategoriye girmektedir. Bu yüzden ahlâk kitaplarını incelerken siyâset-nâmelerden de bahsetmek yararlı olacaktır.

2. Siyâset-nâmeler

Siyâset, Arapça sözlüklerdeki anlamıyla, bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Daha sonraları hükümet işleri, politika, diplomasi yerine de kullanılmıştır. Siyâset, şeriat hükümlerine göre suçluyu cezalandırmak manasına gelen "siyaset etmek" anlamında da kullanılmıştır. Buna "siyâset-i şer'îye", hükmün uygulandığı yere ise "siyâset-gâh" denilmiştir. Siyâset ve halk yönetimi ile ilgili konular, eski bilimleri sınıflamada "hikmet-i ameliye" arasında yer alır.¹²⁴

¹²² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 42.

¹²³ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 31.

¹²⁴ Agâh Sırrı Levend, "Siyâset-nâmeler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, Ankara 1988, s. 168

İlk ve orta çağlarda hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Bu durum hükümdar ile tebaası olan halkın arasında bir uçurum meydana getirmiş ve hükümdarların halktan uzaklaşmasına ve izole bir yaşam sürmelerine neden olmuştur. Hükümdarın çevresinde yer alan zalimlerin, hükümdarı halka karşı kışkırtmaları üzerine halk büyük zulümler görmüştür. Halkın ızdırabını yakından gören fikir adamları, her fırsatta hükümdarlara, vezirlere adaletli davranmayı öğütlemişler, adalet olmadıkça saltanatlarının uzun sürmeyeceğini anlatmaya çalışmışlardır. İşte siyâset-nâmeler bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış eserlerdir.

Bu eserlerin kaynağı eski İran (Sasanî) krallığına dayanmaktadır. *Andorznâme* veya *Pendnâme* adıyla anılan o döneme ait eserler İslâmiyet'ten sonra Arapçaya aktarılırken âyet, hadîs ve dinî motiflere bürünerek İslâm dinine adapte olunmuştur. İslâmî sahada kaleme alınmış ilk eserlerde eski Yunan filozoflarından Aristo ve Eflâtun'un görüşlerinin büyük tesirleri olmuştur. Eflâtun ve Aristo'nun fikirleri İslâm filozoflarına başlıca kaynak teşkil etmiştir. Bu iki filozofun eserleri daha önceleri Arapçaya çevrilmiş olmakla beraber, devlet kavramını ele alarak Eflâtun ile Aristo'nun bu konudaki fikirlerini uzlaştırmaya çalışan, kendi düşüncelerini de ekleyerek aklî ve mantıkî sonuçlara bağlayan ilk filozof, Farabi'dir (ö. 339/950). Farabi'yi başka İslâm filozofları izlemiş ve Eflâtun ile Aristo'nun fikirleri türlü eserlerde işlenmiştir.¹²⁵ Prensip koymaktan çok hükümet etme sanatı üzerinde duran bu eserler ya teorik olarak âlimler tarafından; ya da pratik olarak bizzat devlet görevlileri tarafından kaleme alınmışlardır. Bu eserler başlıca üç grupta toplanabilir:

- a) Siyâset konusunu fıkıh ve kelam açısından ele alıp bu hususta İslâm dininin görüşünü açıklayan eserler. Bu tip eserlere Mâverdî'nin *el-ahkâmü's-Sultâniyye* ve *'l-Velâyetü'd-Diniyye*'si sayılabilir.
- b) Pratik amaçlar güden ve sultanlara örneklendirilmiş öğütler veren eserler. Bu eserlere Nizâmülmülk'ün *Siyâset-nâme* adlı eseri örnek gösterilebilir.
- c) Lâyiha şeklinde olan eserler. Bunlar belli dönemleri konu edinen eserlerdir. Mesela Koçi Bey tarafından IV. Murad için kaleme alınan *Koçi Bey Risalesi* IV. Murad dönemi devlet yönetimindeki bozulmaları konu edinmiştir.

---

¹²⁵ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 176

Bunun yanında İslâm felsefesi ile Yunan filozoflarının görüşlerini birleştiren Z. Reis'in *Nazariyatü's-siyâsiyye* adlı eseri veya başlı başına bir teori ortaya koyan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si gibi eserler de sayılabilir.¹²⁶

Osmanlı'da da siyâset-nâmeler diğer milletlerde olduğu gibi devlet yönetiminde meydana gelen bazı aksaklıkların ortaya çıkması sonucu yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu konuda ilk aşamalar Tercemeler ile gerçekleşmiştir. Gerek Farsça gerekse Arapçadan Terceme edilen bu eserlerde *Kutadgu Bilig*'in öz fikirlerinden yararlanılmıştır. Ancak yine de Osmanlılar döneminde Sühreverdî, Gazzalî, Nizâmülmülk, Keykâvus, İbn Mukaffâ, Nasûriddin Tûsî, Sadi ve Firdevsî gibi âlim ve yazarların siyâset ile ilgili eserleri okutulmuş ve birçoğu Terceme edilmiştir. Bunun yanında zamanla telif siyâset-nâmelerde kaleme alınmaya başlanmıştır.

Siyâset-nâmelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar belirtilir; saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışı ve inanişine göre en uygun örgütün nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır. Devlet yönetiminin şerefli, fakat güç bir sanat olduğu dile getirilir. Bu eserler salt önerilerden ibaret değildir. Konular anlatılırken pek çok âyet, hadîs, hikâye, atasözü gibi parçalar ile eserde anlatılan mevzu desteklenir ve bu sayede anlatım dili monotonluktan kurtulmuş olur. Bu eserlerin en dikkate değer tarafı ise doğu ve batının düşünce sistemlerinin bir İslâm sentezi çerçevesinde yoğrulmuş olmasıdır. Bu konuda yazılmış eserlerden, çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askerî ve malî örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve görenekleri öğrenmek mümkündür. Siyâset-nâmelerde öngörülen başlıca fikirler şöyle sıralanabilir:

- a) Padişah Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olup ona itaatsizlik Allah'a itaatsizlik sayılır. Sultan, devletin idaresini vezir ve nedimleri sayesinde yürütmek zorundadır. Bu bakımdan veziriazam seçimleri çok önemlidir.
- b) Din ve devletin devamı için asker gereklidir. Askere önem verilmeli, törenleri, eğitimleri, maaşları kontrol altında bulundurulmalıdır.
- c) Osmanlılarda cemiyetin efendisi halktır. Sanat ve ziraat ehli kişilerden oluşan halk, devleti ve hazineyi ayakta tutan, memleketi imar eden topluluktur.

---

¹²⁶ İskender Pala, "Siyâset-nâme", *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul 2004, s. 406.

Padişah ve idareciler halka adaletli davranmalı, vergiyi düzenlemeli ve onlar arasında usulsüzlüğe meydan vermemelidir.

- d) Hazine; halk, asker ve ülkenin imarı için elde bulunması gereken paradır. Hazineyi dolu tutmak için halkı soymak siyaset değildir. Ancak hazinenin geliri giderinden fazla, en kötü ihtimalle birbirine eşit olmalıdır.
- e) Osmanlılarda görülen bozukluğun giderilmesi için önce bozukluğun nedenleri araştırılmalıdır. Çünkü bozulma yavaş yavaş kendini göstermiş ve rüşvet gibi kötü alışkanlıklar giderek devletin her kademesini sarmıştır. Bunun sonucunda idare ve orduda disiplin kalmamış, gider çoğalıp gelir azalmıştır. Birtakım siyâset-nâmeler bu durumun çözümü için Kanunî devrini model almayı; diğer bir kısmı ise özellikle son dönemlerde batıyı örnek almayı öngörmüşlerdir.¹²⁷

Bursalı Mehmed Tâhir, “*Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*” adlı eserinde (İstanbul, 1332/1913) Osmanlılara ait çeviri ve telif 172 adet siyâset-nâme ismi sıralar. Bunun yanında Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmış siyâset-nâmeler sayılamayacak kadar çoktur. Agâh Sırrı Levend’in siyâset-nâmeler üzerine yaptığı geniş araştırmasında gerek batı, gerekse İslâm dünyasında yazılmış olan siyâset kitaplarının en ünlüleri ile basılmış olanları, yazarları ile birlikte, kronolojik bir sıra içerisinde el yazması olanları kayıtlı oldukları kütüphane ve sıra numaraları verilerek bilimsel bir çerçeve içerisinde incelenmiştir. Şimdi konumuz olan *Ahlâk-ı Muhsinî Tercemesi*’nin yazıldığı döneme kadar yazılmış olan siyâset-nâmelerin bazılarına kısaca bir göz atalım.

Kutadgu Bilig: Daha önce telif ahlâk kitapları arasında zikrettiğimiz bu eser aynı zamanda Türk Edebiyatı’nda yazılmış ilk siyâset-nâmedir.

Kenzü’l-küberâ: Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1400 yılında kaleme alınmıştır. Eserin tam adı *Kenzü’l küberâ ve Mehekkü’l-ulemâ*’dır. Dört bölümden meydana gelen eser klasik İslâm siyâsî düşüncesinin tipik bir örneğini temsil etmektedir. *Kenzü’l-küberâ*’da devletin gerekliliği, padişahların Allah’ın yeryüzündeki gölgesi oluşu, taşımaları gereken nitelikler, reâyâyaya iyi davranmak gerektiği, toplumu oluşturan unsurların kendi yerlerinde bulunması gerektiği gibi konular ele alınmıştır. *Kenzü’l-küberâ*, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.¹²⁸

¹²⁷ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 406

¹²⁸ Kemal Yavuz, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.

Mir‘atü’l-mülûk: Ahmed bin Hüsâmeddin Amâsî’nin, *Kitab-ı Mir‘atü’l-Mülûk*’u, Osmanlılar döneminde yazılan siyaset kitaplarının ilk örneklerinden biridir. 1406 tarihinde henüz Amasya hâkimi olan Çelebi Mehmet’e (1413-1421) sunulan eser, klasik Osmanlı siyasetname kitaplarından biçim ve içerik olarak ayrılmaktadır. Kaynağı antik Yunan ve İran literatürüne dayanan, ve Emevilerden itibaren Müslüman düşünürler ve devlet adamlarınca geliştirilmiş olan “Ahlâk” ve “Adâb” geleneği *Miratu’l-mülûk*’un takip ettiği gelenektir. İki bölümden oluşan *Miratü’i-mülûk*’un ilk bölümü Müslüman düşünürlerce Aristo, Eflatun ve Galen’in eserlerinden faydalanılarak oluşturulan amelî hikmet konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde Amasî’nin temel kaynağı daha sonra Kınalızâde Ali Çelebi’nin, *Ahlâk-ı Alâî*’sine de örnek teşkil eden Nasiruddin Tûsi’nin *Ahlâk-ı Nasiri*’sidir. İkinci bölüm Osmanlı ilim dünyasında büyük etkisi olan Gazali’nin Farsça kaleme aldığı nasihatnâme eseri *Nasihatü’l-mülûk*’dur. Bu bölümde adâb eserlerinde işlendiği şekliyle yazar bir hükümdarda bulunması gereken özellikleri geçmiş hükümdarların hayatlarından kesitler sunarak anlatmaktadır. Kitabın tamamında merkezi bir yer tutan adalet kavramı da bu bölümde daha somut olarak işlenmekte, hukuka bağlılığın önemi belirtilmektedir.¹²⁹

Nasihat-i Sultan Murat: Sultan II. Murat tarafından oğlu II. Mehmet’e (Fatih Sultan Mehmet) devlet yönetimi hakkında öğütler vermek amacı ile yazılmış bir eserdir. Topkapı Ktp. , Revan No. 407’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹³⁰

Enisü’l-celîs: Kasım b. Seydi El Hafız Ankari tarafından padişahlara öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. II. Murat’a sunulmuştur. Berlin Devlet Ktp., No. 256’da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹³¹

Miftâhu’l-‘adl: Hacıoğlu Hüsameddin tarafından Çağatayca olarak kaleme alınıp şehzade-i muazzam Timur Bey’e sunulmuştur. Agâh Sırrı Levend “Siyâset-nâmeler” adlı makalesinde bu eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu belirtir.¹³²

Risâle: 926/1519 tarihinde Derviş Mehmet adlı bir kişi tarafından kaleme alınmıştır. Agâh Sırrı Levend eserin “padişahların zulmü ve adaleti hakkında şeyhin

¹²⁹ Mehmet Şakir Yılmaz, *Political Thought In The Begining Of The Ottoman Empire as Expressed In Ahmed Bin Husameddin Amasi’s Kitab-ı Miratu’l Muluk*, Bilkent Üniv. Tarih Bölümü Tez, Ağustos 1998.

¹³⁰ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 184.

¹³¹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 185.

¹³² Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 185.

kerametleri” konusunda olduğunu belirtir. Ayrıca eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu söyler.¹³³

Rümûzü'l-künûz: Akhisarlı İlyas İbn İsa Saruhanî (ö.967/1559) tarafından padişahlar, vezirler, şehzadeler, lalalar, müftüler, kazaskerler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, bendeler ve şeyhlere öğütler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin Ankara Genel Ktp., No. 811/1’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹³⁴

Âsaf-nâme: Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1539-1541 yılları arasında sadrazamlık yapmış Lütü Paşa tarafından 1541-1563 tarihleri arasında yazılmıştır. Lütü Paşa, *Âsaf-nâme* adını verdiği eseri neden yazdığını şöyle açıklamıştır: “...Sultan Süleyman Han bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümâyun’un kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, veziriazamlık hizmetine gelen kardeşlerime hediye olsun diye, veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona *Âsaf-nâme* adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler...” Eser, veziriazamlık, ordu, maliye ve halkın yönetimine ilişkin önerilerin yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır. Coşkun Yılmaz’a göre, Osmanlı sistemindeki sarsıntıyı fark eden ilk siyasi düşünür olarak dikkati çeken Lütü Paşa, *Asâf-nâme* ile Osmanlı siyasi düşünce tarihinde yeni bir üslubun öncüsü olmuştur ve eser türünün en iyi örneklerindendir.¹³⁵ Mehmet İpşirli’ye göre ise *Âsaf-nâme*, en yetkili kalemden çıkmış, kısa ama gerçekçi bir ıslahat risalesidir.¹³⁶ *Âsaf-nâme* Ahmet Uğurlu tarafından yayınlanmıştır.¹³⁷

Gülşen-i Mülûk: Zaifî Pir Mehmed b. Evrenos b. Nurettin’in külliyyâtının 159b-167b varakaları arasında yer alan *Gülşen-i Mülûk* padişaha, vezirlere ve diğer devlet erkânına nasihat veren bir eserdir. Eserin 1540 tarihinde tamamlandığı sebab-i te’lif bölümünde yer alan “tuhfetü’z-zeka” terkihi ile belirtilmiştir. Zaifî, *Gülşen-i Mülûk*’un sebab-i te’lif bölümünde, eseri, Kanûnî’nin vezirlerinden (Sofu) Mehmet Paşa’nın teklifi üzerine yazdığını ve Kânûnî Sultan Süleyman’a sunduğunu belirtir. Konular, “işaret, nesâyih, temsil, hikmet, tenbih, nükte, hulk, haslet, azîmet, âdet, âdâb, lu’b-ı

¹³³ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 185.

¹³⁴ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 185.

¹³⁵ Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 1, S. 2, 2003, s. 299-338.

¹³⁶ Mehmet İpşirli, “Asafname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, s. 456.

¹³⁷ Lütü Paşa, *Asafnâme*, hazırlayan: Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

nerd, şikâr, remz, fazîlet, isâbet, nasihat, hikâyet, terbiyyet, tezkire, siyâset gibi başlıklar altında anlatılmaktadır. Eserde, tekdüzelikten kurtulmak için, uygun yerlerde âyet, hadis, şiir, kıt'a, beyit ve mısralara da yer verilmiştir. *Gülşen-i Mülûk*, siyâset-nâme ve nasihat-nâme hedefli olduğu için, ideal bir devlette kimlerin nasıl davranmaları, hangi siyâseti gütmeleri gerektiği hakkında bilgi veren bir kitaptır. Eserde her mevki ve makamdaki insanın vazifeleri ve davranış hudutları çizilmiştir. Zaifî her hususta, fikirlerinin doğruluğunu ispat için hikâyelere de başvurmuştur. Anlatılan konu ile ilgili ayet ve hadislerle de iktibas edilmiş ve eserin bazı yerlerinde bu ayet ve hadislerin meallerine de yer verilmiştir. Ayrıca eserin bazı yerlerine de manzumeler serpiştirerek, monotonluktan kurtulmasını sağlamıştır.¹³⁸ *Gülşen-i Mülûk*, Abdülhakim Koçin tarafından yayınlamıştır.¹³⁹

Nushatü's-selâtîn: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Zilkade 989'da (Aralık 1581) Halep'te yazdığı¹⁴⁰ *Nushatü's-selâtîn* hükümdarlar için gerekli vasıf ve şartları belirten bir siyâset-nâmedir. *Nushatü's-selâtîn* sosyal hayatla ilgili bir eserdir. Bu eser, yazıldığı dönemin siyasî ve sosyal durumunu göstermesi açısından kayda değer bir kaynaktır. Ayrıca eserde otobiyografik bilgiler bulunmaktadır. Bir önsöz, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Önsözü ve birinci bölümünde padişahların yapmakla yükümlü oldukları işler, ikinci bölümünde kanun dışı meydana çıkan karışıklıklar, üçüncü bölümünde yakışsız bazı hallerden dolayı halkın aciz durumda kalması, dördüncü bölümde ise yazarın uğradığı haksızlıklardan ve hayatından bahsedilmekte, okuyucuya bazı öğütler verilmektedir.¹⁴¹ *Nushatü's-selâtîn*, A. Tietze tarafından 1979 yılında Viyana'da neşredilmiştir.¹⁴²

Fusûlü'l-halli ve'l-'akd ve Usûlü'l-harci ve'n-nakd: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Safer 1007'de (Eylül 1598) tamamladığı eseridir. III. Mehmet döneminde düzenin bozulması üzerine kaleme alınmıştır. Eser uzun bir önsöz ile 32 fasıldan oluşmaktadır. Hicretten beri geçen bin yıl içerisinde kurulan devletlerin çöküş

¹³⁸ Mustafa Zaifî, *Gülşen-i Mülûk*, haz. Vedat Ali Tok, Kayseri 2004, s. 4-9.

¹³⁹ Abdülhakim Koçin, *Zaifî Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yay. , Ankara 2005.

¹⁴⁰ Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 415.

¹⁴¹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.* , s. 185.

¹⁴² A. Tietze, *Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultans of 1581, I-II*, Wien 1979, 1982.

sebeplerini anlatmaktadır. Arapça ve Farsça inşaya, secili nesre iltifat etmeyen oldukça sade bir dil ile kaleme alınmıştır. Eser, müellifin ölümünden sonra ün kazanmıştır.¹⁴³

Fazâ‘ilü’l-vüzerâ ve Hasâ‘ilü’l-ümerâ: Nev’i (ö. 1007/1598) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Ayasofya Ktp., No. 2893’de kayıtlı bir nüshası vardır.¹⁴⁴

Fusûlü’l-ârâ fi Şâni’l-mülûkî ve’l-vüzerâ: Şeyhülislam Esat Efendizâde Mehmet Şerif Efendi (ö.1024/1615) tarafından ehil olmayan kişilerin vezirlik rütbesine getirilmelerinden şikâyet etmek maksadı ile kaleme aldığı eserdir. İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 6938 numarada kayıtlı bir nüshası vardır.¹⁴⁵

Gencîne-i Adâlet: Kâtibî Sâdık Efendi’nin Sultan I. Ahmet döneminde kaleme aldığı bir eseridir. Topkapı Ktp. Bağdat No. 348 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 3319 numaralarda kayıtlı iki nüshası mevcuttur.¹⁴⁶

Nasâyihu’l-mülûk: Şeyhî mahlasını kullanan Abdülmecid Sivâsî (ö. 1639) tarafından I. Ahmet adına kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazılış tarihi 1013/1604’tür. Süleymaniye Ktp., Lâleli, No. 1613’te kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁴⁷

Yukarda saydığımız eserlerden farklı olarak devlet yönetimi, yurt güvenliği, resmî örgütlerin durumu ve düzeni konularını ele alan bazı eserleri de siyâset-nâmeler kategorisine sokmak uygun olur. İmparatorluğun düzeninde meydana gelen bozulmaları gören bazı devlet adamları ile fikir ve kalem sahipleri tarafından yazılan bu eserler, belirli bir dönemde geçen olaylara dayandığından, tarihî eserler arasında yer alsa da, devlet işlerini göz önünde tutarak yol gösterdiği, öğütlerde bulunduğu için konumuzla da ilgisi vardır.

Bu eserlerin başlıca özelliği, genel ahlâk kurallarına dayanmakla beraber, asıl olarak toplumun belli başlı dertleri üzerinde durması, gerçeğe uyması, birilerine yaranmak ve çıkar sağlamak amacıyla değil de, yurtsever düşünce ile kaleme alınmış olmalarıdır. Bu tip eserlerin amacı Osmanlı İmparatorluğu’nun, başta padişah olmak üzere korunması ve imparatorluğun eski şaşalı günlerine ulaşmasının sağlanmasıdır.

---

¹⁴³ Ömer Faruk Akün, “Alî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 415.

¹⁴⁴ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 186.

¹⁴⁵ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 186.

¹⁴⁶ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 186.

¹⁴⁷ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 186.

Şimdi bu konu ile ilgili olarak 17. yüzyıl başlarına kadar yazılmış olan eserler ve lâyihalara bir göz atalım.

Kitâb-ı Müstetâb: 17. yüzyılda devletin bozuk düzenini iyi saptayan fakat kimliği bilinmeyen bir yazar tarafından yazılan *Kitab-ı Müstetab*, askeri ve ekonomik çöküntüleri belirtip ulema sıfatıyla yönetici kadrodaki bozuklukları dile getirmiş bozulmaların ilk belirtilerinin Kânûnî döneminde başladığını, ama asıl bozulmanın III. Murat döneminde olduğunu anlatan bir eserdir. Eser 12 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllarda: III. Murat zamanında ve sonra devlet yönetiminin bozulması, dirliklerin dağıtımındaki yolsuzluklar yüzünden hazinedeki dengenin bozulması, sadrazamların dirlik, tımar ve terakki vermekteki bağımsızlıklarını kötüye kullandıkları, bu halin rüşvete yol açtığı, devşirmeler için hazırlanan kanunun açıklanması, kanunun sonraları nasıl bozulduğu, yeniçerilerin acemi oğlanların, tımar ve zeamet sahiplerinin ve nizamlarının bozulması, yeniçerilerin sefere çıkmaları hakkındaki nizamın bozulması, vezirlik makamlarının yeteneksiz kişilikler elinde kaldığı, adaletin kalktığı, bu yüzden yönetimin ve iktisadi durumun bozulduğunu, rüşvetin alıp yürüdüğünü, bu halin devlet yönetimini bozduğunu, kapı ağalığı görevi, padişahların adaleti ve bu yolsuzlukların giderilmesi için gereken tedbirler hakkındadır. Yazar başta: “Fi zamaniâ hâzâ sadır olan ahval-i âlem ve mütebadir olan ef’al-i benî âdem, ki nizam-ı âleme ihtilâl ve reâyâ vü berâyâyâ infial virmişdür; ana bais ü bâdi ne vech ile olmuştur ve şimden sonra girü tedbir ü tedârüki ne üslûb üzre görülmesi münâsibdür” cümlesi ile esere girer. II. bölümde de bu nasihat-nâmeysi Allah rızası ve padişahı sevdiği için yazdığını söylüyor. Her şeyden önce padişahın danışmaya değer vermesini, adalet ile hükmetmesi gerektiğini öğütler.¹⁴⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, Yaşar Yücel tarafından 1974 yılında yayımlanmıştır.¹⁴⁹

‘Arîza: Yazarı bilinmeyen bu arizanın III. Murat’a sunulduğu bilinmektedir. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi No. 2236/2’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁵⁰

Tedmîr-i Celâleyn der ‘Ahd-i Sultân Ahmed Hân: Bu eserinde yazarı bilinmemektedir. Eser I. Ahmet adına kaleme alınmıştır. İçinde III. Murat’a yazılan

¹⁴⁸ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 190.

¹⁴⁹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler -I- Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.

¹⁵⁰ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 191.

önemli bir arıza bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi, No. 2236/1’de kayıtlı bir yazma nüshası vardır.¹⁵¹

Usûlü’l-hikem fi Terceme-i Nizâmi’l-âlem: Akhisarî-i Bosnevî Kâfî Hasan tarafından 1005/1596 tarihinde kaleme alınmış bir eserdir. Yazar Eğri seferinde bulunarak “nizam-ı âleme müteallik” Arapça bir eser yazmış, sonra kendi eserini Türkçeye çevirmiştir. Memleketin düştüğü durumun nedenlerini araştırarak, devlet kademelerindeki önemli görevlerin bu görevler için ehil olmayan kişilere verilmesini bozulmanın başlıca nedeni olarak göstermiştir.¹⁵²

Hâb-nâme: Veysî’nin (ö. 1037/1627) Hz. Âdem zamanından itibaren dünyada olagelen büyük kötülükleri ve bunlardan alınması gereken dersleri bir rüya vasıtası ile anlattığı mensur küçük bir eseridir. *Hâb-nâme* Türk nesrinin en önemli örneklerindedir. Yazar bir gece kendisini, yolda I. Ahmet’in karşısına çıkmış gibi düşünür. Ona memleketin içinde bulunduğu karışık durumu ve buna karşı ne gibi önlemler alacağını soracaktır. Bu düşünceler içerisindeyken uykuya dalar. Rüyasında karşısında seçkin bir topluluk vardır. Her birisi altın tahtlar üzerinde oturan bu nur yüzlü kişilerin nedimleri de yanlarındadır. Veysî de bunlar arasına karışır. Bu nur yüzlülerden biri İskender-i Zülkarneyn, iki yanında oturanlar ise Osmanlı padişahlarıdır. Biraz sonra Sultan Ahmet içeri girer ve tam İskender’in karşısındaki tahta oturur. Sonra ona memleket işlerindeki bozukluklardan dolayı üzüldüğünü, eski devirlerde durumun daha iyi olduğunu ve geçmiş zamanların padişahlarına özendiğini, özellikle yeniçerilerden şikâyetle kendisinden yardım dileğinde bulunduğunu söyler. İskender, padişahın anlattıklarına güzel ve hikmet dolu cevaplar verir. Onu teselli için de dünyanın Hz. Âdem’den bu yana asla tam anlamıyla düzelmediğini ve kimseye yâr olmadığını belirtir. Fikirlerinin doğruluğunu göstermek için de tarih boyunca yaşanmış fitneleri anlatır. Sultan Ahmet ona teşekkür eder ve kafasındaki karışıklıkları giderdiği için İskender’e minnettar olduğunu belirtir. Ancak konunun çok kısa geçildiğini, anlatılanları geniş şekilde yazmak gerektiğini de sözlerine ekler. O zaman İskender, orada anlatılanları can kulağıyla dinlemekte olan Veysî’yi gösterir ve onun âlim bir kişi olduğunu, anlatılan ibretli hikâyeleri en ince ayrıntılarına dek bildiğini, bunları seve seve kaleme almayı kabul edeceğini, bunun için ferman buyrulması gerektiğini

¹⁵¹ Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 191.

¹⁵² Agâh Sırrı Levend, *a.g.m.*, s. 191.

söylerken Veysî, sabah namazı için uyanır. Yazarın bu rüyayı gerçekten görüp görmediği belli değildir. Bu küçük eserin bir dünya tarihi yazmak yolunda padişahın izin almak için yazılan bir ön eser olma ihtimali daha kuvvetlidir. Eser, her kıssadan sonra İskender ağzından öğütler verilmesi ve dinî kurallara da sıkı sıkıya bağlı kalınması üzerindeki öğütleri sebebi ile didaktik bir hüviyete sahiptir. Veysî'nin diğer eserleri ile kıyaslandığı takdirde daha sade bir üslûba sahip olan *Hâb-nâme*, devrinin tipik nesir örneklerinden birisidir. Yer yer “nazım” ve “şiiir” başlıkları altında verilen beyitler ile klasik nesir geleneğinin bir uzantısıdır. Konudaki sosyal içerik dikkati çekerse de Sultan Ahmet'e öğüt vermek ve onu teselli etmek amacıyla kaleme alındığı da düşünülebilir. Eserin yazılmasının üzerinden üç asra yakın bir zaman geçmesinden sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal de kuruluş yönünden *Hâb-nâme*'ye çok benzeyen “Rüya” adlı eserlerini yazmışlardır. *Hâb-nâme* bir defa Bulak'ta (1836) ve üç defa da İstanbul'da (1847, 1867 – *Münşeat-ı Aziziye* sonunda 1868 *Siyer-i Veysî* ile birlikte) basılmıştır.¹⁵³

---

¹⁵³ İskender Pala, “Hâb-nâme”, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul 2004, s. 179-180.

II. BÖLÜM

1. Hüseyin Vâiz Kâşifi ve Eserleri

a) Hayatı :

Hüseyin Vâiz Kâşifi, İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da tahminen 830/1427 yılında dünyaya gelmiştir. Vaazları ile meşhur olduğu için "Vâiz" lakabı ve şiirlerinde kullandığı "Kâşifi" mahlasıyla tanınır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin iyi bir tahsil gördüğü, Herat'a gittiğinde ilmi ve vaazları sayesinde kendisini kısa sürede kabul ettirmesinden anlaşılmaktadır. Şöhret sahibi olduğunda ülkesinden ayrılarak Nişabur'a, oradan da Meşhed'e geçer. Dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin (ö. Mayıs 1456) öldüğünü öğrendiği günlerde rüyasında onu görmesi, mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a gitmesine sebep olur. Burada Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin müridi, ünlü sûfî ve şair Abdurrahman-ı Câmî ile tanışır ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap eder. Herat'ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olan Hüseyin Vâiz, bir süre sonra Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesi altına girer. Onların teşviki ile çeşitli kitaplar telif eder. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifi, 910/1504-05 yılında doğduğu kent olan Sebzevâr'da vefat eder. Ölümüne:

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

گشت تاریخ ففات او "هدایت دستگاه" ¹⁵⁴

beyti ile tarih düşürülmüştür. ¹⁵⁵

Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında "Dervâze-i Nişâbur" denilen yerdedir. Kâşifi, halkın çoğunun Şîî olduğu Sebzevâr'da Sünnîlik, çoğunluğun Sünnî olduğu Herat'ta ise Şîîlik ile itham edilmiştir. Şîî olarak tanınmasında daha çok "Ravzatü'ş-şühedâ" adlı eserinin etkisi vardır. Bu eserin bir beytinde, "Ali içinde doğduğu için,

¹⁵⁴ Onun ömrü iyiliğe dâveti ile geçtiği için ölümüne (هدایت دستگاه) terkibi tarih düştü.

¹⁵⁵ M. Ragıp İmamoğlu, *İyelerin Ahlâkı (Ahlâku'l-Muhsinîn)I. Kısım*, Doğu Matbaası, Ankara 1965, s. VI.

Müslümanlara Kâbe’yi tavaf etmek vâcip olmuştur” diyen Kâşifi’nin Ehl-i Beyt’e duyduğu büyük sevgi, ondaki Şîlik eğiliminin daha kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nakşibendiyye tarikatının temel eserlerinden *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât* adlı eserin müellifi Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-33) Kâşifi’nin oğludur.¹⁵⁶

b) Eserleri:

Hüseyin Vâiz, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. “Kâşifi” mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şair olarak önemli bir varlık gösterememiştir. Hocası Fahreddin Hâce Ehad’ın astronomiyle ilgili *Lübâbü’l-ihyârât fi tâyîni’l-evkât* adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz’in astronomi ve astrolojiye dair *Mevâhibü’z-Zuhal*, *Meyâminü’l-Müşterî*, *Kavât’i’l-Mirrih*, *Levâm’u’ş-Şems*, *Mebâhicü’z-Zühre*, *Menâhicü’l-‘Utârid* ve *Levâ’ihu’l-Kamer* adlı risâleleri vardır. Kâşifi’nin başlıca eserleri şunlardır:¹⁵⁷

Cevâhirü’t-tefsîr Lituhfeti’l-emîr (Tefsîrü’l-arûs, Tefsîrü’l-zehrâveyn): Mîr Ali Şîr Nevâî’nin isteği üzerine dört cilt olarak yazmayı tasarladığı bir tefsirdir. Fâtiha sûresinden itibaren Nisâ sûresinin 84. ayetine kadar olan birinci cildini ancak tamamlamış ve Nevâî için “*Mevâhib-i Aliyye*” adlı daha kısa bir tefsîri yazmayı plânlayarak bu işten vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında *Kur’an* ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Bu birinci cilt *Cevâhirü’t-tefsîr*’in Hindistan, Avrupa ve İstanbul’da nüshaları vardır.

Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, *Cevâhirü’t-tefsîr*’in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır. Birçok baskısı yapılan eser, Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş; İsmail Ferruh Efendi de 1830’da eseri bazı ilâve ve kısaltmalarla *Mevâkib* adıyla Türkçe’ye Terceme etmiştir. Bu çevirinin 1282/1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Eserin Urduca ve Peştuca Tercemeleri de mevcuttur.

Ravzatü’ş-şühedâ: Ehl-i Beyt’e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak’asını anlatan eser, 908/1502’de Hüseyin Baykara’nın kızı tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için

¹⁵⁶ Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19, s. 16-17.

¹⁵⁷ Hüseyin Vaiz Kâşifi’nin eserleri ile ilgili bilgiler, Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19, s. 16-18’den alınmıştır.

yazılmıştır. On bölümden meydana gelen eser, müellifin en tanınmış kitabıdır. İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. Eseri Âşık Çelebi *Terceme-i Ravzatü's-şühedâ*, Câmî-i Rûmî *Saâdetnâme* adıyla Türkçe'ye Terceme etmiş; Fuzûlî'de *Hadikatü's-suedâ'sını* yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü's-şühedâ* adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.

Câmi'u's-sittîn: Yûsuf sûresinin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîridir.

Envâr-ı Süheylî: Müellif, *Kelîle ve Dimne*'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen *Envâr-ı Süheylî*'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser ilk defa Kalküta'da basılmış (1804), bunu J. W. J. Ouseley'in neşriyle (Hertford 1851), Kalküta (1916) ve Berlin (1922) baskıları takip etmiştir. *Envâr-ı Süheylî* Alâeddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Avrupa'da çok tanınan ve eserin ilk Fransızca Tercemelerine esas teşkil eden bu çeviriden sonra E. B. Eastwick (Hertford 1854) ve A. N. Wollaston (Londra 1877) tarafından İngilizce'ye Terceme edilmiştir. Urduca'ya da Terceme edilen *Envâr-ı Süheylî*'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Âllâmî *'ÿâr-ı Dâniş* adıyla bir nazîre yazmıştır.

Mahzenü'l-inşâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907/1501-02 yılında tamamlamıştır. Eser edeb-i kâtibe, hitabete, cevaba ve duâya dair bahisleri ihtivâ eder.¹⁵⁸

Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış; oğlu Fahreddin Ali Safî esere *Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî* adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde basılmıştır.

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da yayımlamıştır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı tanıtarak bir de özet Terceme yayımlamıştır.

---

¹⁵⁸ M. Ragıp İmamoğlu, *a.g.e.* , s. IX.

Bedâyi'u'l-efkâr fi sanâyi'i'l-âsâr: Edebi sanatlardan söz eden eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da neşredilmiştir.

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ'i): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğiyle efsaneleşen Hâtem et-Tâi ile ilgili hikâyeleri içerir. Schefer (Paris 1883) ve M.R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâi (Hâtem-i Tâi Hikâyesi)* adıyla Türkçe'ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir versiyonu Kazan'da 1876'da yayımlanmıştır. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.

Letâyifü't-tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir. 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.

Lübb-i Libâb-i Mâ'nevî: Kâşifi'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefîsî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.

er-Risâletü'l-'aliyye fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye Terceme edilmiştir.

Sâhife-i Şâhi: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.

c) *Ahlâk-ı Muhsinî:*

Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900/1495 yılında kaleme alınmış bir eserdir. Müellif eserinin sonunda Hicrî 900'de tamamlandığına dair şu beyti tarih düşürmüştür:

اخلاق محسنی بتمامی بو شته شد

تاریخ هم نویس ز "اخلاق مهسنی" 159

Ahlâk-ı Nâsirî ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok beğenilenidir. Kitap, kırk bölümden oluşmaktadır. Her bâbda ibâdet, ihlâs, sabır, sebat, istikamet, şefkat, merhamet, ihsan, sehavet, emanet, diyanet, adalet, şecaat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele

¹⁵⁹ *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabı tamamlandı. Tarihini de "Ahlâk-ı Muhsinî" terkiibinden yaz, (900).

alınmıştır. Bunların her biri tarif edildikten sonra, zıt kavramlardan da faydalanılarak açıklamalar yapılmış; yer yer ayet, hadis, hikmetler ve atasözleriyle konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Eser, Ebü'l-Muhsin adına yazıldığı için öğütler ilk olarak onu hedef almaktadır.

Ahlâk-ı Muhsinî, Doğu ülkelerinde ve özellikle Hindistan'da çok tutulmuş; başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere Terceme edilmiştir. Hüseyin Kâşifi'nin bu eseri şair ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesi'ne de çevrilmiştir. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Avrupalı müsteşriklerin dikkatini çekmiş; belli başlı batı dillerine kısmen veya tamamen Terceme edilmiş; bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış; Tahran'da eser hakkında bir ilmî neşir (1328/1949) hazırlanmıştır.¹⁶⁰ Türkiye'de eserin on beş bölümlük bir kısmının çevirisini *İyilerin Ahlâkı* adı ile M. Ragıp İmamoğlu yayımlamıştır.

2. Türk Edebiyatında *Ahlâk-ı Muhsinî* Tercümelere:

1. Firâkî Abdurrahman Çelebi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*: Firâkî Abdurrahman Çelebi (ö. 990/1582) tarafından 1550'de yapılan bu tercüme, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin dilimize yapılan ilk tercümesidir. Bu tercümenin kütüphanelerde birkaç nüshasına rastlanmaktadır: Meselâ, Süleymaniye Ktp. Rşd. nr. 1077; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan nr. 393, İÜ Ktp. nr. 3773.

2. *Enîsü'l-ârifîn*: "Azmî" mahlasıyla tanınan Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 yılında "*Enîsü'l-ârifîn*" adıyla yapılmıştır. Bu eser de aslı gibi kırk bâptan oluşmaktadır. Ancak mütercim esere bir hayli ilâveler yapmıştır. Nüshalarının çokluğuna bakıldığında, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelere arasında en çok okunan ve rağbet gören çevirinin *Enîsü'l-ârifîn* olduğu söylenebilir. Bu tercümenin yurtiçi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.¹⁶¹

¹⁶⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s.17.

¹⁶¹ Azmî Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercemesi (Enîsü'l-Ârifîn)* hakkında bilgi için: Âdem Ceyhan, "Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pir Mehmed Azmî Bey ve Eserleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, İstanbul 1999, s. 243-286.

3. Ebü'l-fazl Muhammed b. İdrîs ed-Defterî, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:* Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü'l-fazl Mehmed Efendi'nin (ö. 971/1563-64) emeklilik döneminde kaleme aldığı en önemli eseridir.¹⁶²

Ebü'l-fazl Mehmed Efendi'nin bu eseri Türkçeye tercüme etmesinin sebebi, Mehmet Ali Aynî'nin *Türk Ahlakçıları* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır: "...*Ahlâk-ı Muhsinî* namıyla şöhret bulmuş olan bu kitap az vakit içinde İstanbul'a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça idi. Onun için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Ebü'l-Fazl'a gidip yalvarmışlar, ben yapamam diye itizar etmiş. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercümenin yapılmasını istediğinden Ebü'l-Fazl bu kitabı Türkçeye çevirmiş."¹⁶³

4. Rıdvan b. Abdülmennân, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:* Rıdvan Ağa (982/1574'ten sonra)¹⁶⁴ tarafından kaleme alınmıştır. Tercümenin bilinen bir nüshası Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 980'de kayıtlıdır. Bu nüsha, *Terceme-i Kitâb-ı Ahlâk-ı'l-Muhsinî* adını taşımaktadır. Tercüme, Kâşifi'nin eseri gibi kırk bölümden meydana gelmiştir. 198 yapraktan ibaret bu nüshanın son sayfalarının noksan olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bazı sayfalar nemden zarar görmüş ve yıpranmıştır.

5. Hocasâde Abdülazîz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî) Tercümesi:* Hocasâde Abdülaziz Efendi tarafından, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında tercüme edilen ve asıl konumuz olan bu eseri daha sonra ele alacağız.

6. Ömer Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:* 17. yüzyılın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından *Mesnevi* şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Ömer Efendi tarafından Sultan II. Osman zamanında tamamlanmıştır. Ömer Efendi, eserinin Kütahya İl Halk Kütüphanesi nr. 717'de kayıtlı olan nüshasının giriş kısmındaki kısa Farsça bölümde belirttiğine göre, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni 1030/1621 yılında, yani

¹⁶² Diğer eserleri şunlardır: *Hüseyn Vâiz'in Tefsîr*'inin Tercemesi, *Harezmsah*'ın *Zahiresi*'nin Türkçe Tercemesi, babasının kaleme aldığı *Heşt Behişt*'e yazdığı zeyl.

¹⁶³ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi, İstanbul 1993, s. 181.

¹⁶⁴ Rıdvan Ağa hk. kısa bilgi için bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, c. 1, s. 103; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 401.

Hocazâde'nin tercümesinden dokuz yıl sonra tamamlamıştır. Eserin bir diğeri nüshası, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298'de kayıtlıdır.¹⁶⁵

7. Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*: Osmanzâde Tâib'in özet olarak yaptığı ve III. Ahmed'e sunduğu Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesidir. Bu nüsha, Topkapı Müzesi Kütüphanesi R. 2006'da kayıtlıdır. Bu tercüme 1840'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.¹⁶⁶

---

¹⁶⁵ Hocazâde Abdülaziz Efendi, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg*, (haz. Âdem Ceyhan), basılmamış kitap, s. 55.

¹⁶⁶ M. Nazif Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s. 17.

III. BÖLÜM

1. HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ

a) Hayatı:¹⁶⁷

Hoca Sâdeddin Efendi'nin dördüncü oğlu¹⁶⁸ olan Abdülaziz Çelebi, 17¹⁶⁹ Rebûlâhir 983'te¹⁷⁰ (26 Temmuz 1575) dünyaya gelmiştir. Abdülaziz Çelebi, hem anne, hem de baba tarafından tanınmış ve saygı duyulan ailelere mensuptur: Annesi, Mustafa Paşa'nın (ö. 960/1553) kızı¹⁷¹ Fâtıma Hatun'dur.¹⁷² Dedesi ise Yavuz Sultan Selim'in son döneminde yanında bulunan ve nedimi olan Hasan Can Çelebi'dir (ö. 974/1567). Hoca Sâdeddin Efendi'nin belirttiğine göre, soyları Hz. Muhammed'in sahabelerinden Enes'e kadar uzanır.¹⁷³ Ayrıca soyunun Bahâeddîn Nakşibend'e (d.718/1318-ö.791/1389) ulaştığı rivayet edilir. Ailenin diğer fertleri de ülke yönetiminde ve ilmî sahada önemli yerlere gelmişlerdir. Abdülaziz Çelebi'nin ağabeylerinden ikisi, Mehmed (d.1075/1568- ö.1024/1615)¹⁷⁴ ve Mehmed Esad (d.

¹⁶⁷ Hoca zâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilirken, Prof. Dr. Âdem Ceyhan'ın hazırladığı ve yakında yayımlanacak olan “*Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg*” adlı çalışmadan faydalanılmıştır.

¹⁶⁸ Nev'î-zâde Atâullah (Atâî), *Hadâ'iku'l-haka'ik fî Tekmileti's-Şaka'ik (Zeyl-i Şeka'ik)*, İstanbul 1268/1852, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1286/1869, c. 1, s. 395; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 318b; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1311/1893-94, c. 3, s. 338.

¹⁶⁹ Atâî, *Zeyl-i Şeka'ik*, s. 629; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 338.

¹⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 395.

¹⁷¹ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, İstanbul, 1281/1865, c. 1, s. 58, 60; Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, (nşr. Fahri Ç. Derin), İstanbul 1978, s. 29.

¹⁷² Hüseyin Ayvansarâyî, (Nûr-ı) Osmâniye Câmîi hakkında bilgi verirken, bu mabedin yerinde Şeyhülislâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin hanımı Fâtıma Hatun'un mescidi bulunduğunu bildirir: “Hasan Can-zâde Şeyhü'l-İslâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin harem-i muhteremeleri Fâtıma Hatun'un mescid-i şerîfi yerine câmi'-i mezbûr binâ olunmuştur.” (*Hadîkatü'l-cevâmi*, a.g.e., c. 1, s. 22). Hoca zâde'nin annesinin adını buradan öğreniyoruz.

¹⁷³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul, 1928, s. 399

¹⁷⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, (nşr. İbrahim Kutluk), (1. bs. 1978), 2. bs., Ankara 1989, c. 2, s. 863-866; Riyâzî Mehmed Efendi, *Tezkire-i Riyâzî (Riyâzu's-şu'arâ)*, Millet Ktp. A. Emîrî, Tarih nr. 765, vr. 119a-120a; Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 575-577; Seyyid Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, Dersâadet 1316/1898, s. 87-88; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, a.g.e., c. 1, s. 372; Muhammed Emîn el-Muhibbî, a.g.e., c. 4, s. 168; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, ts., c. 4, s. 144; Mehmet İpşirli, “Mehmed Efendi, Hoca zâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 28, s. 452-453.

978/1570 – ö. 1034/1625)¹⁷⁵ efendiler, şeyhülislamlık makamına kadar yükselmişlerdir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin üçüncü oğlu Mesud Efendi (d. 979/1571-72 – ö. 1005/1596), genç yaşta vebaya yakalanarak vefat etmiş bir müderristir¹⁷⁶, beşinci oğlu Sâlih Mehmed (d. 990/1582 – ö. 1037/1628)¹⁷⁷ ise Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Abdülaziz Efendi ve ağabeylerinin ilmiye sınıfında hızla yükselmelerinin altında babalarının “Sultan Hocası” oluşu ve devletin idarî kadrolarındaki büyük nüfuzu yatmaktadır. Örneğin, Hoca Sâdeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed'in genç yaşta önce Mekke kadısı olması söylentilere yol açmıştır. Yaşlı âlimlerin, henüz 29 yaşında bir gencin böyle bir mevkiye getirilmesine kırılıp gücenmelerine aldırılmadan, Mehmed Efendi iki ay gibi kısa bir süre sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Küçük kardeşi Esad Efendi de medreseden hemen Edirne kadılığı makamına yükseltilmiştir.

Abdülaziz Çelebi'nin, çocukluk ve gençlik yıllarında eğitimini babası Hoca Sâdeddin Efendi vermiştir. Aziz Efendi, henüz yirmi yaşında iken babasından mülâzemet almıştır. III. Mehmet'in tahta geçmesi ile birlikte medreselerde ders vermeye başlayan Abdülaziz Efendi'nin müderrisliği, bu padişahın saltanatı müddetince devam etmiştir.

Hocazâde, 1595 yılının Ağustos ayında İbâdzâde Şerif Ali Çelebi'nin hastalığı sebebi ile görevden alındığı Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir¹⁷⁸, ve hâcezâdeler kanunu gereğince medrese “sahn” payesine yükseltilmiştir. Hocazâde, Gazanfer Ağa Medresesi'ne getirildikten altı yedi ay sonra, 1004 Cümâdilâhiresinde (Şubat 1596) Sahn-ı Semâniye'ye ve 1006 Şa'ban'ı ortalarında (Mart 1598) Yavuz Sultan Selim Medresesi'ne getirilmiştir.¹⁷⁹ Bu sırada Sâdeddin Efendi'de şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir.

Mesleğinde ilerlemeye devam eden Hocazâde, 1007 Cemâziye'l-evveli ortalarında (Aralık 1598) Halep kadılığına tayin edilen Muzaffer Efendi

---

¹⁷⁵ Fazla bilgi ve bibliyografya için: Münir Aktepe, “Esad Efendi, Hocazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 11, s. 340-341.

¹⁷⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), 2. bs., Ankara 1999, c. 2, s. 629; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 404; *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 18; c. 4, s. 365.

¹⁷⁷ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 709-710; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 2, s. 106; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314/ 1896, c. 1, s. 406-407; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 200-201.

¹⁷⁸ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 551, 629.

¹⁷⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, c. 2, s. 730.

(ö. 1020/1611-12) yerine, Sultan Süleyman medreselerinden Birinci Medrese'ye¹⁸⁰ müderris tayin edilmiştir.

Abdülaziz Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin meşhur şeyhülislâmlarından Ebusuud Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi'nin (d. 965/1557 – ö. 15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599) kızı ile evlenmiştir.¹⁸¹ Rumeli kazaskeri iken tekaüde ayrılan Mustafa Efendi, birkaç ay sonra, uzun zamandır çektiği mide rahatsızlığından iyileşemeyerek vefat etmiştir (15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599). Abdülaziz Çelebi, kayınpederinin vefatından takriben bir ay sonra babasını da kaybeder.

1008 Zilka'desinde (Mayıs- Haziran 1600) Kara Abdurrahman Efendi'nin Şam kadısı olması üzerine, Süleymâniye Medresesi Dârülhadis müderrisliğine getirilen Hocazâde, bir sene sonra 1009 Zilka'desinde (Mayıs 1601) Hâkaniye-i Vefâ medresesine tayin edilir.

1010 Şa'banında (Şubat 1602) Bostanzâde Mehmed Efendi yerine Bursa kadılığına getirilen Abdülazîz Efendi, Bursa kadılığından 1011 Cumâdilûlâsında (Ekim-Kasım 1602)¹⁸² azledilmiş ve yerine Küçük Tâceddin Efendi'nin oğlu Haydar Efendi getirilmiştir. Abdülaziz Efendi bir yıl sonra, 1012 Cumâdilûlâ (Ekim-Kasım 1603) tarihinde Galata kadısı olur. Bu sırada Sultan III. Mehmed vefat etmiş; yerine oğlu I. Ahmed Osmanlı tahtına oturmuştur.

Aziz Efendi 1013 Rebûlâhbirinde (Ağustos-Eylül 1604) Yahyâ Efendi yerine İstanbul kadılığına nakledilmiş; fakat bu vazifesi de uzun sürmemiştir. Abdülazîz Efendi, birkaç ay sonra, 1013 Şa'banında (Aralık-Ocak 1605) vazifesinden ayrılmış ve yerine Bostanzâde Mehmed Efendi tayin edilmiştir.

1015 Saferinde (Haziran 1606) Abdülazîz Efendi, Anadolu kazaskeri;¹⁸³ büyük kardeşi Esad Efendi ise, Rumeli kazaskeri olmuştur. Fakat iki sene sonra 1017 Muharrem ve Saferinde (Mayıs-Haziran 1608) iki kardeş bu mevkilerden alınıp yerlerine İmâd Efendi ve "Kethüdâ" Mustafa Efendi getirilmiştir.

¹⁸⁰ Seydîzâde, *Târîh-i Silsile-i 'Ulemâ*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi nr. 2142, 210 a; Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, c. 2, s. 787.

¹⁸¹ Safâî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr*, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 2585, s. 52; 'Uşâqîzâde's *Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter Und Gottesmänner Des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyl-i Şaqâ'iq)*, (nşr. Kissling, Hans Joachim), Wiesbaden, 1965, s. 182-3; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-fuzalâ* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, c. 1, s. 214; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 709; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 318b.

¹⁸² Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, c. 1, s. 224.

¹⁸³ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 616, 629.

Aziz Efendi, aynı yılın Ramazan ayında (Aralık 1608) Dâmâd Mehmed Efendi yerine Rumeli kazaskeri tayin edilir. Onun bu vazifede iken I. Ahmed'e verdiği bir dilekçe ile teşrifatta kazaskerlerin yeri Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin önüne alınmış; bu düzenleme ile devlet protokolünde âlimler, vezirlerin dışında herkesin önünde yer almaya başlamıştır.¹⁸⁴

Hocazâde, 6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610) tarihinde bu ilk Rumeli kazaskerliğinden alınıp emekliye sevk edilir.¹⁸⁵ Yerine ikinci defa Yahyâ Efendi getirilir. Abdülazîz Efendi bu sırada, 1021 Recebinde (Ağustos-Eylül 1612) Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin "*Ahlâk-ı Muhsinî*" adlı meşhur Farsça ahlâk kitabını, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine Türkçe'ye tercüme etmiştir. Yine onun isteği üzerine Reşîdüddin Vatvat'ın "*Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrî'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*" adlı Farsça eserini tercüme ederek dilimize kazandırmıştır.

Zamanının en fazla itibar gören şahsiyetleri arasında yer alan Abdülazîz Efendi, 1021 Şabanının son gününde (25 Ekim 1612) Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi yerine, tekrar Rumeli kazaskeri olur.¹⁸⁶ Üç sene kadar devam eden bu kazaskerlik vazifesi, 14 Ramazan 1023'te (18 Ekim 1614) tekaüde ayrılmasına kadar devam etmiştir.

1024 Saferinde (Mart 1615) Kemal Efendi'nin mutasarrıf olduğu Gelibolu arpalığına tayin edilen Abdülaziz Efendi'nin, aynı sene ağabeyi Şeyhülislâm Mehmed Efendi 5 Cemâziye'l-âhir 1024 (2 Temmuz 1615) tarihinde Perşembe günü vebadan vefat eder. Bu sırada hac yolculuğundan memleketine dönen kardeşi Esad Efendi, şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir.

Hocazâde Abdülazîz, 1026 (1617) yılında oğlu Mehmed'le Şam tarafından Hicaz'a gidip hac farızasını yerine getirmiştir. Hac dönüşünde 1027 Zilhiccesinde (Kasım-Aralık 1618) yakalandığı hastalık yüzünden zayıflayan Hacı Abdülazîz Efendi, arpalıktaki vazifesinden azledilmeyi diler; bunun üzerine Gelibolu'daki vazifesi Altıparmak Abdürrezzak Efendi'ye verilir. Hocazâde Abdülaziz Efendi, aynı ayın on

¹⁸⁴ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 261, 630; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 396.

¹⁸⁵ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 616, 629.

¹⁸⁶ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 396.

yedinci günü, müzmin istiska (siroz) hastalığından vefat eder. (17 Zilhicce 1027/5Aralık 1618).¹⁸⁷

Hayatının henüz genç sayılabilecek bir çağında, 45 yaşını bitirmeden dünyadan göçen Abdülazîz Efendi, babası Sâdeddin Efendi'nin Eyüp'te bulunan türbesinin yanına defnedilir.¹⁸⁸ Vefatına “*Rûh-ı ‘Azîz Efendi’ye Firdevs ola makam* روح عزیز افندییه فردوس اوله مقام (1027)” mısraı tarih düşürülmüştür.¹⁸⁹

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Ebusuudzâde Mustafa Efendi'nin kızı ile evli olan Abdülaziz Efendi'nin 1010/1601-02 yılında, geleceğin şeyhülislamı ve meşhur şairi olacak olan oğlu Mehmed (Bahâî) dünyaya gelmiştir. Hocasâde'nin Mehmed'den başka Ahmed ve Yahya adında iki oğlu ile iki kızı daha vardır. Mehmed'den yaşça küçük olan Ahmed Efendi (ö. 1084/1674), babası ve ağabeyi gibi ilim mesleğine intisab ederek İstanbul kadılığına¹⁹⁰, Yahyâ Efendi (ö. 1082/1672) ise Şam kadılığına¹⁹¹ kadar yükselmiştir. Aziz Efendi'nin kızlarından biri, amcası Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğlu Ebûsaid Mehmed Efendi (d. 1003/1593- ö. 1072/1662) ile; Fatma adındaki diğer kızı ise Ebûsuud Efendi'nin torunu Mehmed Sâdık Efendi (d. 1030/1621- ö.1082/1672) ile evlenmiştir.¹⁹²

Riyâzî, Kafzâde Fâizî, Nev'izâde Atâî, Seyyid Rızâ, Kâtip Çelebi gibi, gerek kendi devrinde yaşayan, gerekse kendisinden sonra gelen biyografî yazarlarının hepsi, kaleme aldıkları eserlerinde Hocasâde Abdülazîz Efendi'yi övgü dolu sözlerle anmışlardır. Hocasâde Abdülazîz Efendi'den, oğlu Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin anıldığı biyografik kaynaklarda da bahsedilmektedir.

b) Eserleri

Hocasâde Abdülazîz Efendi'nin tespit edilebilen eserlerini “Telif Eserler” ve “Tercüme Eserler” olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür:

¹⁸⁷ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 396; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 338.

¹⁸⁸ Atâî, *Zeyl-i Şekâ'ik*, s. 629; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. 1, s. 396; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 1, s. 403; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 318b; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, c. 3, s. 67. (Bu yapı günümüzde “Saçlı Abdülkadir Mescidi” adıyla ibadete açık bulunmaktadır).

¹⁸⁹ Azmizâde Hâletî'nin Hocasâde Abdülaziz Efendi'nin vefatı üzerine, onun ağabeyi Şeyhülislâm Esad Efendi'ye gönderdiği baş sağlığı mektubu için: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 3330, 236 b-237 a.

¹⁹⁰ ‘Uşâqîzâde’s *Zeyl-i Şaqâ’iq*, s. 402-403. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 1, s. 220; c. 3, s. 338.

¹⁹¹ ‘Uşâqîzâde’s *Zeyl-i Şaqâ’iq*, s. 381-382; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, c. 1, s. 384. (Oğlu Abdülkerim Cezmî'nin yazdığı vefat tarihi için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, c. 3, s. 1079).

¹⁹² Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar, Türkiye (1074-1990)*, Ankara 1989, c. 2, s. 682.

I. Telif Eserler

1- Şiirleri

Nev'izâde Atâî ve Kâtip Çelebi, Hocasâde Azîz'in Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin bulunduğunu bildirmişlerdir. Riyâzî ise tezkiresini yazdığı sırada Rumeli kazaskeri olan Hocasâde'nin esas işinin ilmî olduğunu ve yaptıklarının herkes tarafından takdir edildiğini bildirir. Aziz'in şiir yazma ile fazla uğraşmadığını, fakat ara sıra yaratılışını sınamak amacı ile satırların siyah ipine güzel, parlak şiir cevherlerini dizmek için anber saçan kalem parmaklarını işlettiğini kaydeder ve Hocasâde'nin birkaç beyitine yer verir.

Zâr oldu gönül vaşl ile hicrân arasında

‘Ömrüm geçiyor derd ile dermân arasında

Ben aña fedâ eyleyicek rûh-ı revânı

Çalmaz ikilik cân ile cânân arasında

Başdan tağıdup ‘aqlumı sevdâlara düşdüm

Ol kâkül ile zülf-i perîşân arasında

Gülzâr-ı ruh-ı yârda gūyâ ki dehânı

Bir gönçe-i terdür gül-i hândân arasında

Dendân-ı şafâ-bağşuñ ile ol leb-i mey-gün

Lü'lü gibidür la' l-i Bedağşân arasında”¹⁹³

Seyyid Rızâ, Abdülazîz Efendi'nin ilim ve faziletiyle bilinmiş, şiir ve nesriyle tanınmış, hayırlı uğurlu, değerli bir kişi, belâgat meydanında eşi az bulunan, manalar

---

¹⁹³ Riyâzî Mehmed Efendi, Tezkire-i Riyâzî (*Riyâzu'ş-şu'arâ*), Millet Ktp. A. Emîrî, Tarih nr. 765, vr. 93a-b.

sahasında yiğit bir pehlivan olduğunu söyler. Tezkirelerdeki bu kayıtlardan Azîz Efendi'nin üç dilde şiirlerinin bulunduğu anlaşılırsa da manzumelerinin bir divan teşkil edecek kadar çok olup olmadığı belli değildir. Abdülazîz Efendi'nin bir divanı olsaydı, tezkiresini şairin ömrünün son yıllarına rastlayan bir zamanda meydana getiren ve kitabına aldığı şiirleri hangi eserden aldığını belirten Kafzade Fâizî tarafından haber verilmiş olması gerekirdi. Elde bir divan nüshası bulunmadığı için, Abdülazîz Efendi'nin divan sahibi bir şair olup olmadığı konusunda kesin söz söylemek mümkün değildir. *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin mukaddime bölümünde yer alan mesnevî şeklinde kaleme alınmış tevhid-münâcât ve na't türündeki şiirleri ile daha sonra Sultan I. Ahmed'i öven manzumeleri göz önünde bulundurulursa, Abdülazîz Efendi'nin şiir zevkine sahip ve güzel şiirler kaleme alabilecek yetenekte bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan başka Hocaîade'nin *Gül-i Sad Berg* isimli eserinin mukaddimesi manzum olduğu gibi, asıl eserin müellifi *Reşîd-i Vatvat*'ın Farsça şiirleri de Azîz Efendi tarafından nazmen tercüme edilmiştir. Yine *Miftâhu's-saâde* tercümesinde de yer yer mütercim Abdülazîz Efendi'ye ait manzumelere rastlanmaktadır. Hocaîade'ye ait olduğunu bildiğimiz manzumeler, onun bu tercümelerinde mevcut ve tezkirelerde yeralan az miktardaki şiirleridir. Çeşitli şiir mecmualarında "Azîz" mahlasının geçtiği manzumelerde bulunmakla birlikte, bunların aynı adı almış şairlerden hangisine ait olduğunu tespit etmek hayli güçtür.

(2) Mensur Eserleri

Hocaîade Abdülazîz Efendi'nin kitap ve kitapçık hacminde bazı mensur eserleri de bulunmaktadır. Meselâ, onun Bursa kadısı iken *Siyâvuş Paşa*'ya gönderdiği mektup¹⁹⁴, Galata kadısı iken, kendisinden daha yüksek bir makama sahip olduğu anlaşıl原因 bir kişinin, hatırını sormak için yolladığı mektuba karşı yazdığı teşekkür yazısı¹⁹⁵, münşeatinin parçalarından sayılabilir. İkinci kazaskerliği döneminin sonunda, 1023/1614 yılında Sultan Süleyman medreselerinden birisinde müderris olan Muslihüddîn Efendi'nin, İbn Nuceym'e (ö. 970/1563) ait *Eşbâb ve'n-nezâir* isimli eseri hakkındaki şerhi için kaleme aldığı Arapça takriz¹⁹⁶; "Ahîzâde" olarak tanınan

¹⁹⁴ Abdülaziz, *Mektub Suretleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Muallim Cevdet, Küçük, nr. 276.

¹⁹⁵ Berlin Devlet Ktp. Hs. Orient. Oct. 950, 15b.

¹⁹⁶ *Takrîzâtü'l-ulemâi'l-ekâbir alâ Şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi, 417, 190b.

Abdülhalîm b. Mehmed Efendi'nin (d. 963/1555–ö. 1013/1604) Hoca Sâdeddin Efendi'nin çocuğa süt veren kadının ücreti hakkındaki fetvasını reddetmek üzere kaleme aldığı reddiyeyi reddeden yazısı¹⁹⁷ da mensur eserler arasında sayabileceğimiz yazılarından. Bu konu üzerinde yapılan araştırmalar devam ettikçe, Azîz Efendi'ye ait başka eserlerin ortaya çıkma ihtimali vardır.

II. Tercüme Eserleri

a) *Miftâhu's-sa'âde fî kavâ'idi's-siyâde Tercümesi:*

Muhammed b. İbrâhîm ibn Muhammed el-Îcî'nin, Şah Şucâ için tertip ettiği “*Miftâhu's-sa'âde fî kavâ'idi's-siyâde*” isimli ahlâk kitabını, Abdülaziz Efendi, Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir.¹⁹⁸ Îcî'nin 785 Muharremi (Mart 1383) ortalarında tamamladığı bu eseri, Abdülaziz Efendi, 1025 Rebûlâhirinde (Nisan 1616) Sultan I. Ahmed'in emri ile Türkçeye çevirmiştir. Eser bir mukaddime, dört bab ve bir hatimedden oluşmaktadır. İlk bölümü, “Ma'nâ-yı Saltanat Tahkikındadır” başlığını taşır. İkinci bölüm, “Esâtîn-i Selâtîn ü Hükâm ü Vülât-ı Ma'dilet-âyine Ri'âyeti Lâzım ve Vâcib ü Müttehâtim ü Lâzib Umûr Beyânındadır” adı altında yer alır. Üçüncü bölümde “Selâtîn-i 'İzzet-nişânun Vüzerâ'-i 'Âli-şân ü Havâss u Erkânına Lâzım Olan Âdâb Beyânındadır” isminden anlaşılacağı gibi, sultanların vezirleri ve diğer ileri gelen adamları için gerekli görülen edepler hakkındadır. Dördüncü bâb ise, “Bu Kitâb-ı Müstetâb-ı Hikmet-intisâba Münâsib Bazı Hikâyât ü Kelimât-ı Hikmet-âyât Beyânındadır” başlığını taşımaktadır.¹⁹⁹ Bu eser, bölüm konularından da anlaşılacağı üzere, siyâsetnâmeler kategorisine dahil edilebilek bir metindir.

b) *Gül-i Sad-Berg (Sad-Kelime-i İmâm Alî Tercümesi):*

Harizmşahlar devletinin meşhur münşî ve şairlerinden Reşîdüddîm Muhammed b. Muhammedi'l-Vatvat'ın (ö. 578/1182) Farsça kitabının Türkçeye yapılan tercümesidir. Eserin asıl ismi *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrû'l-mü'minîn Alî bin*

¹⁹⁷ Abdülaziz [bin] Hoca Sa'deddîn, *Redd alâ Reddi Abdülhalîm bin Mehmed eş-şehîr bi-Ahîzâde el-müteveffâ sene 1013 alâ fetvâ Şeyhulislâm Hoca Sadeddîn fî mâ yete'allaka bi ücreti'l-murdi'a*, (Bir nüshası: Mısır Millî Kütüphanesi, Mecâmi' Türkî Timur, 69).

¹⁹⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, s. 67.

¹⁹⁹ Abdülazîz bin Hoca Sa'deddîn, *Terceme-i Miftâhu's-sa'âde*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 2335, 12a-14a; İÜ Ktp. TY 18; *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1987, c. 1, s. 260.

Ebî Tâlib'dir. Abdülaziz Efendi, eserin muhtevasını göz önünde bulundurarak Tercümesine *Gül-i Sad-Berg* yani "yüz yapraklı gül" ismini uygun bulmuştur.

Hocazâde Abdülaziz, kendisinden önce dilimize kısmen veya tama yakın şekilde, defalarca çevrildiği bilinen *Matlûbü Külli Tâlib*'i, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine, tekrar tercüme etmiştir. Eserine mesnevî şeklinde bir tevhid, münâcât, na't ve dört halife methiyesiyle başlayan şair, sözü Hz. Ali'nin İslâm tarih ve kültüründeki yerine getirir ve bir hadise işaret ederek onun "ilim şehrinin kapısı" olduğunu belirtir; ardından meşhur *Sad-Kelime*'sinin değerini anlattığı mısraları sıralar. Eserin mukaddime bölümünde yer alan şu beyitler, mütercimim *Sad-Kelime-i Alî* tercümesine "*Gül-i Sad-berg*" adını koyduğunu ifade eder.

"Mu'attar etse tan mîdur meşâmı
Bu vech üzre konuldu çünkü nâmı

Gül-i Sad-Berg-i gülzâr-ı hakikat
Nihâl-i sâye-dâr-ı bağ-ı 'izzet"²⁰⁰

2. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî)*

Hocazâde'nin tercüme eserlerinden birisi de asıl çalışma konumuz olan Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli Farsça eserinin tercümesidir. Hocazâde Abdülaziz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni kazaskerlik görevinden ilk defa ayrıldığı sırada 1021 yılının Receb ayında (Ağustos-Eylül 1612) tamamlamıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kâşifî'nin Mirza Muhsin adına yazdığı bu ahlâk kitabı Hocazâde'nin tercümesinden önce 1550-1575 yılları arasında, 25 yıl gibi kısa bir dönem içerisinde dilimize dört defa tercüme edilmiştir. Abdülaziz Efendi'nin bu kadar kısa bir dönem içerisinde dört farklı tercümesi yapılan bir eseri yeniden tercüme çabasına girişmesi akıllarda bir soru işareti bırakabilir. Acaba Hocazâde kendisinden önce yapılan çevirileri yetersiz mi gördü de bu tercüme işine kalkıştı diye düşünebiliriz.

---

²⁰⁰ Bu eser hk. daha fazla bilgi için bk. Âdem Ceyhan, *Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Gül-i Sad-berg'i*, Manisa 2006.

Abdülaziz Efendi’de bu soruların akla gelebileceğini düşünmüş olmalı ki, eserinin giriş bölümünde bu konuyu açıklama gereği duymuştur.

Ahlâk-ı Muhsinî’nin bir defa daha Türkçeye çevrilmesini dönemin padişahı Sultan I. Ahmed emretmiştir. Mütercimim verdiği bu bilginin, kendisinden önce defalarca kez tercüme edilmiş bir eseri yeniden ele alarak tekrar tercüme çabasına girişmesinin en geçerli sebebi olacağı kanısındayız.

I. Ahmed, saltanatı müddetince edebiyatımızın gelişmesine katkı sağlamış, telif ve tercüme faaliyetlerine destek vermiştir. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı eserinde, I. Ahmed dönemi ile ilgili olarak “...Sultan I. Ahmed’le birlikte, Kânûnî Sultan Süleyman’ın ölümünden sonra Türk şiiri üzerine çöken kara bulutlar kalkmaya, kadîm Osmanlı şiirinin ikinci parlak döneminin ilk ışıkları her tarafı ihata etmiş olan karanlığın ortasından parlamaya başlar” yorumunu yapmıştır.²⁰¹

I. Ahmed, babası III. Mehmed’in Saruhan valiliği sırasında 28 Nisan 1590’da Manisa’da doğmuştur. Annesi Handan Sultan’dır. Celâlî fetretinden dolayı sancağa çıkamamıştır. Babasının 18 Recep 1012’de (22 Aralık 1603) ölümü üzerine on dört yaşında tahta geçmiştir. Saltanatı süresince İran ve Avusturya ile savaşmış ve Anadolu’da çıkan Celâlî isyanları ile mücadele etmiştir. Donanmanın takviyesine büyük önem veren I. Ahmed’in döneminde Osmanlı donanması başarılar elde etmiştir. Elli bir gün süren bir mide hastalığı sonucu 22 Kasım 1617’de yirmi sekiz yaşında vefat eden Sultan, zevku safaya kapılmayan, dindar ve hayır sahibi bir padişah olduğu için halkın güvenini kazanmıştır. I. Ahmed zamanının önemli değişikliklerinden biri saltanatın intikali meselesinde olmuştur. O zamana kadar herhangi bir kuralı olmayan cülûsta, bu padişahdan itibaren “ekberiyet” ve “erşediyet” yani hanedanın en büyük ferdinin tahta geçmesi usulü benimsenmiş, öteki şehzadelerin sarayın bir yerinde şimşirlik adı verilen odalarda kafes altında tutulması kararı alınmıştır. Osmanlı tarihinde en büyük yapılar arasında sayılan ve mimari özellikleri bakımından sanat tarihinde önemli bir yeri olan Sultan Ahmed Camii onun tarafından inşa ettirilmiş, kendisi de temel atılırken altın bir kazma ile terleyinceye kadar bizzat çalışmıştır. Sultan Ahmed, sert mizaçlı, ihanet edenleri affetmeyen ve sertliği yüzünden devlete hizmet edenlere dahi zaman zaman acımasız davranan bir hükümdardı. Ava ve cirit oyununa meraklı olduğu, ara sıra Edirne

---

²⁰¹ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), Ankara, c. 3, s. 153.

ve Bursa’da ava çıktığı kaynaklarda yazmaktadır. Şair olan ve şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan I. Ahmed’in küçük bir divanı vardır.²⁰²

I. Ahmed’in telif ve tercüme faaliyetlerini desteklediğini yukarıda belirtmiştik. Onun döneminde kendi isteğiyle yazılan veya kendisine sunulan pekçok eser kaleme alınmıştır. *Riyâzî*’nin, 15. yüzyıldan 17. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan dört yüz dolayında şairi tanıttığı ve şiirlerinden örnekler verdiği *Riyâzî’ş-şuara* adlı tezkiresi, Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılan iyi huylardan bahseden yirmi bölümden oluşan *Mir’atü’l-ahlâk* adlı ahlâkî eseri, Abdülmecid Sivâsî tarafından kaleme alınan *Nasâyihu’l-Mülûk* ve Veysi’nin kaleme aldığı ve gördüğü bir rüyayı anlattığı *Hâb-nâme*, Sultan I. Ahmed adına kaleme alınmış kitaplardan bir kısmıdır. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*’nin mütercimi Abdülaziz Efendi’nin de bu tercümesinden başka *Miftâhu’s-sa’âde fî kavâ’idi’s-siyâde Tercümesi* de Sultan I. Ahmed’in emri üzerine kaleme alınmıştır.

a) Tercümenin Sebebi

Abdülaziz Efendi’ye *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi tercüme etmesini I. Ahmed’in emrettiğini belirtmiştik. Kendisi de bir şair olan Sultan, Hacı Mustafa Ağa vasıtasıyla Hocazâde’ye gönderdiği yazıda, onun *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi kendi nâmına çevirmesini istemişti. Hükümdar, çeşitli eserleri Osmanlı ilim adamları ve şairleri tarafından bilinen ve ilgiyle okunan Hüseyin Vâiz Kâşifi’nin, iyiliği âdet edinen sultanlar için devlet idaresinde esaslı bir kaide olmak üzere telif ettiği *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin “*inşâ-i miyâne ve edâ’-i Rûmiyâne ile*” yani orta bir nesir ve Anadolu üslûbuyla Türkçe’ye çevrilmesini, bu arada kendi ahlâkının anlatılmasını talep ediyordu. Çeviride amaç Farsça bilmeyen halkın da bu eserden faydalanmasını sağlayabilmektir. Hocazâde Abdülaziz Efendi, padişahın bu emri üzerine kitabın tercümesine başlamış; tercümesinin gerek giriş bölümünde gerekse diğer bölümlerin sonlarında Sultan I. Ahmed’in ahlâkını övdüğü için eserine “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” ismini vermeyi uygun bulmuştur. Eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi 2301 numarada kayıtlı nüshasında yazılış sebebi ile ilgili şu bilgiler kayıtlıdır:

“... ol rüsûm-ı belâgat ile mersûm ve rûkûm-ı feşâhat ile merkûm olan tezkire-i sa’ âdet-mevsûmdan mefhûm ve ma’ lûm oldu ki nükhûd-ı ma’ ârif ü fezâ’ilüñ mümeyyiz ü şarrâfi

²⁰² Mücteba İlgürel, “Ahmed I” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s.30-33.

ve ahlāk-ı ḥasene-i marziyyenüñ meddāḥ u vaṣṣāfi ve esrār-ı daḳāyık-ı ḥaḳāyıküñ kāşifi ve kişver-i elfāz u velāyet-i ma‘nānuñ mükāşifi vā‘iz-i nāşih mīr Ḥüseyin Kāşifi (...) düstūr-ı esātin-i selātin-i mekremet-āyın olmağ için ‘ilm-i ahlākda taşnif ve te’lif itdüğü kitab-ı laţif, ki nāmı *Ahlāk-ı Muḥsinī* ve ḥalk-ı cihān meddāḥ u muḥassinidür, vech-i dil-firib üzre tertib ve kırk bāb üzre tebvib idüp tehzib-i ahlāk-ı rediyye ve tezkiye-i nüfus-ı ābiyye için niçe erba‘in çekmiş sāḥa-i ḳalbine toḥm-ı fevz ü felāḥ ekmiş bir mürşid-i mükemmel-i mükemmil ve bir ‘aziz-i şāf-dildür ki envār-ı āfitāb-ı ‘ālemgirinden zamāyir-i ehl-i başāyir müstenir olup ‘amme-i ‘ulemā ve kaffe-i fużalā ḥüsn-i esālīb ü cezālet-i terākibinde müttefiklerdür. Lākin zebān-ı Fārşī üzre olmağla (vr. 16 b) meydān-ı Fürs’ün fārisi ve zebān-ı derinüñ mümārisi olmayanlara ol devḥa-i ‘ulyādan ictinā’-i şimārı müte‘assir ve ekşer-i ḥalk-ı ‘ālem ferāyid-i mevāi‘dinden ḥişşedār olmağ müte‘azzir oldığına biñā’en ol ‘arūs-ı miskin-niḳābuñ fevāih-i ahlākı revāyih-i *Gülistān* gibi etrāf-ı cihānı tebhir ve şemāyim-i evşāfi ṭable-i ‘aṭṭār gibi meşāmm-ı müstenşikān nesāyim-i aḥbār ü āşarı ta‘tir itmek için inşā’-ı miyāne ve edā’-i Rūmiyāne ile terceme olunup dībāce-i zībācesi nām-ı nāmī ve ism-i sāmileri ile mu‘anven ve beyān-ı ahlāk-ı kerimeleri ile müşerref ve müzeyyen ola.

İmtişālū’l-emrihi’l-‘ālī ol kitab-ı müşteṭāb tercemesine ibtidā ve خیر الكلام ما قل و دل muḳteżāsı üzre itnāb ü ishābdan ibā olunup ṭūṭi-i nāṭıka ḥadīka-i belāğat ve feşāḥatde şeker-ḥā ve bülbül-i dil gülistān-ı leṭāfet ü zarāfetde ḥoş-nevā oldı. Ol dürc-i ma‘ārifde nice cevāhir ü zevāhir-i ḥikmet derc ve nüḳūd-ı pür-sūd-ı nuşḥ u pend ḥarc olunup ‘unvān-ı şafā-nişānı ol pādīşāh-ı ‘ālī-şānuñ elḳāb-ı şeref-nişāblariyle ārāste ve ‘arūs-ı ṭarūsı ḥuliyiy-i ‘ibārāt ve ziver-i isti‘ārāt-ı medāyihleri ile pīrāste olmağla ‘*Ahlāk-ı Sulṭān Aḥmedī*’ ile müsemmə ḳılınup meclis-i sāmī ve maḥfil-i girāmilerine itḥāf ü ihdā olundı.²⁰³

²⁰³ Abdülaziz b. Hoca Sa’deddin, *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinī, (Ahlāk-ı Sultan Ahmedī)*, Nuruosmaniye Ktp. 2301, vr. 16 a-b.

b) Tercüme Metodu

Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında tercümenin şu şekillerini görmek mümkündür:

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktarılarak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

En eski *Kur’ân-ı Kerim* çevirileri, birinci biçimdedir. Bu tür *Kur’ân* çevirilerinin eski nüshalarında Arapça metnin altına, Türkçesinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. Sonradan *Kur’ân* çevirileri için ikinci yol tercih edilmiştir. Bu gibi çevirilerin gayesi, mukaddes bir kitap olan *Kur’ân*’ın anlamını bozmamaktır. Edebiyatımızda konusu aktarılarak yapılan çevirilerin sayısı da oldukça fazladır. Bu tür çeviri tarzında; yazar eseri cümle cümle Türkçeye çevirmez; anladığı ölçüde eserine aktarır. Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Yazar, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi aktarmayı asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime tercüme ederken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır. Kendince önemli gördüğü yerleri ise genişleterek tercüme eder; kendi duygu ve düşüncelerini de bu kısımlara ilâve eder.²⁰⁴ Hocaşâde Abdülaziz Efendi’nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* de yukarıda saydığımız tercüme metodlarından dördüncüsüne uymaktadır. Hocaşâde, tercüme meydanı getirirken Kâşifî’nin eserine bire bir bağlı kalmamış, üzerinde bazı eklemeler yaparak eseri genişletmiştir. Eserde söz konusu edilen ahlâkî değerler I. Ahmed’e izafe edilerek onun ahlâkî vasıfları da övülmüştür. Meselâ, eserin birinci kısmı olan “Evvelki Bâb İbâdet Beyânındadır” başlıklı ibâdetle ilgili bölümde, ibâdet etmenin bu dünyada ve ahretteki faydalarını anlattıktan ve anlattıklarını iki hikâyeye ile somutlaştırdıktan sonra, Allah’a şükrederek I. Ahmed’in genç yaşında tahta çıkmasına rağmen, dünyanın zevk ve sefasına kanmayıp vaktini Yaratan’a ibâdet ederek geçirdiğini ifade eder:

“...²⁰⁵ المَنَّتُ اللهُ تَعَالَى وَتَقْدَسُ ki, ol sâye-i rahmet-i İlâhî (7) ve zînet-efzâ-yı serîr-i şehensâhî hâzretlerinüñ cebîn-i mübîninde envâr-ı sa’âdet-âşâr-ı (8) zühd ü şalâh zâhir ü

²⁰⁴ Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006, S. 19, s. 130.

²⁰⁵ Yüce Allah’a şükür.

bâhir ve dâmen-i ‘iffet ü ‘işmeti mânend-i ezyâl-i eflâk (9) küdürât-ı tabî’iyye ve evsâh-ı beşeriyeden pâk ü fâhir olur. ‘Unfüvân-ı şebâbda, (10) muktezeyât-ı shevâniyye ve müşteheyât-ı nefsâniyyeye iktirâbdan kemâl mertebe ihtirâz (11) ü ictinâb idüp tâbi‘-i fermân-ı Hüdâ ve mazhâr-ı fehvâ-yı ²⁰⁶ ونهى النفس عن الهوى (12) olmağla sâlib-i envâ‘-ı melâ‘ib ü melâhî ve tâlib-i rızâ-yı sa‘âdet-iqtizâ-yı İlâhî (13) olup müstevcib-i rızâ-yı Hâlık olan nazm-ı mühimmât-ı halâyıka kifâyet ve şân-ı (14) mekârim-nişânlarına lâyıq olan merâsim-i ‘adl ü merhamet-güsterî ve levâzım-ı (15) hükümet ü ra‘iyyet-perverî ri‘âyet kılındıkdan soñra evkât-ı şafa-şifâtların (16) münâcât-ı vâhibü’l-‘atiyyâta şarf idüp ta‘alükât-ı mâ-sivâdan selîm ü şâf (17) olan kalb-i sûtüde-evşâfları meclâ-yı cemâl-i hâfiyyü’l-eltâf olması için şıfat-ı zühd ü ‘afâf ile ittîşâfa himmet ve tekmîl-i zât ve tehzîb-i şıfâta ‘azîmet buyurup divân-ı a‘mâlli ve defter-i ahvâlleri erkâm-ı sa‘âdet-encâm-ı ‘ibâdât ile ârâste ve bâr-gâh-ı saltanat ü devletleri zer ü zîver-i ‘adâlet ile pîrâstedür ve temhîd-i kavâ‘id-i hayrât ve te’sîs-i mebânî-i müberrât vesîle-i rif‘at-i menzilet ve zerî‘a-i ‘izzet-i âhîret olmağla mebde-i tebâşîr-i şabâhdan maқта‘-ı deyâcîr-i revâha dek sâha-i fesîhu’l-mesâhâsında ikâmet-i nevâfil ü mektûbat ve idâmet-i ezkâr ü cemâ‘ât için ²⁰⁷ من آمن بالله و اليوم الآخر ²⁰⁷ fehvâsı üzre bir câmi‘-i fâhir binâsına mübâşeret ve niçe bikâ‘-i sipihr-irtikâ‘ icâdına işâret-i pür-bişâret buyurdılar.²⁰⁸”

Eser tercüme edilirken yapılan değışiklikleri görebilmek için, Hüseyin Vâiz Kâşifi’nin Farsça eserini günümüz Türkçesi ile “*İyilerin Ahlâkı*” adı altında tercüme eden M. Ragıp İmamoğlu’nun ve Hocasâde’nin metninden aynı bölümlere bakalım. İlk olarak Ragıp İmamoğlu’nun tercümesinde ibâdet hakkındaki bölümü görelim:

“İbâdet; farz ve vâcipleri (usûlüne göre) yerine getirmek, (şer’an) çirkin ve haram olan şeyleri terk etmek, Allah’ın emir ve yasaklarına boyun eğmek ve Hz. Peygamber (ona selâm olsun)’in sünnetlerine uymak suretiyle Yüce Allah’a kulluk etmektir. Allah’a ibâdetin dünyada selamete vasıta, ahrette kurtuluş ve Allah’ın ihsanına

²⁰⁶ “...Nefsini kötü isteklerden uzaklaştıran” (*Kur’an*, Nâziât, 79/40).

²⁰⁷ “Allah’ın mescitlerini ancak **Allah’a ve ahret gününe iman eden**, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.” (*Kur’an*, Tevbe, 9/18).

²⁰⁸ Abdülazîz bin Hoca Sa‘deddin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 13a.

vesîle olduğu şüphesizdir. Dünya mutluluğunun sermâyesi ibâdetdir. Âhiret kerâmetinin ziyneti ibâdetdir. O halde Ulu Allah'ın ona dünya ve âhirette layık olduğu karşılığı vermesi için hükümdarın, yaptığı işlerin zapt ve tespit edildiği amel defterini ibâdet yazısı ile süslemesi gerekir. Allah'ın emrine uymanın lüzûm ve önemi, senin kendi emrine itâat edilmesi lüzûmuna kıyasla anlaşılmalıdır. Gündüzleri halkın işiyle, geceleri de kendi işinle meşgul olmalısın.

Rivayet ederler ki; Hz. Ali (R. A.) halifeliği zamanında gündüzleri halkın önemli işleri ile uğraşır, geceleri de yaratana karşı (daha fazla nafîle) ibâdet ve tâat ile meşgul olurdu. Ona dediler ki:

- Ey Mü'minlerin Emîri! Kendine niçin böyle eziyet ediyorsun, ne gündüz dinleniyorsun ne de gece. Buyurdu ki:

- Eğer gündüzü istirahat etsem idârem altında bulunan halk bakımsız kalır, eğer geceyi istirahatle geçirsem yarın kıyâmette ben helâk olurum. Böylece gündüz halkın işini yapıyorum, gece Allah'a olan borcumu ödüyorum.

Herat hükümdârlarından birisi, Şah Sencan'a (Allah onun ruhunu takdis etsin!) bana bir öğüt ver diye ricada bulundu. Şah Sencan ona:

-Eğer dünyada kurtuluş, âhirette derece istiyorsan geceleri Dergâh-ı İlâhîye kulluk borcunu öde, gündüzleri de huzuruna gelen âcizlere yardımcı ol, dedi.

Kıt'a:

Biz Allah'ın kulları hepimiz senin emrindeyiz. Sen de kulluk yap, Allah'ın emrini yerine getir, halk da Allah'ın emrini yerine getiren her hükümdâra itâat eder.

Mâdem ki; “**İnsanlar kendilerini idare edenlerin yolunu tutar**” kaidesine göre, halk kendisini idare edenlerin evsâf ve gidişine tabî'dir, o halde ne zaman hükümdâr ibâdete yönelirse, halk da bu işe rağbet ve meyl eder, halkın ibâdetlerinin bereketi o hükümdarın devletine ulaşır.”²⁰⁹

Şimdi de aynı bölümü Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin tercümesinden okuyalım:

(Vr. 11b, 3. satır) ‘İbâdet, ma' bûd-ı bi'l-ħaĸĸ Ĥâliķu'l-ħalk olan Mâlik-i muĸlaķ celle şânühü ve ‘azze sulġânühü ve keşüre iħsânühü (4) Ĥazretinüh ulühîyyet ü ferdâniyyetine ve rubûbiyyet ü vaĤdâniyyetine, lisân ü cenân ile taşdıķ (5) u iķrâr ve ķalb ü ķaleb ile mevķıf-ı ‘acz ü ķuşurda ķiyâm ü ķarârdan şońra mevâcib-i (6)

²⁰⁹ M. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı İyilerin Ahlâkı (Ahlâku'l-Muhsinîn) I. Kısım*, Ankara 1965, s. 1-2.

İslâmiyye olan ferâyiz ve vâcibâtı edâ' ve sünen ü müstecebâtı kemâ-yenbağî müeddâ kı lup (7) kabâyih ü münkerât ve menhiyyât ü muhârremâtdan teħâşî vü intihâdur. İmdi evâmir-i İllâhî (8) ve sünnet-i Ĥazret-i Risâlet-penâhiye inkıyâd ü ittibâ' ve menâhî vü melâhîden ictinâb (9) ü imtinâ' eylese, Cenâb-ı ' İzzet Ĥazretine tã' at ü ' ibâdet, dünyâda râbıta-i selâmet (10) ve ' uķbâda vâşıta-i derece-i necât ü kerâmetdür. Beyt :

سرمایهء سعادت دنیا عبادتست
پرایهء کرامت عقبی عبادتست

Terceme: İhlâş ile ' ibâdete dir ehl-i ma' rifet

(11) Sermâye-i sa' âdet-i dünyâ vü âĥiret

Pes, ol Kerîm-i Ĥallâķ ve Raĥîm-i Rezzâķ ki, (12) bî-sâbıķa-i istihķâķ ' umûmen her mevcûduñ ķâmet-i istikâmeti (13) ĥil' at-i bihbûd-ı vücûd ile müzeyyen ü mu' allâ ve şuver ü hey'ât-ı bedi' a ile şevâkil-i (14) heyâkil-i mümkinâtı muĥallâ idüp ĥuşuşan mazĥar-ı luţf ü iĥsânı olan zümre-i insânı, (15) aĥsen-i taķvîm üzre ĥalk ile tekrîm ve sâyir maĥlûķatdan tafđîl ü taķdîm buyurup (16) envâ' -yı elţâf-ı celîye vü ĥafîyye ve eşnâf-ı iĥsânât-ı behiyye vü ' aliyye ile mülk-i şuhûdların ma' mür (17) ve sarây-ı bâtınların envâr-ı kerâmet ile pür-nür kılmış ola. ' Amme ' ibâda daĥı vâcibdür ki, (12 a) (1) edâ'-i ĥaķķ-ı ' ubûdiyyette dâ'im ve dergâh-ı ĥıdmet-i Cenâb-ı ' İzzet ve bârgâh-ı şükr-i ni' metde (2) ķâ'im olup a' zam-ı hâdiyân-ı ĥayr-ı sübül eşref-i enbiyâ vü rüsül olan bülbül-i gülzâr-ı (3) ²¹⁰ و ما ينطق عن الهوى ve tũtî-yi gũyâ-yı ²¹¹ ان هو الا وحى يوحى عليه من الصلوات ازكاها ²¹² (4) imâmü'l-hüdâ şeffi' u'l-verâ ĥabîb-i Ĥudâ Muĥammed Muşţafa (5) ve ĥudûd-ı şerâyi' -i Sübhâniyyeden teblîĝ buyurduķları umûra ĥüsn-i i' timâd ü i' tiķâd (6) ve kemâl-i ittibâ' u inkıyâd bâbında sa' y-i belîĝ ve ceĥd-i bî-dirîĝ ideler.

²¹⁰ "O kendi arzusuna göre konuşmaz." (Kur'an, Necm, 53/3).

²¹¹ "O vahyedilenden başkası değildir." (Kur'an, Necm, 53/3).

²¹² "Duaların en temizini, selâmların en büyüğü onun üzerine olsun!"

Huṣūṣā sāye-i İlāh (7) olan şāhān-ı dil-āgāh ve pādīşāhān-ı bā-intibāh zımmet-i himmetlerine lāzımdur ki, (8) şāhā'if-i aḥvāllerini ve cerā'id-i a' māllerini raḡam-ı 'ibādet ile tezyīn ü tahsīn ideler. (9) Tā ki, Ḥudāvend-i āsumān ü zemīn dūnyā vü āḥiretde dil-ḥāḥları üzre 'ināyet ve ehvāl-i (10) Ḳıyāmetden ḥimāyet idüp dūnyāda cālis-i serīr-i salṭanat oldukları gibi (11) 'uḡbāda daḥī şadr-niṣīn-i kāşāne-i şāhāne-i 'izzet olalar. İmdi anlar daḥi melik-i ḥaḳīḳī (12) olan pādīşāhlar pādīşāhınuñ aḥkām-ı sa' ādet-^ç unvānına ve 'ibādına emr itdüğü fermān-ı (13) 'ālīşānına inḳıyād ü imtişāl merātibini muḳteżā-yı salṭanat-ı müste'ār ile ḥaḳ-ı cihāna (14) teklīf itdükleri ḥidemāta ḳıyās ü nisbet idüp kemā-yenbaḡī edā'-i levāzım-ı 'ubūdiyyet (15) için gündüzler nazm-ı mehāmm-ı enāmda ihtimām ve giceler ḥidmet-i Melik-i 'Allāmda ḳıyām üzre olalar.

(16) **Rivāyet** olunur ki, ḳuṭb-ı dā'ire-i meṭālib miḥver-i küre-i aṣḥāb-ı (17) menāḳıb, esed'ullāhi'l-ḡālib 'Alī bin Ebī Ṭālib, kerrem-Allāhu vechehu ḥazretleri (12 b) (1) zamān-ı ḥilāfetlerinde evḳāt-ı ḥuceste-sā'ātlerin tevzī' buyurup gündüzün mühimmāt-ı (2) ḥalāyıkā iṣtiḡāl, giceler 'ale'l-ittişāl ḥidmet-i Ḥālīḳda şem'^ç -i 'ibādet ü ṭā'^ç atı (3) fetīle-i celīle-i iḥlāş ile iṣti'āl iderler idi.

Muḳarrebīnden ba'zılar: 'Yā emīre'l-mū'minīn, (4) kendiñüze niçün tā bu mertebe renc ü zaḥmet ve ta'ab ü meşekḳat virürsüz? Ne gündüzler (5) ḥuzūr u āsāyiş ve ne giceler istirāḥat ü ārāmiş idersüz?' didüklerinde, cevāb-ı (6) şavāb buyurup: 'Eger gündüzün kendü ḥuzūruma meşḡül olsam, vedāyi'^ç -i Ḥaḳ ve bedāyi'^ç -i (7) melik-i muṭlak olan ra'ıyyet zāyi'^ç olur. Eger gicelerde 'ibādeti 'ādet itmeyüp ḥuzūr (8) u istirāḥat itsem, rüz-ı Ḳıyāmet ihmālüm mücib-i ḥasret ü nedāmet olur. İmdi, (9) gündüzün mühimmāt-ı ḥalāyıkāda kemer-i ḥidmeti der-miyān ve şafā'-i bāl ile giceler ḳandīl-i 'ibādet-i melik-i Celīli (10) fūrūzān idüp 'ale'l-ittişāl ḥidmet-i 'Azīz-i zū'l-celāl iderüm' buyurdılar.

Ḥikāyet (11) olunur ki, selāṭīn-i Herāt'dan biri zamānesinde ḥayru'n-nās olan Şāh Sencān (12) ḳuddise sirruhu cenāb-ı feyz-iḳtibāsından bir vaşıyyet ü naşīḥat iltimās idicek, (13) Şāh-ı kerāmet-penāh buyurdu ki: 'Dūnyāda āfāt ü meḥāfātndan necāt ve

āhiretde kat‘-ı (14) merātib ü rif‘at-i derecāt murād ise, giceler dergāh-ı İlāh’a gedâyâne ve dervîşâne (15) hîdmet ü ‘ibâdet itmege gūşîş ve gündüzin bârgāh-ı salţanat-penāhuında gedālar (16) dādına ve miḥnet-dîdeler feryādına yetişüp ‘adl ü dāda verziş eyle.’

Ƙıţ‘ a: چون سندکان حق ممه فرمان یر تواند
تو نیربندکی کن و فرمان حق سیر
هر بادشا کی خدمت حق راکم جسبت
بندند خلق هم زیبی خدمتش کمر

Terceme: (17) Halk-ı ‘ālem ser-be-ser çün zîr-i fermānuñdadur

Sen daḥi Bārî Hudā’nuñ emrine kıl inqıyād

(13 a) (1) Hîdmet-i Haḫḫ’a o şeh kim cān ile bil bağlaya

Hükmine bir kimse itmez zerre miḫdār ‘inād

(2) Ve çün ḥaşlet-i ra‘ıyyet ḥūy-ı nigū-yı pādişāha teba‘ıyyet üzere olur. Nitekim ²¹³ الناس على دين ملوکهم (3) dimişlerdür. Pes, hergāh ki, pādişāh ḫā‘at ü ‘ibādete mā’il ü ḫālib (4) ola, re‘āyā daḥi ol kāra ḫalb ü ḫālib ile müteveccih ü rāḡıb olurlar (5) ve bereket-i ‘ibādet-i re‘āyā devlet-i salţanata vaşıl ve sa‘ādet-i dü cihānī esbābı fevḫa’l- (6) memūl ḫāşıl olur.

²¹⁴ المنّت لله تعلى و تقدس ki, ol sāye-i raḫmet-i İlāhī (7) ve zînet-efzā-yı serîr-i şehensāhī ḫazretlerinūñ cebîn-i mübîninde envār-ı sa‘ādet-āşār-ı (8) zühd ü şalāḫ zāhir ü bāhir ve dāmen-i ‘ıffet ü ‘işmeti mānend-i ezyāl-i eflāk (9) küdürāt-ı ḫabî‘ıyye ve evsāḫ-ı beşeriyyeden pāk ü ḫāhir olur. ‘Unfüvān-ı şebābda, (10) muḫtezeyāt-ı şhevāniyye ve müşteheyāt-ı nefsanıyyeye iḫtirābdan kemāl mertebe iḫtirāz (11) ü ictināb idüp ḫabî‘-i fermān-ı Hudā ve maḫḫār-ı feḫvā-yı ²¹⁵ ونهى النفس عن الهوى (12) olmaḫla sālīb-i envā‘-ı melā‘ib ü melāḫī ve ḫālib-i rızā-yı sa‘ādet-iḫtizā-yı İlāhī (13) olup müstevcib-i rızā-yı ḫālîḫ olan naḫm-ı mühimmāt-ı ḫalāyîḫa kifāyet ve şān-ı (14)

²¹³ “İnsanlar, hükümdarların dinine (yoluna) uyar.”

²¹⁴ Yüce Allah’a şükür.

²¹⁵ “...Nefsini kötü isteklerden uzaklaştırır” (*Kur’an*, Nāziāt, 79/40).

mekârim-nişânlarına lâıyık olan merâsim-i ‘adl ü merhamet-güsteri ve levâzım-ı (15) hükümet ü ra‘ıyyet-perveri ri‘âyet kılındıkdan soñra evkât-ı şafa-şıfatların (16) münâcât-ı vâhibü’l-‘atiyyâta şarf idüp ta‘alükât-ı mâ-sivâdan selim ü şâf (17) olan kalb-i sûtüde-evşâfları meclâ-yı cemâl-i hâfiyyü’l-elâf olması için şıfat-ı zühd ü ‘afâf ile ittişâfa himmet ve tekmil-i zât ve tehzib-i şıfata ‘azimet buyurup dıvân-ı a‘mâlleri ve defter-i ahvâlleri erkâm-ı sa‘âdet-encâm-ı ‘ibâdât ile ârâste ve bâr-gâh-ı salţanat ü devletleri zer ü ziver-i ‘adâlet ile pîrâstedür ve temhîd-i kavâ‘id-i hayrât ve te’sis-i mebânî-i müberrât vesîle-i rif‘at-i menzilet ve zeri‘a-i ‘izzet-i âhîret olmağla mebde-i tebâşir-i şabâhdan maқта‘-ı deyâcîr-i revâha dek sâha-i fesîhu’l-mesâhâsında iķâmet-i nevâfil ü mektûbat ve idâmet-i ezkâr ü cemâ‘ât için ²¹⁶ من آمن بالله و اليوم الآخر fehvâsı üzre bir câmi‘-i fâhîr binâsına mübâşeret ve niçe biķâ‘-i sipihr-irtikâ‘ icâdına işâret-i pür-bişâret buyurdılar. Nazm:

Bihamdi’llâh şeh-i şâhân-ı ‘âlem
Olupdur mazhar-ı nûr-ı hidâyet
İtse hayrât ü kârı zühd ü taķvâ
Yüzinde zâhir envâr-ı ‘ibâdet
Hevâ-yı nefse uymaz zerre deñlü
İder fermân-ı Mevlâ’ya iķâ‘a
Cemâ‘atle kılar dâ’im namâzı
Rüsûm-ı sünneti eyler ri‘âyet
Çü oldu kişver-i ta‘ata mâlik
Olursa tañ mîdur şâhib-i velâyet
Cihân müstağrak-ı ihsânı oldu
‘Aķa vü luţfına yok hadd ü ġâye

²¹⁶ “Allah’ın meşcitlerini ancak **Allah’a ve ahiret gününe iman eden**, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”(Kur’an, Tevbe, 9/18).

‘Azîzûn dâ’imâ oldur du‘âsı

Ola bâbında ikbâl ü sa‘âdet”²¹⁷

Görüldüğü gibi, Abdülaziz Efendi, Kâşifi’nin metninden farklı olarak bölümün sonuna Sultan Ahmed’i metheden bir parça eklemiş ve bir manzume kaleme almıştır. Bu konuda bir başka örnek, eserin adalet hakkındaki bölümünün sonunda Kâşifi’nin Mirza Muhsin’i yüceltmek için yazdığı kısmı mütercim Abdülaziz Efendi’nin tercüme etmeyip I. Ahmed’i övmek suretiyle değiştirmesidir. Metnin bu bölümünde Hüseyin Vâiz Kâşifi, Mirza Muhsin hakkında şunları yazmıştır:

“Allah’a şükrolsun ki, Şehzâde Ebu’l-Muhsin devleti yüceltti. Bütün halk ve özellikle Horasan ahalisi refah ve neşe içindeler. Onun iyilik ve adâleti cihânın her tarafına ulaşmış. İkbâl ve şefkat döseği dünya zeminine döşenmiştir. Dostları huzurla yaşıyor, memleket düşmanları da O’nun kılıcı korkusundan savuşuyorlar.

Kıt’a:

Devlet ve milletin yardımcısı Ebu’l-Muhsin’in yücelik bayrağı gök kubbenin üstündedir. Onun adâleti ve feyzi sayesinde yeryüzü taze, zaman neşeli, halk sevinçli ve rahat; memleket ma’murdur. O, dini koruyucu güzel bir hükümdârdır. Ezel kâtibi onun ikbâl menşûruna yücelik tuğrası çekmiştir. Ey Şehzâde! Dünya durdukça felek sana bağlı ve devran senin kölendir.”²¹⁸

Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin tercümesinde ise adâlet ile ilgili bölümün sonunda şu satırlar yer alır:

“El-ḥamdü li’llâh ki, sâye-i Cenâb-ı Perverdigâr olan dâver-i ferḥunde-âşâr ve Dârâ-yı Cem-ḥaşem, İskender-iştihâr fermân-ı fermâ-yı selâṭin-i rûzgâr ü penâh-ı esâṭin ve melce-i ḥavâḳîn-i bâ-i’tibâr

Beyt: ‘Înâyet-dişâr ü ‘adâlet-şi‘âr

Şeref-baḥş-ı ‘âlem şeh-i kâm-kâr

²¹⁷ Abdülazîz bin Hoca Sa‘deddin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 11b-13a.

²¹⁸ M. Ragıp İmamoğlu, a.g.e., s. 68.

Sulţān Aḥmed Ḥān-ı ‘ālī-miḳdār ḫazretlerinüñ hemvāre kārları ihyā-yı şer‘-i lāmi‘ u’l-envār olmağla esās-ı devlet ü salţanatları şābit ü ber-ḫarār ve bünyān-ı ‘izzet ü sa‘ādetleri müstaḫkem ü üstüvār olup envār-ı āfitāb-ı fazl ü iḫsānları aḳṭār-ı cihāna resīde ve firāş-ı iḳbāl ü iclālleri basīṭ-i ‘āleme bisāṭ-ı şefḫat ve firāş-ı ‘āṭıfeti keşīde olmağla sükkān-ı Rūm ü ‘Arab ü ‘Acem ve ahālī-i ‘Irāḳ u Yemen ve Deylem ser-firāz ü şādmān, belki ‘āmmē-i ḫalḳ-ı cihān mesrūr ü ḫandān oldukları müstağnī ‘ani’l-beyāndur. Ḥaḳḳā ki, ol şehryār-ı nīg-nihād ve sulţān-ı dād-i‘tiyād ḫazretinüñ aḳşā-yı murādı, himāyet-i bilād ve ri‘āyet-i ‘ibād ve işā‘a-i merāsım-i ‘adl ü dād ve iḳāmet-i ğazā ü cihāda sa‘y ü ictihād ve ḳaṭ‘-ı ‘urūḳ-ı fitne vü fesād ve def‘-i ehl-i küfr ü ‘inād ve izāle-i aşḫāb-ı zindeḳa vü ilḫād olmağla ‘āmmē-i enāmuñ evḳāt-ı ferḫunde-sā‘ātleri şafā ve sürūra maḳrūr ve esbāb-ı şādmānī ve kām-rānīleri ḫadden bīrūn ve mezīd-i heybet-i tīg-i bī-dirīğleri ile e‘ādī-i devletleri ḫaste vü zebūn ve tūr-i dil-düz-ı cevşen-ğüzārı ile ḳulūb-ı düşmen-i bed-ḫāḫ mecrūḫ u pūr-ḫūn olmuşdur.

(60 b) Şehensāḫ-ı ḫümāyūn baḫt Sulţān Aḥmed-i ‘ādil

Ki oldı nūr-ı ‘adlınden münevver dīde-i dünyā

(14) Ḥudāvend-i felek-rif‘at mu‘īn-i devlet ü millet

Olupdur rāyet ḳadr-i bülendi her çend a‘lā

(15) Nem-i iḫsān ü feyzinden zemīn tāze zamān ḫurrem

Ra‘ıyyet şād ü mülk ābād u ḫalḳ āsūde ser-tā-pā

(16) Zihī Dārā-yı dīn-perver k’anuñ menşūr-ı ḳadrinde

Çeküpdür kātīb-i ḫükm-i ezel tuğrā-yı isti‘lā

(17) Hemīşe tā ki devrān eyleye nüh-ḳubbe-i gerdūn

İde fermānuña tābi‘ cihānı ḫazret-i Mevlā”²¹⁹

²¹⁹ Abdülazīz bin Hoca Sa‘deddin, *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinī*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 60a-60b.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Hocaazâde tercümesinde asıl metne tamamen bağlı kalmamış ve Kâşifi'nin kaleme aldığı eseri bazı eklemeler yaparak genişletilmiş bir çeviri meydana getirmiştir.

c) Dil ve Üslûp Özellikleri

Abdülaziz Efendi, tercümesini yaparken, sultanın isteğine uyarak orta nesir üslûbunu benimsemiş; eserini “inşâ'-i miyâne ve edâ'-i Rûmiyâne” ile yani orta nesir üslûbu ve Anadolu Türkçesi ile kaleme almıştır. Eserin giriş bölümünde süslü nesir üslûbu hâkimdir. Bu bölüm, zincirleme tamlamalar kullanılarak ve ağdalı bir dil ile kaleme alınmıştır.

Secili bir anlatım kullanılarak metinde bir ahenk oluşturulmuş; eserin akıcı bir şekilde okunması sağlanmıştır. Eserin giriş bölümünde Sultan Ahmed'in övgüsünün yapıldığı satırlarda secili ifade tarzı açıkça görülmektedir:

“(7) El-ḥamdü li'llâhi 'alâ ve fevz-i 'alâ'ihî ve terâdüf-i na'mâ'ihî, luḥf-ı Rabbânî ve 'avn-i Şamedânî ile, (8) ḥâlâ mesned-nişîn-i evreng-i 'Oşmânî, vâriş-i mülk-i Süleymânî ve câlis-i (9) çâr-bâliš-i ḥâkânî, fihrist-i ḳânûn-i kâm-rânî, mûmehhid-i esâs-ı salṭanat (10) ü cihân-bânî, mâye-i ḥusûl-i maḳâşid ü âmânî ve sâye-i ḥazret-i Sübhânî, (11) serv-i çemen-i serverî, gül-bün-i bâğ-ı mihterî, gül-i gül-zâr-ı ma' dilet (12) mîve-i devḥa-i mekremet, nûr-ı ḥadaḳa-i fütüvvet, nûr-ı ḥadiḳa-i mürüvvet, (13) dürr-i deryâ-yı aşâlet, der-i sipîhr-i celâlet, firâzende-i a'lâm-ı dîn ü devlet, (14) fûrûzende-i şem'-i cem'-i milk ü millet, bedr-i 'âlî-ḳadr-i felek-i 'izzet, (15) ḥurşid-i raḥşân-ı âsumân-ı sa'âdet, Dârâ-yı Dârâb-gülâm ve dâver-i (16) Behrâm-intiḳâm, Ḥusrev-i Ferîdûn-fer, şâh-ı muzaffer- Sikender-der, sulṭânü'l-berrîn (17) ve ḥâḳânü'l-baḥrîn, kehfü'l mazlûmîn, mu'inü'd-dünyâ ve'd-dîn, ḥâfız-ı (8 a) (1) ḥâfız-ı beyzâtü'l-İslâm, ḥâmî-i bilâdü'l-Müslimîn, bi's-seyfû's-şamsâm, mâḥî-i zâlâmü's-şirk (2) bi-envâr-ı ḥusâmihi 'an şafaḥâti'l-eyyâm hâdim-i evşân-ı 'ubdetü'l-aşnâm, kâsir-i (3) ruûsü'l-ekâsireti bi'l-galebeti'z-zâhire, ḳâşım-ı zuhûrû'l-ḳayâşıra, bi'l-ḳuvveti'l(4)-ḳâhire, ḳâtı'-ı riḳâbü'l-fietü'l-ḥâsire, murḡimü'l-ünûfü'l-keferetü't-ḫâğıyye, (5) mu'afir-i cibâhü'l-ferâ'enetü'l-bâğıyye, mûmehhid-i ḳavâ'idü's-salṭanatü'l-bâhire, (6) müşeyyid-i me'âḳidü'l-ḫilâfetü'z-zâhire, bâsıṭ-ı ecniḫetü'l-enn ve'l-emân, (7) râfi'-i elviyetü'l-

birr ve'l-ihsân, şâhibü'l-menâkıb ve'l-mefâhir, vârişü'l-mecd-i (8) kâbir 'an kâbir, zü'l-hasebi'z-zâhir, ve'n-nesebü't-tâhir, nâşib-ı râyâtü'(9)l-celâlet fi'l-âfâk, şâhib-i serîrü'l-hilâfet bi'l-istihkâk, şâhib-i ezyâl-i (10) merâsimü'l-eşfâk ve'l-ahlâk, es-sultânü'l-a'zamü'l-emced ve'l-hâkanü'l- (11) efhamü'l-es'ad, es-sultân ibn sultânü'l-mümecced es-Sultân Ahmed, naşarahu'l-Melikü's (12) -şamed bi 'izz-i müebbed ve mülk-i mü'eyyed, mâ-teceddüdü'l-ems ve'l-gâd hazretleri, (13) mekârim-i ahlâk ve merâhim-i eşfâk ile şöhre-i âfâk oldukları (14) hürşid-i 'âlem-tâb gibi işrâk ve 'adl ü inşâf ve zühd-i (15) 'afâf ile ittişâflarına 'ämme-i enâm ve kâffe-i havvâşş u 'avâm ittîbâk (16) itmişlerdür ve melâbis-i hışâl-i celîle ve ahlâk-ı cemîleleri (17) ahlâkdan maşûn ve bedr-i kâdr ü kemâlleri noķşân ü meħâkdan me'mündür."²²⁰

Ahlâk-ı Muhsinî, mensur bir eser olmakla birlikte yer yer ele alınan konulara uygun Arapça, Farsça mısra, beyit ve nazım parçalarının da anıldığı bir eserdir. Meselâ, eserde “Mevlânâ” sıfatıyla meşhur mutsavvif şair Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden, Sadî'den ve Hâfız'dan alınan manzumelere yer verilmiştir. Bu Farsça manzumeler, Abdülaziz Efendi tarafından nazmen dilimize tercüme edilmiştir. Abdülaziz Efendi, eserin bazı yerlerinde bizatihi yazdığı şiirleri de metne ilâve etmiştir. Örnek vermek gerekirse, şükürle ilgili olan dördüncü bölümde, gözün yapacağı şükür anlatıldıktan sonra, verilen şu beyitler mütercime aittir:

“Şükür-i çeşmi itmek istersen eger

Dîde-i 'ibretle kıl halka nazar

Ehl-i 'ilmi çünkü tafdil itdi Hâk

Anlara tevkir idüp hürmetle bak

Âstânun bir gedâ itse penâh

Dîde-i şefkatle kıl aña nigâh

²²⁰ Abdülaziz bin Hoca Sa'eddin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 7b-8a.

Hem arāma itme tevcīh-i nazar

Ol başar zīrā olur ‘ ayn-ı zarar

Görmek isterseñ cemāl-i vuşlatı

Dīdeden aldır icāb-ı ğafleti²²¹

Ahlāk-ı Muhsinî’de anlatılan konular türlü hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Me’mun, Nüşirevan, Melikşah gibi hükümdarların menkıbeleri de anlatılmıştır. Bu anlatış tarzı, esere bir canlılık katmış; mücerret fikirlerin okuyucu tarafından daha kolay kavranmasını sağlamış; başka bir deyişle ifade edilen mevzunun somutlaştırılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca anlatılan konu ile ilgili olarak Kur’ân ayetlerine ve Hz. Muhammed’in hadislerine de daima yer verilerek savunulan ahlâkî değerler, aklî argümanlara ek olarak dinî delillerle de kuvvetlendirilmiştir.

d) *Ahlāk-ı Sultan Ahmedî*’nin Muhtevası

Hocazāde Abdülaziz Efendi, eserine Allah’a şükrederek başlar. Daha sonra Allah’ın birliğini ve yüceliğini övmek için bir tevhid kaleme alır. Zaman ve zemin binasını yaratan, felek mumunun alevini yakan, zâtı ve sıfatları hayal bile edilemeyen Yaratan’ı överek ondan af diler ve gönül aynasını parlatarak ebediyet hazinesine ulaştırmasını diler. Daha sonra bütün kâinatın yaratılış sebebi olduğuna inandığı Hz. Muhammed’i anarak, onun vasıflarını övmek niyetiyle bir naat yazar. Topraktan yaratılan dünya ona dar geldiği için, bütün gökleri gezdiğini söyleyerek Hz. Muhammed’in Miracını anlatır. Kıyamet gününde kendisine şefaatçi olması için dua eder. Ardından “Çâr-yâr-ı Güzîn”, yani “dört seçkin dost”tan bahsederek, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’yi ikişer beyitle anar. Dört halifenin övgüsünden sonra ise eserin yazılmasına vesile olan Sultan I. Ahmed’i övmeye başlar

---

²²¹ Abdülaziz bin Hoca Sa‘deddin, *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr.16b.

ve ona bir medhiye yazar. Sonunda I. Ahmed'in maksadına ulaşması için Allah'a dua eder. Eserin giriş kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bu bahsilerden sonra, asıl konuya geçilir ve ibâdet, ihlâs, azim, edep, hilm gibi bir insanda bulunması gereken ahlâkî vasıflar bölümler hâlinde ele alınır.

Ahlâk-ı Sultan Ahmedî, Kâşifi'nin eseri *Ahlâk-ı Muhsinî* gibi kırk bölümden oluşmuştur. Bu bölümler sırasıyla: “1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Du‘a, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. ‘İffet, 10. Edeb, 11. ‘Ulüvv-i Himmet, 12. ‘Azm, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. ‘Adâlet, 16. ‘Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Schâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23. Emânet, 24. ‘Ahd ü Vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teennî ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâ‘at, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Eşrâr, 36. İğtinâm-ı Fursat, 37. Ri‘âyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def‘-i Eşrâr, 40. Tertîb-ı Hadem ü Haşem” isimlerini taşımaktadırlar.

Ahlâk-ı Muhsinî, güzel ahlâktan ve güzel ahlâkın nasıl elde edilebileceğinden bahsettiği gibi, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, hükümdarın halkına nasıl davranması lâzım geldiği gibi konulardan da söz etmektedir. Eserin ele aldığı konular arasında otuz ikinci bölümde yer alan “Siyâset” ve son bölümde yer alan “Tertib-i hadem ü haşem” başlıklı devlet protokolü ve hizmetlilerin tertibi ile ilgili bölümlerde bu konular işlenmiştir. Ayrıca Kâşifi'nin eserini Mirza Muhsin'e sunması, Abdülaziz Efendi'nin de onu Sultan I. Ahmed için tercüme etmesi, denebilir ki, söz konusu metnin bir ahlâk kitabı olması yanında bir siyâset-nâme gibi mütalâa edilmesine de imkân vermektedir. Konular ele alınırken, bu mevzular devlet idaresi açısından da değerlendirilmiştir.

IV. BÖLÜM

1- Nüshaları:

Hocazade Abdülaziz'e ait *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin, mütercimim koyduğu adla söylemek gerekirse, *Ahlâk-ı Sultan Ahmedi*'nin kütüphanelerimizde bilinen dört yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

- 1- Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 3467,
- 2- Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2300 (Adı geçen kütüphanenin Arap harfli basma defteri s. 130'a sonradan el yazısıyla düşülmüş kayda göre, bu nüsha "zâyi olmuştur).
- 3- Nuruosmaniye Ktp. nr. 2301.
- 4- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, TY, nr. 2756.

Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü nr. 3467'de kayıtlı olan nüsha, bizzat Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından yazılan nüshadır. Mütercim Abdülaziz Efendi *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin sonunda bunu bizatihi bildirdiği gibi, onun torunlarından Mehmed Necib Efendi de söz konusu nüshanın 11a sayfasında, "Bu nüsha-yı celîle ceddîm ' Abdü'l-azîz bin el-Mevlâ el-merhûm Şeyhü'l-islâm Sa' deddîn Efendi'nün âşâr-ı kâlemleri olduğundan ma'adâ kendü hattı ile istiktâb buyurmuşlardır" diyerek metnin dedesinin kaleminden çıktığını belirtmiştir.

Bu nüshanın müellif hattı olması sebebiyle ve tarihî bir eser metnini tespitinde en isabetli yolun şair veya yazarın kendi kaleminden çıkan bir nüshadan yararlanmak olduğu düşüncesiyle metin tespitinde anılan nüshayı tercih ettik.

Söz konusu nüshanın her sayfasında umumiyetle 17 satır bulunmaktadır. Yazma, 277 varaktan oluşmaktadır. Metnin sonunda 275b ile 276b sayfaları arasında Abdülaziz Efendi'ye ait *Gül-i Sad-berg*'in manzum mukaddimesi yer almaktadır. Eserde geçen bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca metinde geçen ayet ve hadisler de ya kırmızı mürekkep ile yazılmış; yahut üzerleri kırmızı mürekkep ile çizilerek işaretlenmiştir. "Şi'r, kıt'a, beyt, hikâyet, rivâyet" gibi başlıklar da kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Aziz Efendi, tercüme-yi yaparken yazıp beğenmediği kelimelerin, tamlamaların, cümlelerin ve beyitlerin üzerlerine çizgi çekerek bu bölümleri tamamen iptal etmiş veya metnin o bölümüne bir işaret koyarak sayfa kenarında ilâveler kaleme almıştır. Bunlardan başka, esere eklediği parçaları da yerlerini bir işaretle belirterek satır kenarına veya sayfanın boş bir yerine kaydetmiştir. Metni yeni harflere çevirirken mütercim-in yaptığı bu değişiklikleri gözettilik ve üzerlerini çizdiği bölümleri Latin harflerine aktardığımız metne almayarak yerlerine yazdığı satırları, eserin işaret edilen kısımlarına ekledik. Metnin içerisindeki satır atlamalarının ve bazı satırların diğerlerinden daha uzun olmasının sebebi budur.

2- Metin Tesbitinde Tutulan Yol

1. Metin de şimdiye kadar uygulanan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.
2. Birleşik kelimeler bir çizgi (-) ile ayrılmış, fakat “pâdişâh, âfitâb, pâ-yidâr” gibi kalıplaşmış kelimelerin bitişik yazılması yoluna gidilmiştir.
3. Metinde geçen ayet, hadis ve Arapça sözler metne asli halleriyle alınmış, Türkçe mealleri dipnotta verilmiştir. Ayetin meali dipnotta gösterilirken metinde geçen kısmı koyu yazılarak belirtilmiştir.
4. Metinde –ub, -üb şeklinde yazılan gerundium ekleri, Türkçe kelimelerin sonunda b olmayacağı fikrinden hareketle –up, -üp şeklinde kaydedilmiştir.
5. Bazı Farsça kelimelerde görülen “vâv-ı ma‘dûle”ler *eğik a* şeklinde gösterilmiştir. (*hâb*, *hâce* örneklerinde olduğu gibi).
6. Metin içerisinde mütercim-in üzerini çizerek iptal ettiği satırlar göz önünde tutulmamış; daha sonradan eklediği ve kenarda bulunan metinler esas alınmıştır.
7. Metin müellif hattı olduğundan sadece çevirisi ile yetinildi.

METİN (vr. 1b-60b)

(1 b) (1) Ḥamd-i nā-maḥdūd ve şükr-i nā-ma‘dūd, ol fāyüzü’l-ḥayr ve’l-cūd ve şāni‘-i (2) kārhāne-i vücūd ve āferīnende-i her mevcūd olan Rabb-i Ma‘būd ḥazretine ki, kitāb-ı (3) taḥmīd ü temcīdine ²²² الحمد لله رب العالمين ma‘nā-yı ra‘nāsını fātiḥa ve cerīde-i (4) ferīde-i delā’il-i taḥdīs ü tefrīdine ²²³ لله الواحد القهار fehvā-yı şıdḡ- (5) iḥtivāsını ḥātīme eylemiştir. Celle celālühü ‘amme nevālühü.

Beyt: (6) چنين مشهود ارباب معنيت

که او باقى و باقى جمله فانيس

(7) Ḥaḡḡā bir ḡādir-i ale’l-ıtlāḡ ve ḡakīm-i ḡallāḡdur ki, maḡz-ı ḡikmet-i kāmīle ve ‘ināyet-i (8) şāmīlesi ile cemāl-i bā-kemāl-i insāndan perde-i tevārı ve ḡafāyı ref‘ ve ḡacle-i (9) ‘ademden maḡşibe-i vücūd-ı ḡestīye vaż‘ idüp ol mecmū‘a-i ehliyyet (10) ve nüşḡa-i ḡābiliyyet ser-levḡasını kilik-i bedāyi‘-nigār-i ²²⁴ فى احسن تقويم (11) ile naḡş ü taşvīr ve şüret-i dil-peżīrini ḡalem-i ‘anberīn-raḡam-ı (12) ²²⁵ فاحسن صوركم ile tezyīn ü taḡrīr idüp ‘aḡl-ı selīm ve ḡab‘-ı müstaḡīm birle (13) tekrīm, ²²⁶ و علم آدم الاسما fehvā-yı şıdḡ-iḡtivāsı üzre debistān-ı ezelde (14) ta‘līm ile ‘āmmē-i maḡlūḡātdan tafḡīl ü taḡdīm buyurup, ²²⁷ ولقد كرمنا بني آدم (15) iḡtizāsıyla cümleden ser-efrāz ve maḡzar-ı isti‘dād-ı aḡşām-ı fezā’il ve iktisāb-ı (16) meḡāsīn-i şemā’il etmekte ḡarīn-i iḡtişaş ü imtiyāz eyledi ve bu fırḡa-i celīleden (17) bir ḡā’ife-i ‘aliyyenūñ şıfat-ı şafvet ü ıştıfā ve semt-i sūmmūv ü ictibā ile (2 a) (1) ḡadirlerin i‘lā idüp envār-ı şu‘ūr ve dirāyetleri ile ḡulmet-i ḡavāyet ü cehāleti (2) izāle ve mā’ü’l-ḡayāt-ı ‘ilm ü ḡikmeti mīzāb-ı zebānlarından ḡadā’iḡ-ı ḡavātır-ı ḡalāyīḡa (3) isāle itmek ile nihāl-i bī-mişāl-i ‘ilm ü ‘irfānı berūmend ü keşīde bālā (4) ve esrār-ı ḡafīyye-i ḡā‘at ü ‘ibādeti zāḡir ü ḡuveydā eyledi. Bir Melik-i sübbūḡdur ki, (5) ḡūḡ-ı nāḡıḡa-i cemī‘-i mevcūdāt, ²²⁸ و ان من شى الا يسبح بحمده fehvāsınca (6) kelimāt-ı şafā-şıfāt-ı ḡamd ü şenāsı ile ḡüyā, ve

²²² “Ḥamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.” (*Kur’an*, Fātiḡa, 1/2).

²²³ “O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. **Bugün hükümler kimindir? Kahhâr olan tek Allah’ındır.**” (*Kur’an*, Mûmin, 40/16).

²²⁴ “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (*Kur’an* Tîn, 95 /4).

²²⁵ “Sizin için yeri durak, göḡü bina eden, size şekil verip de, **şeklinizi güzel yapan**, sizi temiz şeylerle rızıklandıran Allah’tır...” (*Kur’an*, Mûmin, 40/ 64).

²²⁶ “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti...” (*Kur’an*, Bakara, 2/31).

²²⁷ “Biz, hakikaten insan oḡlunu şan ve şeref sahibi kıldık.” (*Kur’an*, İsrâ, 17/70).

bülbülân-ı cümle-i mübdi‘ât (7) ve ²²⁸ و اعطي كل شى خلقم ثم هدى muḳtezāsınca maḫhar oldukları fevâ‘id-i (8) mevâ‘id-i âlâ‘-i bî-intihâsı şükriyle nağme-serâdur.

Beyt: (9) Hezâr tuḫfe-i ḫamd ü şenâ zi-rû-yi niyâz

Nişâr-ı bârgēh-i pâdişâh-ı bende-nüvâz

(10) Zihî firâzende-i bârgâh-ı gerdûn-ı ḫikmet-nümûn ve tırâzende-i naḫş-ı kârgâh-ı (11) sipihr-i buḫalemûn ki, ḫuvvet ü ‘azametine nisbet kûh-ı Ḳâf berg-i kâhdan (12) aḫḫar ve ḫudret ü ceberûtuna göre ṭâḫ-ı eflâk-i nüh-ṭibâḫ zerreden (13) aşğardur ve merâtib-i ḫikmetine ḫired-mendân-ı cihân vâḫıf u âgâh olamaz (14) ve ‘ilm-i ezeli ve dâniş-i celisine sâlikân-ı mesâlik-i ‘ilm ü ‘irfân râh bulamaz.

(15) Nazm

(16) Ḥâliḫ-ı eyvân-ı zemîn ü zamân

Pâdişeh-i memleket-i lâ-mekân

(17) Şâni‘-i nüh-ṭâḫ-ı sipihr-i bülend

İRmez anuñ milkine aşlâ gezend

(2 b)

(1) Bulmaz idi itmese iḫsân ü cûd

Milk-i cihân ketm-i ‘ademden vücûd

(2) Şu‘le-fürüzende-i şem‘-i felek

Kâm berârende-i ins ü melek

(3) Bildi cihân gerçi ulûhiyyetin

Kimse velî bilmedi mâhiyyetin

(4) Zât ü şifâtına ḫayâl irmedi

Mihr-i vücûdına zevâl irmedi

²²⁸ “Musa: “Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi.” (*Kur’an*, Tâhâ, 20/50).

- (5) Hem ezelî hem ebedîdür Hüdâ
Zâtı vücûdını ider iktizâ
- (6) Yoğdur aña âhir ü hem ibtidâ
Çudretine gelmez anuñ intihâ
- (8) Luğf u ‘ aṭâ milkine sulṭân odur
Şâh-ı serâ-perde-i ihsân odur
- (9) ‘ Âlem anuñ luğfına muhtâcdur
Luğfi cihân ehline minhâcdur
- (10) Ğarğa-i deryâ-yı nevâlûñ cihân
Fazluñı cüyende kamu ins ü cân
- (12) Kim ki ide saña göñülden niyâz
Lâbüd olursın aña sen çâre-sâz
- (13) ‘ İlmüñe püşide degül hâl-i zâr
Çahruñ ile itme beni hâksâr
- (14) İtdi der-i ‘ adlüñe dil ‘ arz-ı hâl
Luğfuña çaldı senüñ ey Zü’l-celâl
- (16) Ol baña ey şâh-ı kerem dest-gîr
Çalmayayım nefsum elümde esîr

(17) Kām-ı dili kimseden itmem recā

Eyle beni vāşıl-ı genc-i beķā

(3 a)

(1) Gönlümüzü mazhar-ı elṭāf kıı

Āyine-veş rüy-ı dili şāf kıı

(2) Eyle beni sālİK-i rāh-ı şalāḥ

Tā açıla bāb-ı necāt ü felāḥ

(3) Kıı dilümü maḥzen-i ihlāş-ı ḥāş

‘Aşķuñ ile tā ki bulam ihtİşāş

(4) Ve şalāvāt-ı zākiyāt-ı ‘anber-nesīm ü taḥiyyāt-ı ṭayyibāt-ı ‘abher-şemīm ki, rāyiḥa-i (5) fāyiḥası şafā-efzā-yı meşām-ı ḳudsiyān ü melā’ik ve mādde-i inşirāḥ-ı ervāḥ-ı (6) sükkān-ı seb‘-i erā’ikdür. Ol fātiḥa-i risāle-i risālet, ḥātİme-i kitāb-ı (7) nübüvvet ü aşālet, fihrist-i cerīde-i sa‘ādet ü siyādet, mecmū‘a-i maṭbū‘a-i (8) mekārim-i aḥlāḳ, vāşiṭa-i saḥiḥa ve rābiṭa-i şariḥa-i rızā-yı Melik-i ḥallāḳ, (9) ḥulāşa-i beşer, şefi‘-i rüz-ı maḥşer, hādİ-i sübül, ḥātem-i enbiyā ve rüsül (10) Ḥazret-i Risālet-penāḥ, sultān-ı serīr-i *li ma‘allah*²²⁹ şāḥib-i tāc- (11) vehḥāc-ı *lev lāk*²³⁰, rāfi‘-i livā-yı sa‘ādet-iltivā-yı *innā erselnāke*, delİL-i ṭariḳ-ı (12) ḥudā, ḥabīb-i Ḥudā Muḥammed Muşṭafā ‘aleyhi mine’s-şalavāti mā ḥüve’l-ekmelü ve’l-evfā (13) Cenāb-ı a‘lālarına lāyık u sezādur ki ümmet-i ‘ālİ-himmet ve vālā-menziletlerini (14) ²³¹ احبكم الى احسنكم اخلاقا ²³² emri ile ḥişāl-i ḥāmİdeye taḥziz buyururlar idi.

²²⁹ “**Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki**, oraya ne bir mürsel nebi, ne de mukarreb melek sıḡar” mealindeki hadise işaret edilmektedir.

²³⁰ “*Lev lāk*” “Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım!” mealindeki kudsî hadisin ilk kelimeleridir.

²³¹ Hadis “Ahlākı güzel olanın imanı güzel olur.”

²³² Hadis “Allah’ın ahlākıyla ahlāklanımız.”

(16) Beyt:

بعهد خلق كريم توميشود معلوم
كه چيست معنى لفظ مكارم اخلاق

(17) Bir Nebiyy-i kerīm ve resūl-i lāzīmü't-ta' z̄īmdür ki, nesīm-i şafā-tesnīm-i 'anber-şemīm (3 b) (1) hūlq-ı 'azīmi ile meşāmm-ı şubḥ ü şām mu'atṭar ve şabā-yı müşg-efşān-ı ṭab'-ı selīm (2) ve hevā-yı 'ıtr-sā-yı luṭf-ı 'amīmi ile dimāğ-ı 'ämme-i enām mubahḥar oldu. (3) Ḥaḫḫā ki, ol sultān-ı ḥayl-i enbiyā ve server-i şaff-ı aşfiyā merdüm-i dīde-i (4) bīnā-yı 'ālem ve bā' iş-i ḳabūl-i tevbe-i Ādem olup 'ämme-i enbiyā ve kāffe-i rūsūl (5) anuñ ezyāl-i nūr-ı nübüvvetine tevessül ile keyd-i ḥuşūmdan necāt (6) bulurlar idi ve ümmet-i vālā-rütbetinden (7) olmağa rāğīb olurlar idi.

Beyt:

هنوز ادم میان آب و گل نور
که او شاهنشاه اقلیم دل بود

Bir şehr-yār-i kām-kār-ı gerdün-vaḫār (9) idi ki, rāyat-ı mu'cīz-āyāt-ı nübüvveti 'ināyet-i bī-ğayet-i ²³³ انا فتحنا لك فتحا مبينا (10) ile mu' allem ve bir rehber-i şa'ādet-eşerdür ki, (11) vuşūl-i Ka'be-i murādda ṭarīḫa-i enīḫa-yı sünnet-i seniyyesine sülūk (12) ehem ü elzemdür. Bir şāh-ı felek- serīrdür ki, sipīhr-i pīrūñ dü çeşmi (13) olan mihr-i dīraḥşān ve māh-ı münīr fūrūğ-ı cebīn-i mübīni ile müstenīr (14) ve bir sultān-ı Süleymān-mekān-ı sa'ādet-maşīrdür ki, pertev-i rü-yı (15) 'ālem-efrūzu nūr-ı dīde-i bīnā-yı çarḫ-ı esīrdür.

Şi'ir: (16)

دو نیر زیک نور او مایه
دو عالم زیک ذات او سایه

(17) شده چارخ اطلس ته پاش فراش

زکرسى قدرش یکى پایه عرش

(4 a) (1) Ol māh-ı āfītāb-ruḥsār ve melā'ik-girdārı seyr idenlerūñ kelām-ı dūrer-bārı, (2) ²³⁴ ما هذا بشرا ان هذا الا ملك كريم olsa revādur. Devāt-ı bihbūdı şādef-i (3) faẓl ü

²³³“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik.”(*Kur'an*, Fetih, 48/1)

²³⁴ “Kadınların kendisini yermesini işitince, onları davet etti; koltuklar hazırladı; geldiklerinde her birine birer bıçak verdi. Yusuf'a: “Yanlarına çık” dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşıp ellerini kestiler ve

cūdda vücūd bulmuş bir bī-miṣl ü bī-hemtā dürr-i yektādur (4) ve gül-zār-ı cihānda gül-i ḥandān, ol verd-i muṭarrā-yı gülistān-ı aşālet (5) ve gonçe-i ra‘nāyı bāğ-ı risāletden niṣān virmele bülbülān-ı hezār-destān-ı (6) şeydādur ve şeker-i mükerrer ol Yūsuf-ı Mıṣr-ı hüsn ü melāḥatūñ (7) mānend-i āb-ı ḥayāt olan kelām-ı şīrīnin işrāb itmele tūṭiyān-ı şeker-ḥā-yı (8) Hindūstān edā’-i şükürinde şevkle güyādur ve reşk-i serv-i nev-ḥāste (9) olan ḳadd-i mevzūni cāme-i nübüvvet ile mükerrer ü mu‘azzez ve ḥil‘at-ı ḥaṣṣ-ı ḳurb (10) u iḥtişāşı tırāz-ı ikrām ü i‘zāzla muṭarrardur ve cebīn-i mübīni māh-ı nübüvvetüñ (11) ğurre-i ğarrāsı ve zülf-i müşgīni ruḥsār-ı fütüvvetüñ tırra-i muṭarrāsı olup (12) *ḳābe ḳavsey*nden niṣān viren kemān-ı ebrūsı berāt-ı sa‘ādet-āyāt-ı (13) bi‘šet ü nübüvvetüñ tuğrā-yı ‘izzet niṣānı ve ism-i sāmī ve nām-ı nāmīsi kitāb-ı (14) risāletüñ dībāce ve ‘unvānidur. Ol zāt-ı ekmel bir ‘aql-ı evveldür (15) ki, debistān-ı ezelde, ²³⁵علمه شديد القوى ta‘līmī ile, ²³⁶اقرا وربك الاكرم الذي علم بالقلم (16) dersini tekrār idüp sūḥtegān-ı vādī-i cehl ü ‘amāya (17) ‘aynü’l-ḥayāt-ı ‘ulūmundan cür‘a-rīz olmağla ḥayāt-baḥş ve mazhar-ı füyūzāt-ı ezeliyye (4 b) (1) olan şaḥīfe-i laṭīfe-i zihn-i selīm ve ṭab‘-ı müstaḳīmlerinde ruḳūm-ı deḳāyık-ı ‘ulūm-ı ‘aliyye (2) naḳş olup zāhirde gerçi ümmī ammā ‘inde’t-taḥḳīḳ ‘āmme-i enbiyānuñ efdāl (3) ü a‘lemidür. Nazm:

- (4) Āferīnende-i sipihr-i bülend
Ḥālik-ı bī-nazīr ü bī-mānend
- (5) ‘Āleme baḥş-i vücūd itdi
Ādem’i mazhar-ı sücūd itdi
- (6) Cümleden eyleyüp anı taḳdīm
‘İlm-i esmāyı eyledi ta‘līm

“Allah’ı tenzih ederiz ama, **bu insan değil ancak çok güzel bir melektir**” dediler.”(*Kur’an*, Yusuf, 12/31).

²³⁵ “Bu vahyi ona müthiş güçleri olan Cebrail öğretti.”(*Kur’an*, Necm, 53/5).

²³⁶ “Oku! İnsana bilmediklerini belleten, Kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.” (*Kur’an*, Alâk, 96/3-4).

- (7) Gösterüp şūret-i celāl ü cemāl
Eyledi ʿāleme rusūl irsāl
- (8) Oldılar cümlesi beşīr ü nezīr
Hāne-i dīni itdiler taʿmīr
- (9) Bāʿ is-i halk-ı cümle-i ʿālem
Sebeb-i ʿizzet-i Benī Ādem
- (10) Oldı yaʿnī o sāye-i Ehādī
Nūr-ı şems-i saʿādet-i ebedī
- (11) Mefhār-ı enbiyā Resūl-i Hudā
Aḥmed-i müctebā delīl-i hüdā
- (12) Zātı maḥmūd u ḥulķı aḥmeddür
Nām-ı pākīzesi Muḥammed'dür
- (13) Mübdiʿ -i naķş-bend-i Lem yezelī
Şafḥa-i kāyinātı naķş ideli
- (14) Çekmedi bir anuñ gibi taşvīr
İdemez ḥüsnini ḳalem taḥrīr
- (15) Çeşminüñ kuḥli sürme-i *mā zāg*²³⁷
ʿĀrızı ḥasret-i gül-i her-bāg

---

²³⁷ “(Muhammed’in) gözü gördüğünden ne kaydı, ne de aştı.” (*Kur’an*, Necm, 53/17) mealindeki ayetten iktibas.

(16) Gül-i ra' nâ-yı bāğ-ı *erselnâ*²³⁸
Bülbül-i gülistân-ı *evhaynâ*²³⁹

(17) Deheni dürc-i gevher-i tevḥîd
Ḳalbi şandūka-i zer-i taḥmîd

(5 a)

(1) Râh-ı Ḥaḳ'da çekerdî faḳr ü 'anâ
İder idi ğinâdan istiğnâ

(2) Faḥr iderken anuñla kevn ü mekân
Faḳrı mefḥar idindi Faḥr-ı Cihân²⁴⁰

(3) Terk-i dünyâ ile mübâhîdür
Ṭalib-i vuşlat-ı İlâhî'dür

(4) Âftâb-ı sipîhr-i 'izzetdür
Menba' -ı çeşmesâr-ı raḥmetdür

(5) Ḥaymedür aña nüh-ṭibâḳ-ı felek
Bâr-gâhında ḳuldur ins ü melek

(6) Mihr-i çarḫ-ı bülend-i kuhlî-puş
Bâb-ı mihrinde oldı ḫalka-be-guş

---

²³⁸ “gönderdik” manasındaki “erselnâ” kelimesi, *Kur'ân*'ın çeşitli ayetlerinde geçer. Burada Allah tarafından peygamber gönderilişiyle alâkalı ayetlere işaret edilmektedir. (Meselâ, Bakara, 2/151, Mâ'ide, 5/70, A'râf, 7/59, Enbiyâ, 21/107).

²³⁹ “vahyettik” manasındaki “evhaynâ” kelimesi, *Kur'ân*'ın çeşitli ayetlerinde geçer. Meselâ, Nisâ, 4/163, A'râf, 7/117, 160, Yûnus, 10/2, 87, Yûsuf 12/3, 15.

²⁴⁰ Hadis olduğu rivayet edilen ve “Fakirlik benim iftiharımdır” manasına gelen söze işaret ediliyor.

- (7) Teng geldi çü 'âlem-i hâkî
Eyledi seyr cümle eflâkî
- (8) Hâzin-i genc-i hâne-i hikmet
Dâniş-âmûz-ı zümre-i ümmet
- (9) Oldı çün sâlik-i reh-i ihlâş
Oldı Hâk' dan Resûl'e da' vet-i hâş
- (10) İdicek evce ol hümâ pervâz
Çarh-ı atlas dõşendi pây-endâz
- (11) ' Arş-ı a' lāya itdi mi' rācı
Enbiyā oldı maqdemini rācı
- (12) Āsmān ü zemīni eyledi tayy
Enbiyāya buluşdı pey-der-pey
- (13) Ārzū-yı dem-i vişāl itdi
' Azm-i dergāh-ı Lā-yezāl itdi
- (14) Oldı bī-şekk tecelliyāt-ı cemāl
İtdi Hâk aña ' izzet ü iclāl
- (15) Ne felek oldı maqşadı ne melek
Eyledi ümmetini Hâk' a dilek

(16) Emr-i Hakk ile kıldı çünkü rücu
İtdi ol dem beyân-ı şer' a şürü'

(17) Bildirüp ümmete tarîk-ı necât
Didi ki kim farz olundu size şalât

(5 b)

(1) 'İlm-i Qur'an ile 'amel itdi
Müşkil-i kâ'inâtı hall itdi

(2) Kelimât-ı hayât-bahşı dilâ
Eyledi mürde dilleri ihyâ

(3) Ey Resûl-i Habîb-i Rabb-i Raḥîm
Şâhib-i luḫf-ṭab' u ḫulq-ı kerîm

Virdi emrûñ cihâna nazm ü nizâm
Nâme-i 'adli nâmuñ itdi tamâm

(4) Cümle 'âlem ğubâr-ı râḫuñdur
Şıdḫ-ı da'vaña Hakk güvâhuñdur

(5) Pâdişâh ü vezîr ü bây ü gedâ
Dergehüñden ider ümîd-i 'atâ

(6) Ey şeh-i bârgâh-ı câh ü celâl
Ey meh-i âsumân-ı fazl ü kemâl

- (7) Ey şeh-i t̄ac-baḥş ü ' arş-serīr
Ṭal' atūñ nūrı oldı ' ālem-gīr
- (8) Keremūñ ' āleme senūñ mebz̄ul
Dergehūñde recālar oldı ḳabūl
- (9) İsterem ben daḥı ' ināyetūñi
Rūz-ı maḥşerde hem şefā' atūñi
- (10) Ğarḳ-ı deryā-yı ma' şıyet oldum
Baḥr-i cürmūñ nihāyetin buldum
- (11) Dest-i luṭfuñ ile al elüm meded it
Dergeh-i feyz u luṭfuñı sened it
- (12) Esse bir dem nesīm-i merḫameti
Getürür cūşa baḥr-i mağfireti
- (13) Dergehūñde benüm gibi nā-çiz
Çoḳ midur luṭfuñ ile olsa ' aziz
- (14) Dest-gīr ol ' Aziz'e sulṭānum
Eyle ta' mīr ḳalb-i vīrānum
- (15) Eyle yā Rabbi nefsümi ıṣlāḥ
Ḳıl beni sālīk-i ṭarīḳ-i felāḥ

(16) Āb-ı rûy-ı Ḥabīb-i Ekrem için
Vuşlatuñda mürür iden dem için

(17) Naẓar-ı luṭf ile idüp manzûr
Eyle aşhâb ile beni maḥşûr

(6 a) Ve şerâ'yif-i rûḥ u reyḥân ve leṭâ'if-i raḥmet ü rıdván evlâd (2) ü ensâb-ı mecd-
intisâb ve aḥbâb ü aşhâb-ı şa'âdet-iktisâb ḥazerâtına (3) olsun ki, her birinüñ menâkıb ü
mefâḥiri ve meḥâmid ü meâşiri yâdigâr-ı (4) rûzgâr ve kitâbe-i ḳasr-ı sipihr-i zer-
niğârdur. Şeref-i şân-ı ma'âlî-nişânlarına (5) bu vaşf u 'unvân kifâyet ider ki, ol sultân-ı
her dü cihân Seyyid-i 'âlemiyân (6) ḥabīb-i Raḥmân, ²⁴¹ اصحابى كالنجوم بامهم اقتدتتم اهتدنتيم
buyurmuşlardır.

Şi'r : (7) على ارواحم تحف الهدايا
مز الله الذى خلق البرايا

(8) Ve 'alel-ḥuşûş Ḥazret-i Câbir'den Raḍiyallâhü Te'âlâ 'anhu mervî olan (9) انّ الله
اختار اصحابى على جميع العالمين سوى النبيين والمرسلين (10) و اختار بى منهم اربعته ابو بكر و عمر و عثمان
اختار اصحابى على جميع العالمين سوى النبيين والمرسلين (10) و على فجعلهم خيرا اصجافى (11) و فى كلّ اصحابى خير ²⁴²
(12) ve sümüvv-i mekânları menşûş olan ḥulefâ-yı râşidîn ve çâr-yâr-i güzînden

(13) Pâdişeh-i milket-i ḥüsn-i şiyem
Mâlik-i gencîne-i faẓl u kerem

(14) Aḥmed-i Muḥtar'a olan yâr-ı gâr
Necm-i hüdâ pîşrev-i çâr-yâr

Muḳaddem-i aşhâb-ı taşdıḳ ser-defter-i erbâb-ı taḥḳîḳ emîrû'l-müminîn (16) Ebû
Bekr-i Şiddîḳ ve şadr-nişîn-i şuffe-i 'adâlet bâlâ-güzîn-i serîr-i ḥilâfet

(17) Pâdişeh-i memleket-i 'adl ü dâd
Hâdim-i bünyân-ı fesâd ü 'inâd

²⁴¹ Hadis, "Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz."

²⁴² Hadis, "Allah, benim ashâbımı resuller dışında bütün âlemlerin en hayırlılarından seçti. Bunlar arasında da Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'yi arkadaşlarıımın en hayırlısı yaptı. Arkadaşlarıımın hepsinde hayır vardır."

(6 b)

(1) Şaff-şiken-i ma‘reke-i gîr u dâr

Hâzret-i Fârûk-ı şecâ‘at-şi‘âr

(2) Mefharü’l-aşhâb, emîrü’l-müminîn ‘Ömer bin el-Hattâb ve şâliş-i aşhâb-ı (3)
celâlet-‘unvân, muhriz-i şeref-i muşâheret-i Faḥr-i Cihân

Nazm: (4) Câmi‘-i âyât-ı *Kelâm-ı Kadîm*

Mazhar-ı ahlâk-ı ḥakîm-i ḥalîm

(5) Râfi‘-i râyât-ı şaff-ı aşfiyâ

Şâh-ı serâ-perde-i ḥilm ü ḥayâ

(6) Enîs-i Qur‘ân, emîrü’l-mü‘minîn ‘Osmân bin ‘Affân ve şem‘-i cem‘-i hüdâ, gevher
-(7) kân-ı *Lâ fetâ*²⁴³, mazhar-ı sırr-ı *Hel etâ*,²⁴⁴ maḥrem-i râz-ı ḥabîb-i Ḥudâ

Nazm: (8) ‘Ârif-i Ḥaḳḳ vâkıf-ı sırr-ı Resûl

Na‘il-i ‘izz ü şeref zevc-i Betûl

(9) Fâtih-i Ḥayber şeh-i Düldül-süvâr

Ḥayder-i Kerrâr-ı şâhib-Zü’l-fiḳâr

(10) Şâhibü’l-meâsir ve’l-menâkıb, emîrü’l-mü‘minîn ‘Alî bin Ebî Ṭâlib cenâb-ı
‘âlîlerinüñ (11) meşâhid-i pür-envârlarına şad hezâr dürer-i taḥiyyât-ı tayyibât (12) ve
ğurer-i teslimât-ı zâkiyât işâr ü nişâr olunur.

(13) **Sebeb-i Te’lif-i Kitâb-ı Belâgat-nişâb**

Żamîr-i münîr-i erbâb-ı ‘irfân (14) u yaḳîne zâhir ü müstebîndür ki, Ḥâzret-i
Rabbü’l-‘âlemîn ‘azzet kelimetühü (15) ve cellet salṭanatahu²⁴⁵ sulṭânü’l-mürselîn ve
mütemmim-i ahlâk-ı muḥsinîn (16) Muḥammed-i Emîn şalavâtu’llâhi ve selâmihi
‘aleyhi ve ‘alâ âlihi ve şâḥbihi ecma‘în Cenâb-ı (17) şerîfinüñ râyet-i sa‘âdet-âyet-i

²⁴³ “*Lâ fetâ*” Hz. Muhammed’in katıldığı savaşlardan birinde gayipten işildiği rivayet edilen “Ali’den başka yiğit yok, Zülfikar’dan başka kılıç yok!..” sözünde geçer.

²⁴⁴ “*Hel etâ*”, Hz. Ali ve eşi Fâtıma’nın iftarlık yiyeceklerini üç gün üst üste muhtaçlara vermesini de övgüyle anlatan İnsan Suresi’nin ilk kelimeleridir.

²⁴⁵ “Sözü yüksek ve saltanatı yüce olsun!”

rif' atların (7 a) (1) ²⁴⁶ و ما ارسلناك إلا رحمة للعالمين ile terfî' ve menşûr-ı devlet ü 'izzetlerin tuğrâ-yı garrâ-yı (2) ²⁴⁷ وانك لعلی خلق عظیم ile tezyîn ü tevķî' itmişdür. Zîrâ ki, (3) ħüsn-i ħulķ envâr-ı hikmet-i İllâhiden bir nûr-ı raĥşân ve esrâr-ı ma'ârif-i (4) nâ-mütenâhiden bir sırr-ı nihândur ki, ol nûr-ı şerîf ile dîde-i başîret (5) münevver ve ol sırr-ı laţîf ile ma'rifet-i ħüsn-i şîfât müyesser olur. (6) وبعثت لا تَمَّ مكارم الاخلاق ħadîs-i şerîfi mazmûnından mefhûm (7) olan cümle fevâ'id-i bi'şet-i server-i 'âlem şall-Allâhü 'aleyhi ve sellemden biri, (8) tetmîm-i aĥlâķ-ı ĥasene ve tekml-i evşâf-ı müstaĥsene olmağla zebân-ı (9) mu'ciz-beyân-ı Resûl-i şâdıķ ²⁴⁸ و تحلقوا باخلاق اسد ile nâţîķ olmuştur ki, (10) ümmet-i 'âlî-himmet ü vâlâ-menziletleri daĥi bu emr ile 'âmil olup merâtib-i (11) sa'âdete nâ'il, ve merâķî-i 'izzete vâsıl olalar ve ħulķ-ı ĥasen bir râh-ı (12) rûşen ve târîķ-ı eymen ü emtendür ki, ol minhâca intihâc olmayınca, (13) ser-menzil-i şeref ü serveriye vuşul ve ol târîķ-ı sa'âdet-refîķa (14) tevfiķ-i Ĥaķla sülûk itmeyince, ĥayvâniyyetden ĥurtulup dârü'l-mülk-i insâniyyete (15) duĥul müyesser olmaz.

Nazm: هر که در و سیرت نیکو سبود

(16) آدمی ازاد میان او بود

نیکی مردم نه نکو رویت

(17) خوی نکو مایهء نیکو نیست

Ve aĥlâķ-ı sûtûde vü sencîde ve evşâf-ı cemîle (7 b) (1) ve ĥamîde 'âmme-i enâmdan maĥbûl ü pesendîdedür. Ĥuşûşâ ²⁴⁹ و ربك ما شا (2) ĥükmi mücibince zimâm-ı iĥtiyâr, ĥabza-i ĥuvvet ü iĥtidârlarına (3) nihâde olan kibârdan ġâyetde ĥasen ²⁵⁰ و بو بي الملك فرشا (4) miftâĥ-ı 'inâyet-i bî-ġâyeti ile ebvâb-ı salţanat rûy-ı fevz ü felâĥlarına (5) ġuşâde olan şâĥân-ı 'âlî-miĥdârdan ziyâde müstaĥsendür.

Beyt: (6) خوبی اخلاق کان ذی‌اودین رازبورااست

با فقیری خوش بود با پادشاهی خوشرست

²⁴⁶ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (*Kur'an*, Enbiya, 21/107).

²⁴⁷ “Şüphesiz sen büyük bir ahlâka sahibsin.” (*Kur'an*, Kalem, 68/4).

²⁴⁸ Hadis, “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız.”

²⁴⁹ “İstedîğini yaratır.”

²⁵⁰ “Mülkü istediğine verir.”

(7) El-ḥamdü li'llâhi 'alâ vüfûr-i 'âlâ'ihî ve terâdüf-i na' mā'ihî, luḫf-ı Rabbânî ve 'avn-i Şamedânî ile, (8) ḥâlâ mesned-nişîn-i evreng-i 'Oşmânî, vâriş-i mülk-i Süleymânî ve câlis-i (9) çâr-bâliş-i ḥâkânî, fihrist-i kânûn-i kâm-rânî, mümeḥhid-i esâs-ı salṭanat (10) ü cihân-bânî, mâye-i ḥusûl-i maḳâşid ü âmânî ve sâye-i ḥazret-i Sübhânî, (11) serv-i çemen-i serverî, gül-bün-i bâğ-ı mihterî, gül-i gül-zâr-ı ma' dilet (12) mîve-i devḫa-i mekremet, nûr-ı ḥadaḳa-i fütüvvet, nûr-ı ḥadîḳa-i mürüvvet, (13) dürr-i deryâ-yı aşâlet, der-i sipihr-i celâlet, firâzende-i a'lâm-ı dîn ü devlet, (14) fûrüzende-i şem'-i cem'-i milk ü millet, bedr-i 'âlî-ḳadr-i felek-i 'izzet, (15) ḥurşîd-i raḫşân-ı âsumân-ı sa'âdet, Dârâ-yı Dârâb-gulâm ve dâver-i (16) Behrâm-intiḳâm, Ḥusrev-i Ferîdün-fer, şâh-ı muzaffer- Sikender-der, sulṭânü'l-berreyn (17) ve ḥâkânü'l-bahreyn, kehfü'l mazlûmîn, mu'înü'd-dünyâ ve'd-dîn, ḥâfîz-ı (8 a) (1) ḥâfîz-ı beyzâtü'l-İslâm, ḥâmî-i bilâdü'l-Müslimîn, bi's-seyfü's-şamsâm, mâḫî-i zâlâmü's-şîrk (2) bi-envâr-ı ḥusâmîhi 'an şafahâti'l-eyyâm hâdim-i evşân-ı 'ubdetü'l-aşnâm, kâsir-i (3) ru'ûsü'l-ekâsireti bi'l-galebeti'z-zâhire, ḳâşım-ı zuhûrü'l-ḳayâşıra, bi'l-ḳuvveti'l(4)-ḳâhire, ḳâtı'-ı riḳâbü'l-fietü'l-ḫâsire, murgîmü'l-ünûfi'l-keferetü't-ḫâğıyye, (5) mu'afir-i cibâhü'l-ferâ'ḡatü'l-bâğıye, mümeḥhid-i ḳavâ'idü's-salṭanati'l-bâhire, (6) müşeyyid-i me'âḳidü'l-ḫilâfetü'z-zâhire, bâşıṭ-ı ecniḫetü'l-emn ve'l-emân, (7) râfi'-i elviyeti'l-birri ve'l-iḫsân, şâḫibü'l-menâḳıb ve'l-mefâḫir, vârişü'l-mecd-i (8) kâbir 'an kâbire, zü'l-ḫasebi'z-zâhir, ve'n-nesebü't-ṫâhir, nâşıb-ı râyâtü'(9)l-celâleti fi'l-âfâḳ, şâḫib-i serîrü'l-ḫilâfet bi'l-istihḳâḳ, şâḫib-i ezyâl-i (10) merâsimü'l-eşfâḳ ve'l-aḫlâḳ, es-sulṭânü'l-a'zamü'l-emced ve'l-ḫâḳânü'l- (11) efḫamü'l-es'ad, es-sulṭân ibnüs'sulṭânî'l-mümecced es-Sulṭân Aḫmed, naşarahu'l-Melikü's (12) -şamed bi-'izz-i müebbed ve mülk-i mü'eyyed, mâ-teceddüdü'l-ems ve'l-ḡad ḫazretleri, (13) meḳârim-i aḫlâḳ ve merâḫim-i eşfâḳ ile şöhre-i âfâḳ oldukları (14) ḫurşîd-i 'âlem-tâb gibi işrâḳ ve 'adl ü inşâf ve zühd-i (15) 'afâf ile ittişâflarına 'âmme-i enâm ve kâffe-i ḫavvâşş u 'avâm ittibâḳ (16) itmişlerdür ve melâbis-i ḫışâl-i celîle ve aḫlâḳ-ı cemîleleri (17) aḫlâḳdan maşûn ve bedr-i ḳadr ü kemâlleri noḳşân ü meḫâḳdan me'mündür.

(8 b) (1) Ol pādişāh-ı dil-āgāh ḥazretlerinüñ, شَابُ نَشَافَى طَاعَدَ اللهُ (2) fehvāsı üzre ‘unfuvān-ı şebābda aqşā-yı āmālleri taḥşil-i rızā-yı Melik-i (3) Vehhāb ve sülūk-i meslek-i reşād ü şavāb olup zāhirleri libās-ı (4) sa‘ādet-iltibās-ı şevket-i salṭanat ile muḥallā ve ‘āyine-i ‘ālem-nümā-yı ḥāṭır-ı (5) ‘atırları envār-ı ‘ilm ü ‘irfān ile mücellā olup cemāl-i bā-kemāllerinden (6) envār-ı şalāḥ ü felāḥ lāyih ve nesīm-i ḥulq-ı kerīmlerinden eṭrāf (7) ü eknāfda bŷy-ı ma‘delet fāyihdür ve ol sultān-ı güzīnŷñ (8) hem-vāre manzŷr-ı nażar-ı ‘ulŷvv-i himmeti taqviyet-i dīn-i mŷbīn ve naşb-ı ‘aynı (9) temşit-i aḥkām-ı Seyyidŷl-mŷrselīn olup nazm-ı külliyāt-ı umŷr ve ışlāḥ-ı (10) meşālih-i cumhŷrda rāy-ı cihān-ārā ve tedbīr-i mŷnīr-i dil-güşālarına (11) bu nişān-ı ‘ālī-şān ve delīl-i celīl nŷmāyandır ki, mizāc-ı ‘ālem kemāl-i (12) iḥtilāl üzre iken i‘tidāl bulup nesīm-i ma‘deletleri ile hass ve ḥāşāk-ı (13) cevr ü sitem sāḥa-i zemīnde refte ve eyyām-ı devletlerinde re‘āyā (14) vŷ berāyā pister-i istirāḥat üzre ğunŷde ve ḥuŷte olup zamān-ı (15) salṭanatlarından muḥaddem taqşīrāt-ı ḥŷkkām-ı pŷr-ḳuşŷr ile zuhŷr iden (16) ehl-i fesād ü şŷrŷr vilāyetlerinden dŷr ve şŷfŷr-ı memālik-i İslāmīyye (17) maḥfŷz u ma‘mŷr ve a‘dā-yı devletleri maḥhŷr ve ‘asker-i zafer-rehberleri (9 a) (1) her seferde muzaffer ü manşŷr olup iḥrāz-ı memālik-i şarḳ ü ğarb lāzıme-i (2) nām-ı ḥuceste-encāmı ve şāḥān-ı ‘Arab ü ‘Acem ol dāver-i devrŷñ ve şāḥ-ı (3) Cem-ḥaşemŷñ birer kemter ğulāmı olmuşdur. Ḥaḳḳā ki, ol pādişāh-ı ‘ālī-cāḥ (4) ḥazretinŷñ, dā‘imā dil-ḥāḥı i‘lā’-i kelimetu’llāḥ ve resm-i levḥa-i rāyet-i devlet-āyetleri (5)²⁵¹ و ما النَّصْرَ إِلَّا دُنَّ عِنْدَ اللَّهِ ve sāye-i ‘izzet-i māye-i ma‘deletleri bilād-ı İslāmīyye (6) penāḥ olmağla rŷz-be-rŷz tezā‘uf-i esbāb-ı devlet ve terādŷf-i (7) āşār-ı şevketleri zuhŷr ü bŷrŷz idŷp dest-i cevr-i mŷte‘arrızānı ve yed-i ta‘addī-i (8) mŷte‘addiyānı şemşīr-i ḳavī-te’şīr ile ḳaşīr ve sāḥa-i memālik-i fitne vŷ fesāddan (9) taḥḥīr buyurup aḳṭār-ı bilādı cehl-i (?) mŷnteşīr gibi perīşān olan (10) ser-keşān loḳma-i sinān-ı can-sitān oldılar.

Nazm: (11) شاه قوی طالع و فیروز جنک

کلین امن روضی پروزه رنک

²⁵¹ Yardım ve zafer ancak Allah’tandır.

(12) داغِ نِه نا صيبي سرکشان
تيغ زن تارك لشکر کشان

(13) Bir ahramn-1 ahib-ırn ve daver-i Sikender-niandur ki, ibt-1 (14) cellet 
evketine ti-1 zay‘-gmı burhn-1 t‘ ve ref‘-i zlmet-i kfr  tuyna (15) bir mihr-i
lmi‘dr ve ol sye-i ramet-i lh ve revna-efz-y serir-i (16) ehen-ah
azretlerinn, ubr-1 mevkib-i kevkib-umr srme-i (17) dide-i devlet ve na‘l-i
yek-rn-1 zafer-ırn halhl-1 sk-1 nuret olup (9 b) (1) mn-i brgh-1 ibd‘ u in
menur-1 zhrlarını *yu‘izz men ye* (2) str-1 pr-nr ile mu‘anven ve hl‘at-i
menb  mefhirini (3) trz-1 i‘zz-1 *es-sultn zllu‘llhi fi‘l-ar²⁵²* zveri ile
mzeyyen (4) eylemidr.

(5) Server-i ahn-1 sa‘ det-nin
ah-1 felek tat  sipihr-stn

(6) Pdieh-i milket-i fazl  keml
Mlik-i gencine-i hsn  ceml

(7) Nr-1 hd sye-i Perverdigr
Mazhar-1 luf u kerem-i Kirdgr

(8) Hzret-i Hn Amed-i ‘l-tebr
Hsrev-i Cem-adr  Sikender-var

(9) Htem-i ibl ile sultn odur
Vri-i evreng-i Sleyman odur

---

²⁵² ‘‘Sultan yeryznde Allah‘ın glgesidir.’’

- (10) Fazl ü kemālāt ile mümtāzdur
Taht-ı sa‘ âdetde ser-efrāzdur
- (11) Şevket ile zāhiri pīrāste
Bātıını ahlāk ile ārāste
- (12) Emrine rām oldı mülūk-i zamān
Luţfi ile tıoldı serāy-ı cihān
- (13) Binse eger rahşına şāh-ı cihān
Ġaşiye ber-düşı olur husrevān
- (14) Çıkşa şikāra o şeh-i kām-yāb
Şır-i ner-i çarha düşer ıztırāb
- (15) Eylese āheng-i cidāl ü kıtāl
Olur o dem cünd-i ‘adū pāy-māl
- (16) Görse ‘adū hışmını lerzān olur
‘Ālem o dem başına zindān olur
- (17) ‘Arşa-i rezminde olur her sinān
Ejder-i pür-zehr gibi cān-sitān
- (10 a)**

- (1) Düşmen-i dīn beste-i zencīridür
Tu‘me-i şemşīr-i cihān-gīridür

- (2) Sāye-i ‘adlinde anuñ müslimīn
Oldı ğam-ı zulm ü sitemden emīn
- (3) Zıll-ı Hūdā’dur o şeh-i kām-kār
Taht-ı sa‘ādetde ola ber-ķarār
- (4) Hāķ anı ‘izzetle ser-efrāz ide
Devlet ü iķbāl ile mümtāz ide
- (5) Mihr-i cemāline zevāl irmeye
Hāķır-ı pākine melāl irmeye
- (6) Zātı anuñ ‘āleme devlet yeter
Devlet-i dūnyāya sa‘ādet yeter
- (7) Maķsadın Allah müyesser kıla
‘İzz ü sa‘ādetle mu‘ammer kıla
- (8) Ol pādişāh ‘adālet ğüster ve sulţān-ı ahālī-perver hāzretlerinüñ ...

(11 a)

Bu nüşha-i celīle ceddım ‘Abdü’l-‘azīz bin el-Mevlā el-merhūm Şeyhü’l-islām Sa‘deddīn Efendi’nüñ āşār-ı ķalemleri olduğundan mā‘adā kendü hāķķı ile istiktāb buyurmuşlardır.

اشزنيہ بالشراء الشرع و ابا العصر الله لحنى محمدلخيب المولى المرحوم سكى لنى المولى المرحوم عبدالعزيز لم
سح ال اسلام سعادين عمرلهما وعفى عنهما

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّيسِرْ لَا تَعْسِرْ رَبَّ تَمِّم بِالْخَيْرِ²⁵³ (1) (11 b)

(2) Evvelki Bâb ‘İbâdet Beyânındadır

‘İbâdet, Ma‘būd-ı bi’l-ḥaḳḳ Ḥālîḳu’l-ḥalk olan Mâlik-i muṭlaḳ celle şânühü ve ‘azze sulṭânühü ve keşüre iḥsânühü (4) ḥazretinüñ ulūhiyyet ü ferdâniyyetine ve rubûbiyyet ü vaḥdâniyyetine, lisân ü cenân ile taşdıḳ (5) u ikrâr ve ḳalb ü ḳaleb ile mevḳıf-ı ‘acַz ü ḳuşûrda ḳıyâm ü ḳarârdan şoñra mevâcib-i (6) İslâmiyye olan ferâyiz ve vâcibâtı edâ’ ve sünen ü müstecebâtı kemâ-yenbağî müeddâ ḳılup (7) ḳabâyiḥ ü münkerât ve menhiyyât ü muḥarremâtdan teḥâşî vü intihâdur. İmdi evâmir-i İlâhî (8) ve sünnet-i Ḥazret-i Risâlet-penâhiye inḳıyâd ü ittibâ‘ ve menâhî vü melâhiden ictinâb (9) ü imtinâ‘ eylese, Cenâb-ı ‘İzzet ḥazretine tâ‘at ü ‘ibâdet, dünyâda râbıṭa-i selâmet (10) ve ‘uḳbâda vâsiṭa-i derece-i necât ü kerâmetdür.

Beyt : سرمایه سعادت دنیا عبادتست
پرایه ء کرامت عقبی عبادتست

Terceme: İhlâş ile ‘ibâdete dir ehl-i ma‘rifet

(11) Sermâye-i sa‘âdet-i dünyâ vü âḥiret

Pes, ol Kerîm-i Ḥallâḳ ve Raḥîm-i Rezzâḳ ki, (12) bî-sâbıḳa-i istiḳḳâḳ ‘umûmen her mevcûduñ ḳâmet-i istiḳâmeti (13) hil‘at-i bihbûd-ı vücûd ile müzeyyen ü mu‘allâ ve şuver ü hey’ât-ı bedî‘a ile şevâkil-i (14) heyâkil-i mümkinâtı muḥallâ idüp ḥuşûşan mazḥar-ı luṭf ü iḥsânı olan zümre-i insânı, (15) aḥsen-i taḳvîm üzre ḥalk ile tekrîm ve sâyr maḥlûḳatdan tafḍîl ü taḳdîm buyurup (16) envâ‘-yı eltâf-ı celîye ve ḥafıyye ve eşnâf-ı iḥsânât-ı behiyye vü ‘aliyye ile mülk-i şuhûdların ma‘mûr (17) ve sarây-ı bâtınların envâr-ı kerâmet ile pür-nûr ḳılmış ola. ‘Amme-i ‘ibâda daḥı vâcibdür ki, (12 a) (1) edâ’-i ḥaḳḳ-ı ‘ubûdiyyetde dâ‘im ve dergâh-ı ḥıdmet-i Cenâb-ı ‘İzzet ve bârgâh-ı şükr-i ni‘metde (2) ḳâ‘im olup a‘zam-ı ḥâdiyân-ı ḥayr-ı sübül eşref-i enbiyâ vü rüsûl olan bülbül-i gülzâr-ı (3) ²⁵⁴ و ما ينطق عن الهوى ve tûṭı-yı güyâ-yı ²⁵⁵ ان هو الا وحى يوحى

²⁵³ “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Allah’ım kolaylaştır, zorlaştırma ve hayırla sona erdir.”

²⁵⁴ “O kendi arzusuna göre konuşmaz.” (*Kur’an*, Necm, 53/3).

²⁵⁵ “O vahyedilenden başkası değildir.” (*Kur’an*, Necm, 53/3).

imāmü'l-hüdā şeffi' u'l-verā habīb-i Hüdā Muḥammed Muşafa (4)²⁵⁶ عليه من الصلوات ازكاهها
ḥazretlerinüñ aḥkām-ı zāhirü'l-ibrām-ı Rabbāniyyeden (5) ve ḥudūd-ı
şerāyi'-i Sübhāniyyeden teblīg buyurdukları umūra ḥüsn-i i'timād ü i'tikād (6) ve
kemāl-i ittibā' u inkıyād bābında sa'y-i belīg ve cehd-i bī-dirīg ideler.

Huşūşā sāye-i İlāh (7) olan şāhān-ı dil-āgāh ve pādişāhān-ı bā-intibāh zımmet-i
himmetlerine lāzımdur ki, (8) şāḥā'if-i aḥvāllerini ve cerā'id-i a'māllerini raqām-ı
'ibādet ile tezyīn ve tahsīn ideler. (9) Tā ki, Hüdāvend-i āsumān ü zemīn dünyā vü
āḥiretde dil-ḥāḥları üzre 'ināyet ve ehvāl-i (10) Kıyāmetden ḥimāyet idüp dünyāda
cālis-i serīr-i salṭanat oldukları gibi (11) 'uqbāda daḥī şadr-nişīn-i kāşāne-i şāhāne-i
'izzet olalar. İmdi anlar daḥi melik-i ḥaḳıḳī (12) olan pādişāhlar pādişāhınuñ aḥkām-ı
sa'ādet-ı unvānına ve 'ibādına emr itdügi fermān-ı (13) 'ālīşānına inkıyād ü imtişāl
merātibini muḳtezā-yı salṭanat-ı müste'ār ile ḥalḳ-ı cihāna (14) teklīf itdükleri ḥidemāta
kıyās ve nisbet idüp kemā-yenbaḡī edā'-i levāzım-ı 'ubūdiyyet (15) için gündüzler
nazm-ı mehāmm-ı enāmda ihtimām ve giceler ḥidmet-i Melik-i 'Allāmda kıyām üzre
olalar.

(16) **Rivāyet** olunur ki, ḳuṭb-ı dā'ire-i meṭālib miḥver-i küre-i aşḫāb-ı (17)
menāḳıb, esed'ullāhi'l-gālib 'Alī bin Ebī Ṭālib, kerrem-Allāhu vechehu ḥazretleri (12 b)
(1) zamān-ı ḥilāfetlerinde evḳāt-ı ḥuceste-sā'ātlerin tevzī' buyurup gündüzün
mehemmāt-ı (2) ḥalāyıkā iştiḡāl, giceler 'ale'l-ittişāl ḥidmet-i Ḥālīḳda şem'-i 'ibādet ü
ṭā'atı (3) fetīle-i celīle-i iḥlāş ile işti'āl iderler idi.

Muḳarrebīnden ba'zılar: 'Yā emīre'l-mü'minīn, (4) kendiñüze niçün tā bu
mertebe renc ü zaḥmet ve ta'ab ü meşekḳat virürsüz? Ne gündüzler (5) ḥuzūr u āsāyiş
ve ne giceler istirāḥat ü ārāmiş idersüz?' didüklerinde, cevāb-ı (6) şavāb buyurup: 'Eger
gündüzün kendü ḥuzūruma meşḡül olsam, vedāyi'-i Ḥaḳ ve bedāyi'-i (7) melik-i muṭlak
olan ra'ıyyet zāyi' olur. Eger gicelerde 'ibādeti 'ādet itmeyüp ḥuzūr (8) u istirāḥat
itsem, rüz-ı Kıyāmet ihmālüm mücib-i ḥasret ü nedāmet olur. İmdi, (9) gündüzün
mühimmāt-ı ḥalāyıkda kemer-i ḥidmeti der-miyān ve şafā'-i bāl ile giceler ḳandil-i

²⁵⁶ "Duaların en temizi, selāmların en büyüğü onun üzerine olsun!"

‘ibâdet-i melik-i Celîli (10) fūrūzân idüp ‘ale’l-ittişâl hîdmet-i ‘Azîz-i zû’l-celâl iderüm’ buyurdılar.

Hikâyet (11) olunur ki, selâtin-i Herât’dan biri zamânesinde hayru’n-nâs olan Şâh Sencân (12) kıddise sirruhu cenâb-ı feyz-ıktibâsından bir vaşiyet ve naşihat iltimâs idicek, (13) Şâh-ı kerâmet-penâh buyurdu ki: ‘Dünyâda âfât ü mehfâftan necât ve âhîretde kat^c-ı (14) merâtib ü rif’at-i derecât murâd ise, giceler dergâh-ı İlâh’a gedâyâne ve dervîşâne (15) hîdmet ü ‘ibâdet itmege gûşîş ve gündüzin bârgâh-ı saltanat-penâhuñda gedâlar (16) dâdına ve miḥnet-dîdeler feryâdına yetişüp ‘adl ü dâda verziş eyle.’

Kıf’a: چون بندکان حق همه فرمان پر تواند
تو نیربندکی کن و فرمان حق سبر
هر بادشا کی خدمت حق را کر بیت
بندند خلق هم زپی خدمتش کمر

Terçeme: (17) Halk-ı ‘âlem ser-be-ser çün zîr-i fermânuñdadur

Sen daḥi Bârî Hudâ’nuñ emrine kıl inḳıyâd

(13 a) (1) Hîdmet-i Haḳḳ’a o şeh kim cân ile bil bağlaya

Hükmine bir kimse itmez zerre miḳdâr ‘inâd

(2) Ve çün ḥaşlet-i ra‘iyyet ḥüy-ı nikū-yı pâdişâha teba‘iyyet üzere olur. Nitekim ²⁵⁷الناس على دين ملوكهم (3) dimişlerdür. Pes, her gâh ki, pâdişâh ḫâ‘at ü ‘ibâdete mâ’il ü ḫâlib (4) ola, re‘âyâ daḥi ol kâra ḳalb ü ḳaleb ile müteveccih ve râḡıb olurlar (5) ve bereket-i ‘ibâdet-i re‘âyâ devlet-i saltanata vâşıl ve sa‘âdet-i dü cihânî esbâbı fevḳa’l- (6) memûl ḥâşıl olur.

²⁵⁸المنت لله تعالي و تقدس ki, ol sâye-i raḥmet-i İlâhî (7) ve zînet-efzâ-yı serîr-i şehenşâhî ḫazretlerinüñ cebîn-i mübîninde envâr-ı sa‘âdet-âşâr-ı (8) zühd ü şalâḫ zâhir ü bâhir ve dâmen-i ‘iffet ü ‘işmeti mânend-i ezyâl-i eflâk (9) küdürât-ı ḫabî‘iyye ve evsâḫ-ı beşeriyyeden pâk ü ḫâhir olur. ‘Unfüvân-ı şebâbda, (10) muḳtezeyât-ı

²⁵⁷ “İnsanlar, hükümdarların dinine (yoluna) uyar.”

²⁵⁸ Yüce Allah’a şükür.

şehvâniyye ve müşteheyât-ı nefsâniyyeye iktirâbdan kemâl mertebe ihtirâz (11) ü ictinâb idüp tâbi^c-i fermân-ı Hüdâ ve mazhâr-ı fehvâ-yı ²⁵⁹ ونهى النفس عن الهوى (12) olmağla sâlib-i envâ^c-ı melâ^c ib ü melâhî ve tâlib-i rızâ-yı sa^câdet-iqtizâ-yı İlâhî (13) olup müstevcib-i rızâ-yı Hâlîk olan nazm-ı mühimmât-ı hâlâyîka kifâyet ve şân-ı (14) mekârim-nişânlarına lâyıq olan merâsim-i ‘adl ü merhamet-güsterî ve levâzım-ı (15) hükümet ü ra^ciyyet-perverî ri^câyet kılınduğdan şoñra evkât-ı şafâ-şifâtların (16) münâcât-ı vâhibü’l-^catiyyâta şarf idüp ta^calukât-ı mâ-sivâdan selîm ü şâf (17) olan kalb-i sûtüde-evşâfları meclâ-yı cemâl-i hâfîyyü’l-elâf olması için şıfat-ı zühd ü ‘afâf ile ittîşâfa himmet ve tekmîl-i zât ve tehzîb-i şıfâta ‘azîmet buyurup dîvân-ı a^cmâlleri ve defter-i aḥvâlleri erḳâm-ı sa^câdet-encâm-ı ‘ibâdât ile ârâste ve bâr-gâh-ı salṭanat ü devletleri zer ü zîver-i ‘adâlet ile pîrâstedür ve temhîd-i ḳavâ^cid-i ḥayrât ve te’sîs-i mebnî-i müberrât vesîle-i rif^cat-i menzilet ve zeri^ca-i ‘izzet-i âḥiret olmağla mebde-i tebâşîr-i şabâḥdan maḳṭa^c-ı deyâcîr-i revâḥa dek sâḥa-i fesîḥu’l-mesâḥâsında iḳâmet-i nevâfil ü mektûbat ve idâmet-i ezḳâr ü cemâ^cât için ²⁶⁰ من آمن بالله و اليوم الآخر fehvâsı üzre bir câmi^c-i fâḥîr binâsına mübâşeret ve niçe biḳâ^c-i sipîhr-irtîḳâ^c icâdına işâret-i pür-bişâret buyurdılar. **Nazm:**

Biḥamdi’llâh şeh-i şâḥân-ı ‘âlem

Olupdur mazhâr-ı nûr-ı hidâyet

İtse ḥayrât ü kârı zühd ü taḳvâ

Yüzinde zâḥîr envâr-ı ‘ibâdet

Hevâ-yı nefse uymaz zerre deñlü

İder fermân-ı Mevlâ’ya itâ^cat

Cemâ^catle ḳılar dâ’im namâzı

Rüsûm-ı sünneti eyler ri^câyet

Çü oldı ḳişver-i tâ^cata mâlik

Olursa ṭañ mıdur şâḥîb velâyet

²⁵⁹ “...Nefsini kötü isteklerden uzaklaştırın” (*Kur’an*, Nâziât, 79/40).

²⁶⁰ “Allah’ın meşitlerini ancak **Allah’a ve ahiret gününe iman eden**, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.” (*Kur’an*, Tevbe, 9/18).

Cihān müstağrak-ı ihsānı oldı
‘Aṭā vü luṭfına yok ḥadd ü ğāye’
‘Azīzūñ dā’imā oldur du’āsı
Ola bābında iḳbāl ü sa’ādet

(13 b) (1) İkinci Bāb İhlāş Beyānıdadur

(2) İhlāş, a ‘mālūñ riyā ve aḡrāz ve sāyir ‘ilel ü emrāz-ı nefsāniyye ve vesāvis-i şeytāniyyeden (3) selāmeti ve nihāl-i niyyet ü ‘azīmetūñ Ḥaḳḳ için rāst olup seḳāmetden istikāmetidür.

Beit : هر کی باخلاص قدم میرند

عبي و قیست کی دم میرند

(4) Terceme: İrgüren bālā-yı çarḥ ve şıdḳ u ihlāsa ḳadem

Ursa iḫyādan Mesīhā-veş revā (5) her laḫza dem

Pes, her kār ki kişi iḫtiyār ider, lāzim ü lāzib ve müteḫattim ü vācib budur ki, anda niyyeti ve teveccüh ü himmeti ancak rızā-yı Ḥaḳ (6) olup muḳtezā-yı nefse ḳaṭ’ā medḫal virmeye, tā ki ol ‘amele aṣlā ḫalel irmeye. Zīrā ḡarāz-ı nefsānī (7) ve marāz-ı şeytānī ‘amel-i ḫaḳḳānīyi tebāh ve aṣḫābınuñ rüy-ı sefidlerin sevād-ı günāhla siyāh (8) ider.

Nazm: Kār-ı ḫayruñ evveli ihlāşdur

Şanma bī-ihlāş olanlar ḫāşdur

(9) **Rivāyet** olunur ki, müsteḫaḳḳ-ı levḡ ü ta’zīr olan (10) bir şahş-ı ḫaḳīr pādişāhlardan birinūñ mevḳıf-ı siyāset ve pīşgāh-ı meclis-i riyāsetine ḳayd ü bend ile (11) iḫzār olundu ve ‘aṣā-yı te’dīb ile ḍarb ü ta’zīb olunurken, ol ḫāletde (12) zebān-ı veḳāḫat ve dehān-ı pür-ḳabāḫatini açdı ve pādişāh ṭarafına nā-sezā kelimāt ile ḡamām-ı bed-fercām-ı (13) feminden ḳaṭarāt-ı düşnām ṣaḳdı. Hemān pādişāh emr itdi ki, ol bed-nihādı (14) ḍarbdan ferāḡla āzād ve ḳayd ü bendden ıtlāḳla dil-şād ideler. Bār-gāh-ı ḫilafetūñ (15) bir bende-i ḫāşşı ve muḳarreb-i bā-iḫtişāşı su’āl idüp “Ol bī-şerm ü ḫayānuñ ḍarb (16) ü

te'dîbi ve cihet-i ta'zîbi ziyâde olıcağ maḥalde 'afv u âzâd itmenüñ ḥikmeti ne ola? ”
(17) didikde, ḥalîfe buyurdu ki: “Ben anı rızâ-yı Ḥaḳḳ için ḍarb ü ta'zîr ve ihânet ü taḥkîr (14 a) (1) iderdüm. Baña nâ-sezâ kelimât itmek ile nefsum müteellim ü müteğayyir ve âyine-i ṭab'um mütekedder olup (2) maḳâm-ı intikâma müteveccih olmağın râzî olmadum ki, rızâ-yı Ḥaḳḳ için olan kârda (3) ğaraż-ı nefse daḥl ü vücûd virem. Zîrâ bu şûret pişe-i ihlâş ve endîşe-i ihtîşâşdan (4) dūr ve 'amel-i ğaraż-âmîz fażîlet-i şevâbdan maḥrûm u mehcūr olur.”

Şi'r : از سنخش آتش من تیز شد
کار الهی غرض امیرنشد
دعیهء نفس چون بود رو
معنی اخلاص نمآنداندرو
کارکز اخلاص نشد بهرور
ترك چنان کارسزاوارتر

Terceme : (5) Şetmi ile âteş-i dil tîz olur

Kâr-ı İlâhî ğaraż-âmîz olur

(6) Dâ'ıye-i nefse eger uysa dil

Ma'ni-i ihlâş olur muzmaḥîl

(7) Olmasa bir kârda ihlâş eger

Andan ider 'âqıl olanlar ḥaz̄er.

(8) **Üçüncü Bâb Du'â Beyânındadır**

(9) Du'â, Perverdigâr-ı kâr-perdâz ve ḥâcet-resân ü çâre-sâz cenâbına sūz u güdâz ile (10) 'arz-ı niyâz ve dergâh-ı İlâhîye ḥulûş-ı ḳalble teveccüh ü ilticâ ve maḥz-ı kerem ü feyz-i faẓl-ı (11) nâ-mütenâhîden taleb ü recâdur. Her şâhib-i devlet ve şâhib-i ezyâl-i 'izzet ki, (12) yed-i himmetine miftâḥ-ı du'â alup ḳalb-i selîm ile dergâh-ı Rabb-i Raḥîme dest-i (13) zârî ve tazarru'ı ref' ü taḳdîm ide ki, elbette ²⁶¹
فہڤڤا-ی سڤدڤ- (14) ihtivâsı üzre ḳabûl ü isticâba ḳarîn olup Rabbü'l-

²⁶¹ “...Bana dua edin, icabet edeyim (cevap vereyim)...” (*Kur'an*, Mü'min 40/60).

erbāb ve müfettiḥü'l-ebvāb iḥsānı ile (15) ebvāb-ı necāt ü necāḥ güşāde ve esbāb-ı ḥuṣūl-ı (16) murādātı fevḳa'l-me'mūl āmāde ola. Ve du'ā iki nev'a kısmet olunmuşdur: (17) Biri tekmīl-i 'izzet ve taḥşīl-i menfa'at, biri ref'-i meşakḳat ü mazarrat ve def'-i (14 b) (1) āfet ü meḥāfet içündür ve pādişāhlaruñ bu iki kısma ihtiyācı muḳarrer ve levāzım-ı salṭanat (2) ve merāsım-i devlet anlar ile müyesserdür. Zīrā **kısm-ı evvel**, ya' nī celb-i menfa'at -ki (3) māye-i niḫām-ı memleket ve pīrāye-i kıvām-ı salṭanatdur-pes, elbette her zamān zārī vü niyāz (4) ile Ğanī-i kār-sāz ḥazretinden taleb olunmak gerekdür ki, kemāl-i ḥuzūr u rāḥat ve ferāğ-ı (5) ḥātır u şevket ile serīr-i 'azamet ü übbehet ve taḥt-ı baḥt ü devletde mümekkin ve (6) ḥışn-ı ḥaşīn-i ḥıfz-ı Rabb-i 'İzzetde müteḥaşşin olalar.

Beyt : درمسند نازکی نشنید بمراد

انکس که ره نیاز بر خود نکشد

Terceme: Olamaz şadr-ı bezm-i 'izzet ü nāz

(7) Sürmeyen ḥāk-i 'acze rüy-ı niyāz

Qısm-ı şānī: Def'-i mekārih-i mazarrat ki, hücūm-ı (8) ḥaşm ü ğalebe-i düşmen-i pür-şenā'at ya gūnā-gūn renc ü zahmet ve emrāz ü eşkām (9) ve a' rāz u ālām ve sāyir 'illet gibi ol daḥi bükā vü zārī ve dergāh-ı Ḥazret-i Bārīye (10) ḥamd ü şükr-güzārī ile mündefi' ve şafā-yı bāle muntafi' (?) da' vāt-ı icābet-āyāta iştiğāl ile (11) mürtefi' olur. Nitekim, iklīm-i kerāmete sulṭān-ı ma'nevī ve zümre-i evliyā ve fırḳa-i aşfiyānuñ (12) peyrevi, Cenāb-ı Ḥazret-i Mevlevī, kitāb-ı *Mesnevī*'de buyurmuşlardır:

Mesnevī:

(13) ای کی خواهی کز بلا جان و آخری
جان خودر ادر تضرع آوری

(14) کین تضرع رابر حق قدر هاست
وآن بها کابخاست زار یر الجاست

- (15) با تضرع باش تاشا دان شوی
کریه کن تاپی دهان خندان شوی
- (16) ای خوشا چشمی که او کریان اوست
وی همایون دل که آن بریان اوست
- (17) آخر هر کریه ی ما خنده ایست
مرد آخر بین مبارک بنده ایست

(15 a) Terceme:

- (1) İsteyen cān u dile ğamdan rehā
Cān ile kılsun tazarru‘ dā’imā
- Nāleye raġbet ider Perverdigār
Ġayrılar itmez o deñlü i‘tibār
- (4) Kıl tazarru‘ tā ki şādān olasın
Girye kıl cān ile ħandān olasın
- (5) Ħoşdur ol göz kim anuñ giryānıdur
Zindedür ol dil ki anuñ biryānıdur
- (6) Giryenüñ pāyānı lā-büdd ħandedür
Merd-i āħir-bīn mübārek bendedür

Neşr : (7) Āşār-ı aħbārda vārid olmuşdur ki, pādişāh-ı ‘ādilüñ du‘āsı müstecāb ve ħayyiz-i rızāya (8) ve maħall-i kabūl ü irtizāya vuşülde bī-ħicābdur. Her tūr-i kavī-te’şir-i du‘āyı ki, kemān-ı imkāna vaż‘ (9) idüp şast-i dürüst-i iħlāş ile ħalāş vire, hedef-i icābete ve nişāne-i (10) isticābete işābet ider. **Ħikāyet** olunur ki, bilād-ı İslāmiyyeden bir

şehrde (11) niçe şebān-rūz, seḥāb-ı bī-ḥisāb zuḥūr u bürūz idüp maṭar-ı pür-ḥaṭar bir vechle ḳazā-yı vaṭar (12) itmeyüp ḳaṭarāt-ı emṭār inḳitā‘ ve seḥāb-ı māṭır inḳiṣāf ü irtifā‘ bulmamağla (13) cümle şahrā mecrā-yı seyl olup ve bevādī vādīler gibi ṭolup ḥalkūñ rāh-ı āmed-şüdü (14) beste ve rişte-i ümīdi güsiste olup ma‘ mūr ü ābādan olan menzilleri (15) bārān-ı bī-pāyāndan ḥarāb ü vīrān ve kendüler ḥāk ile yeksān olmaḳ iḥtimālinden hirāsān (16) olup erbāb-ı tencīm ve aṣḥāb-ı taḳvīm daḥi (17) “Ḥarekāt-ı eflāk ve devr-i çarḥ-ı sitem-ger ve enṣār-ı kevākib ve seyr-i şems (15 b) (1) ü ḳamerden istidlāl olunur ki, ‘ākıbetü’l-emr bu şehir vāsıta-i ṭuğyān-ı bārān ile (2) ḥarāb ü vīrān olsa gerekdür” demekle ḳulüb-i nāsa bī-ḳıyās ḥavf ü hirās ve envā‘-ı (3) vesvās ḡalebe ve istilā, seyl-i miḥnet ü āşüb isti‘lā idüp kār düşvār (4) ve cedāvil ü enhār bī-kenār olıcaḳ, şağır ü kebīrūñ zamīrlerinde ḥaşyet-i ḡarḳ cā-gīr olup (5) deryā-yı ḥayrete müstağraḳ oldılar ve elem-i ṭūfāndan sū-be-sū nālān ü giryān olup ‘āmme-i nāsuñ vehm ü hirāsdan (6) dīde-i ḡam-dīdeleri eşk-i gül-gün ile ṭoldı ve serāçe-i dillerinde nihān olan (7) vufūd-ı aḥzān ḳaṭarāt-ı eşk-i revān ḳaṭarları ile ser-hadd-i zuḥūrda nümāyān olmağla (8) şufuf-ı ‘asker-i şabr ü sükūnları bozuldu. Āḥirü’l-emr şāh-ı bā-intibāhları dergāhına mūrāca‘at (9) idüp maṭar-ı müfriṭūñ zararı şāyi‘ ve emvāl ü menāfi‘ ve bezāyi‘imüz zāyi‘ olup evlerimiz ḥarāb (10) ve āyende vü revende inḳitā‘ı sebebi tezāyüd-i ıztırāb oldu. Üstimüzden (11) bu bārān bārını ref‘ ve bu ḡā’ile-i hā’ileyi def‘ itmeñüz recā ve bāb-ı ‘izzetiñize ilticā (12) iderüz” didüklerinde, ol pādīşāh-ı dil-āḡāh-ı melek-ḥaslet ü pāk-siret ve ḥüb-seriret (13) olmağla ḥalka tamām tesliyet ve ḳulüb-ı zu‘afāyı ḳuvvet-i ‘aḳīde ile taḳviyet idüp (14) kendüsi müteveccih-i ḥalvet olup rüy-i zārī ve niyāzı ḥāk-i meskenet ü mezellete (15) vaz‘ ve dest-i sūz u güdāzı semt-i semāya ref‘ idüp (16) didi ki: “Bār-ı Ḥudāyā ve ey Sultān-ı vāhibü’l-‘aṭāyā, ve ey ḡaffārü’z-zünüb ü settārü’l-(17) ḥatāyā, ey reh-nümā-yı güm-geşteḡān-ı beydā’-i ḥayret, ey kār-sāz-ı derdmendān-ı (16 a) (1) bādiye-i şucret, re‘āyā ü berāyāyı ḥaslet-i ḳabiḥa ve ma‘şiyet-i fazīhaları iḳtizāsı ile (2) ṭūfān-ı belāya ḡarḳ ve āteş-i sā’iḳa ve berḳ ile ḥānmānların ḥarḳ ve perde-i nāmūsların (3) şiddet-i rüzḡār-ı zürkār ile ḥarḳ itme ki, müneccimīn bu şehriñ ḥarāb ü yebāb (4) ve mesken-i büm ü ḡurāb olmasına yek-zebān

ü yek-cevâb olmuşlardır. Sen ol (5) kâdirsin ki, luṭfuñla taṣavvurları bâṭıl ve ḥalkuñ ḥavf ü ḥaṣyetleri zâ'il olup âṣâr-ı kuvvet (6) ü ḳudretüñi ḥâṭırlarına gelen umûruñ 'aksini izḥâr ile âṣikâr idüp ḳahr ü ğazâb tûfânını (7) ve âteş-i naşb ü ta'ab şûrânını teskîn ve bî-ser ü sâmân ve perişân-ḥâlleri (8) kemâ-kân mekânlarında ta' ayyüşe temkîn idesiz" diyü ḳalb-i ḥazîn ile âh ü enîn itdügünde ḳudret-i (9) İlähî ferrâşları serâ-perde-i sîm-âb-gün-ı şehâbı ḳaldırup fi'l-ḥâl bârân münḳatı' ve (10) âteş-i ğazab mündefi' olup pertev-i envâr-ı kerem-i Sübhân, mazḥarı olan ḥürşid-i (11) dıraḥşân, maṭla'-ı cihândan tâbân ve envâr-ı âṣâr-ı 'afv ü iḥsân nümâyân (12) oldı. Pes, bu delil-i celîl rüşendür ki, pâdişâh ki, pâk-i' tîḳâd ve aḳşâ-yı murâdı (13) nazm-ı bilâd ve terfih-i 'ibâd ola, kendüsi ve re'âyâsı ḥaḳḳında olan du'âsı şeref-i (14) icâbete maḳrûn ve ḥıfz-ı İlähî ile maḥfûz u maşûn olur.

Kıf'a: پادشاهی که نهاد از سر لطف
بر سرت افسر شاهنشاه
هرچه میخواهی از و خواه که او
دهدت سرجه زو من....

Terceme: (15) Pâdişâh-ı lem-yezeldür luṭf u cûdından viren

Her ser-efrâza serîr-i salṭanatla tâc ü taḥt

(16) Her ne maḳsûd u murâduñ var ise andan dile

Oı Kerîm eyler 'aṭâ saña hemîşe 'izz ü baḥt

(17) Dördüncü Bâb Şükr Beyânındadır

(16 b) (1) Muṭlaḳâ şükr, mün'imüñ iḥsân ü in'âmı için sipâs ü minnetdür ve ekber-i ni'am ve a'zam-ı kerem ni'met-i salṭanat (2) ve mevhibet-i devlet-i bâ-meymenetdür. Pes, sulṭân-ı âlî-şân-ı sa'âdet-nişâna lâzımdur ki, bu ni'met-i 'aliyye (3) ve 'aṭıyye-i seniyye için şükr-güzârî ve sipâs-dârîde aḳdâm-ı iḳdâm ile ḳıyâm ve edâ'-i (4) ḥidmet-i Melik-i 'Allâm'da ihtimâm-ı tâmm ide ve edâ'-i şükr niçe vechle olur ḳalb ü zebânüñ (5) ve sâyir a'zâ ve cevâriḥ-i insânüñ vech-i maḥşûş üzre bir şükr-i manşûşı vardır. (6) Ḳalb ile olan şükr oldur ki, mün'im-i ḥaḳîkiye 'ârif ü vâḳıf olup (7) her ni'met ü iḥsânı feyz-i bî-ğâyet-i Raḥman'dan vâşıl ve luṭf-ı bî-nihâyet-i Sübhân'dan (8)

hâşıl bile. Şükr-i zebân oldur ki hem-vâre Hâzret-i Hâkķı ve Cenâb-ı Melik-i muṭlaķı yâd (9) ve taķdīs ü tevḥīd ve tehlīl ü temcīd ile hâne-i ķalb-i vīrânını âbâd idüp her-bâr kelime-i (10) *el-ḥamdü li'llâh* bî-şümâr ve kelime-i *eş-şükri li'llâh* dehânında tekrâr eyleye ve tevḥīd-i Hâkķı şevķ u şafâ (11) ile telaffuz şükr-i ni' mete vefâ ve zümre-i aşfiyâ-yı şâkirîne iķtifâdur. Şükr-i a'zâ ve cevâriḥ (12) oldur ki, Cenâb-ı Hâķ ve feyyâz-ı muṭlaķ 'atâ ve iḥsân eyledügi her 'uzvuñ ķuvvetini mün'im ṭâ'atine (13) maşrûf ve zimâm-ı himmet ü ḥidmetini muḥsin 'ibâdetine ma'tûf ķılup a'zâ (14) ve cevâriḥinden her 'uzva maḥşûş olan ṭâ'ati ḥulûş ile edâ ve ḥişâl-i ḥamīde-i evliyâ (15) ve asfiyâya mütâba'at ü iķtidâ ide. Meşelâ, ṭâ'at-i çeşm oldur ki, maḥlûķâta nazâr-ı 'ibret (16) ve dīde-i ḥabret ile ve 'ulemâ ve şuleḥâya ve meşâyiḥ u evliyâyâ nazâr-ı ḥürmet ile ve za'īfe-i zīr-destâna (17) çeşm-i şefķat ile nigâh ve sâye-i ḥimâyesine fuķarâ'-i 'acezeye penâh ide.

Nazm

Şükr-i çeşmi itmek isterseñ eger

Dīde-i 'ibretle ķıl ḥalka nazâr

Ehl-i 'ilmi çünki tafḍīl itdi Hâķ

Anlara tevķīr idüp ḥürmetle baķ

Āstānuñ bir gedâ itse penâh

Dīde-i şefķatle ķıl aña nigâh

Hem ḥarâma itme tevcīh-i nazâr

Ol başar zīrâ olur 'ayn-ı zarar

Görmek isterseñ cemâl-i vuşlatı

Dīdeden ķaldır ḥicâb-ı ğafleti

Ve t̄a' at-i gūş (17 a) (1) oldur ki, şāhib-i hūş olan kimse gūşuna kelām-ı İlāhī ve aḥbār-ı Risālet-penāhīyi (2) gūş-vāre vü mengūş idüp kışaş-ı pür-ḥışaş-ı ekābir-i dīni ve mevā' iz-i ehl-i (3) yaḳīni ve naşāyiḥ-ı mücāhidīni sem' -i ḳabülle işgā ve erācīf-i aḥbāra ḳulaḳ (4) t̄utmayup ilgā ide.

Nazm: İstese bir kimse şükr-i gūş ide

Ḥaḳ kelāmı gūşına mengūş ide

Ve t̄a' at-i dest, faḳīr ü muḥtāc, gürisne vü ac ve 'uḳūd-ı (5) faḳr ile ḥabl-i āmālleri maḳşūr olanlara ²⁶² النقود حلّ العقود istid' āsı ile baḥş-ı (6) dīnār ü dirhem ve elem-i faḳr u fāḳa ile derhem ve hemm-i zārüret ü ihtiyācla mecrūḥ olan (7) dillere bezl-i zer ü sīm ile merhem ide.

Nazm: Düşmişüñ alup elin ḳılmaḳ meded

Hem taşadduḳ eylemekdür şükr-i yed

Ayaḳ t̄a' ati oldur ki, mesācid ü ma' ābide (8) ve mezārāt ü meşāhide ziyāret ve mevāzī' -i müteberrikede 'ibādet olunup 'uzlet-(9) gūzīn olan dervīşān tefāḳḳud ve gūşe-nişīn olan bī-ḥama' ü bī-şān 'azīzān-ı kerāmet-nişān ile (10) taḳayyüd olunsa ve *ḳıs 'alā hāzā.*

Ve feḥvā-yı i' cāz-nümā-yı ²⁶³ ولن شكرتم لازيد نكم ḥükmi (11) ile çünki dergāh-ı Ḥazret-i Bārī'ye ḥamd ve şükr-güzārī sebep-i izdiyād-ı 'izzet ve bā' iş-i imtidād-ı (12) devletdür, pes, Ḥaḳ Sübhānehü ve Te'ālā mülk ü cāhını ziyāde ve dergāh-ı ḥaşmet-penāhını rüy-ı ḥalka (13)güşāde ide.

شكر سوي شهر سعادت برد

هر كه كند شكر زيادت برد

Terceme : Şehr-i ' izz ü devlete şükr-i Ḥudā'dur reh-nümā

(14) Şükr ile eyler ziyāde cāh ü iḳbāli Ḥudā

²⁶² Para, düğümleri çözer.

²⁶³“Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracagım...”(Kur'an, İbrâhim 14/7).

Hikāyet: Selātīn-i pīşin ve havākīn-i (15) ma‘delet-āyīnden şāh-ı vilāyet-güster Melikşāh oğlı merhūm Sulţān Sencer, *enār’Allāhu (16) bürhanehü ve efāza ‘aleyhi ğufrānehü* ‘izz ü sa‘ādet ve kemāl-i şevket ü şehāmet ile (17) esb-i devlete süvār olup geşt ü güzār iderken ‘ārif-i esrār-ı haķīķat vāķıf-ı (17 b) (1) etvār-ı tarīķat bir dervīş-i hırķa-püş tarīķden mürūr iderken pādişāha nigāh (2) idüp selām virdikde, Şāh tevhīd ü tilāvete meşğul olmağın zebān ile cevāb (3)virmeyüp redd-i selāma başı ile imā vü işāret itdiginde dervīş didi ki: “Ey Şāh-ı (4) ‘ālī-cāh! Cenāb-ı Risālet-penāh ‘aleyhi ezka’t-taĥıyyet ve’s-şalāt ĥazretlerinden “Üfşü’s-selām” rivāyeti (5) üzre selām, sünnet-i seniyye-i seyyidü’l-enāmdur. ²⁶⁴ واذاحيتيم بتسه مهيو ابا حسن منحصا (6) feĥvā-yı şıdķ-ihţivāsı üzre redd-i selām farzıdır. Ben sünneti yerine getürdüm ve me’mūr (7) olduğum ĥıdmeti bitürdüm. Sen niçün farzı edā ve emr-i Ĥudā’ya imtisāl ü iķtidā (8) ve redd-i selām-ı gedā itmedün?” Pādişāh-ı meķārim-ittişāf, ķuvvet-i İslāmiyye ve inşāf (9) sebebi ile haķķa i’tirāf idüp ‘inān-ı teveccühini çeküp esbini tevķīf ve (10) dervīşün ķalb-i za‘ıfını taltif ve ĥitāb-ı müsteţābı ile teşrif ķaşd idüp (11) ‘özr-künān buyurdı ki: “Dervīş, bu vaz‘ımdan rencide ve dil-riş olma ki, şükr ü zıķre (12) meşğul olmağ ile cevābuñdan ğufül ü zühül vāķı‘ oldı.” Dervīş, şāha: (13) “Kime şükr idersün?” diyicek, didi ki: “Cenāb-ı Ĥazret-i Ĥaķ ve mün‘im-ı muţlaķa ki ‘ämme-i ni‘am anuñ (14) baĥşişi ve cümle kerem anuñ dād ü diĥşidür.”

از ماه تا ب ماهی از عرش تا ب غرش
هر ذره از و شده مستغرق نعم

Terceme: Māhdan māhīye dek haķķā ki zerrāt-ı cihān

(15) Mazhar-ı envār-ı mihr-i ni‘met ü iĥsānidur

Dervīş: “Ne vech ile ve ne keyfiyyet ile (16) şükr idersin” didikde, sulţān, kelime-i tayyibe-i ²⁶⁵ الحمد لله رب العالمين dirüm ki, şükr-i cemī‘-i ni‘am anda (17) mündemicdür” didi. Dervīş ayıtdı: “Ey sulţān, (18 A) (1) sen tarīķa-i enīķa-i sipāsdāriyi bilmezsin ve vazıife-i nazıife-i şükr-güzārīyi (2) müeddā ķılmazsın. Ve zımmet-i himmetüne lāzım

²⁶⁴

²⁶⁵ “Hamd , Alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur .” (*Kur’an*, Fātiha, 1/2)

olan meretebe bu degüldür. Senüñ şükriñ (3) mikdâr-ı feyezân-ı ni‘met-i İlähî ve terädüf-i mevhibet-i nâ-mütenâhiye göre gerekdür. (4) Zîrâ saña rûzgâr-ı devlet ü iqbâl muvâfık ve eyyâm-ı şevket ü iclâl dil-hâhîña mu‘tabıkdur. (5) Bu ni‘met-i ‘azîmenüñ şükri ancak gül-zâr-ı dehân içre bülbül-i hoş-nevâ-yı zebânı nağme-i (6) cân-fezâyı şükr ile müterennim ve kafes-i enfes-i femde tûti-i gûyâ-yı lisânı kelime-i ‘aliyye-i *el-hamdü li’llâh* ile (7) mütekellim itmek degüldür. Belki pâdişâhlaruñ şükri ki mâlikü’l-mülük ve’s-selâtin ve Hâliku’l- (8) insân min tîn hazretinüñ celle şânühü ve ‘azze sulţânühü hużür-ı ‘azametinde mevkı‘-i kabül (9) ve ²⁶⁶ الشاكر يستحق المزي derecesine (10) vuşül bula. Oldur ki, kişiyeye her ne gûne ni‘met müyesser ve ne ma‘ûle mevhibet mu‘adder (11) ise, aña lâyıķ ve ‘ubüdiyyete münâsib ü muvâfık vechle edâ’-i şükr ide.”

Dervîş-i (12) rûşen-zamîr-i nükte-şinâsdan Sulţân Sencer temennî ve iltimâs itdi ki, ol (13) sırr-ı nühüfteyi ‘ıyân ve tafşîl ü beyân itmek ile seniyye-i (14) bâ-sekînesi pür-envâr ve keyfiyyet-i şükr âşikâr ola. Dervîş daħi muhzen-i esrâr (15) ve mehbi‘-ı envâr olan qalbi kapusun açup ve dehân-ı hikmet-resânından cevâhir-i (16) zevâhir-i ma‘rifet saçup didi ki: “Şükr-i salţanat ‘umûm-ı ‘alemiyâna ‘adl ü ihsân, (17) ve cemî‘-i âdemiyyâna luţf-ı firâvândur. Şükr-i vüs‘at-i memleket ve füşhat-ı ‘arşa-i vilâyet, (18 b) (1) pâdişâhlar emlak-i ra‘ıyyete hırş u tama‘yı qalblerinden iħrâc ve zu‘afâ-yı (2) bâ-iħtiyâcı zâlemeye rencîde etdirmeyüp ħimâyet ‘ani’l-iz‘âcdur. Şükr-i fermân- (3) revâyı pâdişâhlar evâmir ü aħkâm ve naķz u ibrâmına imtişâl ü inķiyâd (4) iden ‘ibâduñ ħaķķ-ı ħidmetlerini ve ħulûşla inķiyâd ü itâ‘atlerini bilüp istiħķâķlarına (5) göre ‘inâyet ü ri‘âyet itmekdür. Şükr-i bülendî-i baħt ve bisyârî-i iqbâl ü rif‘at ve tâc (6) ü taħt, şehryâr pür-‘azamet, ħâk-i mezellet ü idbârda üftâde ve âvâre (7) olanlara şefķat ve zincîr-i miħnete giriftâr olan bî-çârelere merĥamet itmekdür. (8) Şükr, ma‘mürî-i ħizâne ehl-i (9) istiħķâķa bezl ü infâķ ve tevzî‘-i şadaķât ü ħasenât ve taķrîr-i vezâ’if ve müberrât ile tekşîr-i (10) erzâķ idüp esîr-i faķr u felâket olanları taħliş ü itlâkdur. (11) Şükr-i kuvvet ü ħudret ve ħükümet pâdişâhlar ‘âciz ü za‘îf olan (12) fuķarânuñ ħulûbını taķviyyet ü

²⁶⁶ Hadîs: “Ni‘mete şükreden daha fazlasına ulaşır.”

talfif ve luft ü ihsanı ile teşrif idüp (13) mansıb-ı hükümet mehmâ emken diyânet ü emânet ile meşhûr u ma' rûf ve kemâl-i (14) istiķâmet ü ' adâlet ile mezkûr u mevşûf olanlara şadaķa ve ' inâyet olunup sâye-i (15) ma' deletinde fuķarâ vü zu' afâyı dest-i cevr-i zalemeden himâyetdür. Zîrâ hükķâm (16) pâdişâhların kâ'im-maķâmı ve müneffiz-i aħķâmı olmağ ile ' adl ü dâdlarınun menfa' ati (17) ve zulm ü cevr ü fesâdlarınun mazarratı velî-ni' metlerine ' âid ve mezâlim ü mefâside ruķşatla (19 a) (1) sũ'-i a' mâlũn şeâmeti mütezâyid olur. Ammâ, re' âyâ-perver ve ' adâlet-güster olan (2) hükķâm naşbı ile halkdan def' -i naşb ve ref' -i ta' ab itmek ile ' inde'l-Meliki'l-ekber iķrâm (3) ve tevķîr ile muvaķķar olması, bi-izni'llâhi Sübhânehü müyesserdür.

Şükr-i şihhat ü ' âfiyet budur ki, bîmârân-ı elem-dîde ve sitem-resîde hastegân-ı miħnet-keşîde ve zaħmet-i çeşîdenũn şikeste ve haste mizâclarına ķânun-ı ' adl ü dâd ile taķviyet ü ' ilâc ve eşribe-i luft u ' inâyet ile tîmâr ü ri' âyet olunup şifâ-i kâmil ve şafâ-i ' âcil hâşıl olunca taķayyüd ve gâh ü bî-gâh aħvâllerini tefakķud ile olur.

Şükr-i bisyârî-i leşker ve keşret-i sipâh ü ' asker-i (4) rüyîn-ten ve âhenîn-beden olan dil-âverân-ı ' arşa-i ceng ü rezm ve dilîrân-ı (5) sâha-i kârzâr-ı ģazmũn âlât-ı cihâd ve esbâb-ı ictihâdların âmâde ve zâd ü zevâdelerin (6) ģasbe'l-' ade belki daħî ziyâde idüp i' lâ'-i a' lâm-ı dîn-i mübîn içün a' dâ'-i dîn üzerine şevķ ile (7) sevķ-ı ' asker-i zafer-peyker ve techîz-i ģuzât-ı şecâ' at-güster idüp lâkin ol ģürũh-ı pür-şiddet (8) ü kuvvetũn zulm ü zûrını, mânend-i peşşe ve mûr olan zu' afâ ve re' âyâdan ģasbe'l- maķdûr (9) dûr ve her birini nażar-ı merħamet ü şefķat ile manzûr itmekle olur.

Şükr-i ' imârât-ı ' ulyâ (10) ve bâğât-ı behişt-âsâ pâdişâhlar mesâkin ü menâzil-i ra' iyyeti ģadem (11) ü ģaşem nüzûlinden ve ' asker-i pür-sitem duħûlinden, mu' âf idüp ve dil-ģaħlalarına (12) müsâ' ade ve is' âfdur.

Hulâşa-i şükr-ģüzârî oldur ki, ģışm ü rızâ (13) ve ģükm ü ģazâda cânib-i Bârî lemħûz ve lâzîme-i ' ubûdiyyet mer' î vü maħfûz olup (14) âsâyiş ü istirâhat-i ģalkı nefsi âsâyişinden taķdîm ve menâfi' -i salţanat ü riyâseti (15) ' âmmeye ta' mîm ile olur.

نیا ساید اندر دیار توکس

کر آسایش خویش خواهی و بس

Terceme: Olma kendi ‘ âlemünde ey şeh-i vâlâ-himem

(16) Halk-ı ‘ âlem çekmeye tâ kim zamânuñda elem”

Sultân-ı kerîmü’ş-şân, dervîş-i (17) nüktedân ve şîrîn-zebânuñ kelimât-ı sencîde ve neşâyih-ı pesendîdesini şehd ü şekkerden (19 b) (1) ahlâ ve şaykal-ı pend-i sūd-mend ile âyîne-i tab‘-ı pâki muşaffâ ve mücellâ olmağ ile kaşd itdi ki, (2) atından inüp dervîşi ziyâret ve dest-yârî mi‘ mâr-ı luṭfi ile hûne-i ḳalbi ‘ imâret (3) ide. Çün nazâr itdi, dervîşi hiç bir yerde göremedi ve ârzû ve maḳşûduna (4) iremedi. Her çend tefahḫuş u su’âl itdi, bir kes ol dervîş-i ‘ âlî-şândan nişân (5) viremedi. Âḫîrû’l-emr hûkm itdi, bu kelimât-ı ḫikmet-âyâtı yazdılar ve kendüye (6) düstürü’l-‘ amel eyledi.

پند حکیم صیقل اینہء دلست

مقصود هر دو عالم ازان پند حاصل است

Terceme: Pend-i pîrân virür âyîne-i ḳalbe şaykal

(7) Görinür pendle ruḫsâre-i maḫbûb-ı emel

(8) **Beşinci Bâb Şabr Beyânındadır**

(9) Şabr, Haḳ Sübhânehü ve Te‘âlâ tarafından ‘ ibâda işâbet iden mekârih ü belâya ve miḫnet ü ibtilâya (10) taḫammül ve maḳâm-ı tevekkülde dâmen-i teslîm ü rîzâya ve ḫabl-i metîn-i ḳader ü ḳazâya teşebbüş (11) ü tevessüldür. Şabruñ bir kısmı daḫi şabr ‘ ani’l-ma‘ âşî (12) ve’l-âşâmdur. Ya‘ni nefsi emmâre ve şeyâṭîn-i mekkâre ma‘ âşî ve âşâm tarafına da‘vet (13) idicek, ḳuvvet-i zühd ü taḳvâ ḫasebi ile muṭâva‘at itmeyüp muşâberet ü mümâna‘at ide. (14)‘Alâ eyyi ḫâl şabr marzî ve maḳbûl bir şıfat ve müsteclib-i ‘ izzet bir ḫaşletdür ki, anuñ şân (15) ü menḳabetinde nâzil olan ²⁶⁷ ان الله مع الصابرين kelâm-ı ḫikmet-encâmı üzere dünyâda ‘avn-ı (16) İlâhî ve şavn-ı nâ-mütenâhî, ḳarîn-i ḫâl-i şâbirîndür ve ²⁶⁸ انما يوفي الصابرون و اجرهم بغير حساب

²⁶⁷“Allah’a ve Peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar ve başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir.” (Kur’an, Enfal 8/46), “Ey insanlar! Sabır ve namazla yardım dileyin. Allah muhakkak ki sabredenlerle beraberdir.” (Kur’an, Bakara, 2/153).

²⁶⁸“Yalnız sabredenlere, ecirleri sonsuz olarak ödenecektir.”(Kur’an, Zümer 39/10).

(17) şihhat-nisābı üzre ‘uḡbāda bī-irtiyāb şevāb-ı bī-ḥisāb-ı Melik-i Vehhāb (20 a) (1) muḡarrerdür. **Rivāyet** olunur ki, Ḥāzret-i Melik-i Vedūd ve Mālik-i Ma‘būd, enbiyā’-i ‘izāmđan (2) Cenāb-ı Dāvūd’a ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-şalavāti’l-müte‘āḡibü’l-vürūd vaḡy buyurup emr itdi ki: (3) “Yā Dāvūd! Benim evşāf u aḡlāḡum ile taḡalluḡa ḡüşiş ve *Taḡallaḡu bi aḡlāḡi’llāḡ* muḡtezāsını ri‘āyete verziş eyle (4) ve benüm ḡüy-ı nigū ve ḡulḡ-ı dil-cūmu pīrāye-i rüzḡaruñ ve ser-māye-i (5) iftiḡaruñ eyle ve baña lāyıḡ ve ḡalāyıḡa muvāfiḡ olan şifatuñ biri şabrdur.”

صبر بهتر مرد را از هر چه مست
تا بیايد بر مراد خویش دست

Terceme : (6) Şabrdur serv-i dil-ārā-yı ḡülistān-ı emel

İrmeye şabr olmayınca dāmen-i maḡşūda el

(7) Her merd-i ḡüner-ver ki, nüzül-i beliyyāt hengāmında siper-i şabrı der-ber ve miḡfer-i taḡammül (8) ü tevekküli der-ser ide, siḡām-ı bī-ārām-ı belā ve ālāmdan ḡalāş bulup ḡadeng-i ümīdi (9) hedef-i murāda cümleden evvel ilmez geḡer ve siḡām-ı merāmı nişāne-i ḡuşüle zūd-ter eşer (10) ider. Zīrā şabr ḡüşāyende-i ebvāb-ı ḡarec, bir miftāḡ-ı ferecdür ki, kilīd-i şabr der-dest (11) olmayınca der-i ḡāne-i rāḡat ve bāb-ı kāşāne-i istirāḡat, kimseye (12) açılmaz ve ḡül-zār-ı āmāle seḡāb-ı şabr ü taḡammül olmayınca ḡaḡarāt-ı ‘ayş ü şafā saḡılmaz.

Şi‘r: کلید در کنج مقصود صبر است
در بسته انکس که بکشود صبر است
جو خارای کوه و چو دیبای کردون
لباسی که هرگز نفر سود صبر است

(13) **Terceme:** Şabrdur ḡencīne-i der-besteyi fetḡ eyleyen

Şabrdur miftāḡ-ı ḡufl-i bāb-ı ümmīd ü recā

(14) Dāmen-i ḡārā-yı küh u aḡlas-ı ḡerdün gibi

İrmeye erbāb-ı şabruñ zeyline dest-i fenā

(15) **Hikāyet:** Şāh Efrāsiyab, bir şehryār-ı ‘ālī-miḳdār-ı mecd-intiṣāb, sa‘ādet-iktisāb idi ve hem-vāre (16) vüzerā ve ümerāsına tevcīh-i ḥitāb idüp dir idi ki: “ İnsanuñ heykel ü hey’etine ve übbehet (17) ü şevketine firīfte ve mesrūr olmañ ve da‘vā-yı merdī ve lāf-ı ferdī (20 b) (1) maḡrūr olmañ, tā ol zamāna dek ki anları şabr u ḳarār üzere pāydār bulasız. (2) Eger zer-i vücūdları pūte-i taḥammül ü iştıbārda ḳāl olup meḥekk-i şabr u ḳarār üzere ḥulūṣı āşikār ola, (3) ol vaḳt merdāne ve ferzāne i‘tibār itseñüz lāyık (4) ü sezāvārdur.”

Beyt : نه بد عوليست قدر و قيمت مرد
قيمت مرد صبر بايد کرد

Terceme: Kişinüñ kıymet ü ḳadri mücerred lāf ile olmaz

(5) Eger şabr itmez ise miḥnete aṣlā şeref bulmaz

Hikāyet: Bir gün ümerādan biri bir pādişāh-ı (6) ‘ālī-cāh meclisinde ḥāzır ve fermān-ı ḥikmet-cereyān-ı şāhen-şāha nāzır olup pādişāh (7) bir emr-i mühimde anuñla müşāvere ve şeref-i ḥitābı ile teşrīf idüp muḥāvere üzere iken, (8) iḳtizā-yı ḳader ü ḳazā ile bir ‘aḳreb emirüñ pīrāhenine düşüp niş-i zehr-ālūdı ile bir sâ‘at emire ezīyet ü cefā ve cümle zehrini ifrāḡ idince ferāḡ itmeyüp muḳtezā-yı cibillisini tamam icrā itmek ile dūnbāl-i bā-nekāl (?) ‘amel-mānde ve bī-mecāl olunca dā‘imā izā idüp ammā emir-i dilir ol müşāverede (11) ‘aḳreb-i niş-zen zehrinden teeşşür-i beden ḥasebi ile ḳaṭ‘-ı sūḥan itmeyüp (12) kelām-ı bā-intizāmı ḳānun-ı edebden münḥarif ve ḳā‘ide-i ḥikmetden munşarif olmadı. (13) Menziline vuşul bulduḡdan soñra ‘aḳrebi cāmesinden iḥrāc ve çāk çāk olan (14) sine-i zehr-nākine ‘ilāc itdi. Bu ḥaber-i ḡarīb ve şabr-ı ‘acīb, pādişāhuñ (15) mesmū‘ı olıcaḳ emirüñ ‘adem-i teeşşür ü taḡayyüründen mütefekkir ü müteḡayyir olup bir gün ol emir yine (16) pādişāhuñ ḥidmet-i mülāzemetine vardıḡda buyurdu ki: “Nefsdan def‘-i zarar vācib iken ol meclisde (17) ‘aḳrebi bedenüñden niçün izāle vü ref‘ ve āzārını ‘ale‘l-fevr def‘ itmedüñ?” Emir, cevābında: (21 a) (1) “Ben öyle nā-dān ve za‘ifü‘l-ḳalb ü cebān degilüm kim senüñ gibi bir pādişāh-ı zī-cāhuñ şeref-i (2)

mükâlemesine mülâhaza ve âdâb-ı meclisini muhâfaza itmeyem. Bu gün meclisinizde (?) bir ‘akrebüñ (3) elem-i nişine işıbâr olmayınca, yarın ma‘reke-i rezm ü cengde zür-ı dil-âverân-ı rüyîn-(4) çeng elinden tîğ-ı zehr-âb ve dâde-i düşmene pence-i şabr u qarâr ve terk-i gürîz ü firâr mümkün olur” didikde, (6) sözi hâţır-ı ‘âţır-ı pâdişâh-ı bâ-intibâha hoş (7) gelüp pesend itmekle ol ercümendüñ mertebesini terfi‘ idüp akrânı miyânında ser-bülend ve gûnâ-gûn iltifât ü ri‘âyetiyle behremend itdi. (8) Muhaşşıl, şabr u qarârına göre murâd u maqsûdına vâşıl ve esbâb-ı sürûr (9) ü ‘izzeti fevka’l-me’mül hâşıl oldu.

Beyt : کرت چو نوح بنی صبر هست در غم طوفان
بلا بکر دک و کام هزار ساله بران

Terceme: Belâ bahrinde Nûh-âsâ olursañ şâh-ı (10) deryâ-dil
Belâdan kırtulup biñ yıllık ümmîdüñ olur hâşıl

(11) Altıncı Bâb Rızâ Beyânındadır

(12) Rızânuñ ma‘nâsı, Cenâb-ı Melik-i Ma‘bûd ve Rabb-i Vedûd’dan, ‘ibâda her ne kim teveccüh ü (13) vürûd iderse, aña cân u dilden hoşnûd olup kemân-ı kaderden (14) atılan tîr-i kazâ reddine ve hadeng-i miñnet ü endûh seddine, hüsn-i kabûl (15) ü rızâdan özge siper müyesser olmadığını muqarrer bilmek gerekdür. Kaderden hazer (16) müyesser midür? Ve tîr-i kazâyı siper-i tedbîr ile redd eylemek mutaşavver midür?

Nazm: Çün kader tîrin (17) ata kavı-ı kazâ

Siper olmaz aña meger ki rızâ

Her kimse ki âstâne-i rızâ (21 b) (1) vü teslime ser-i i‘tikâdını ve gerden-i inkiyâdını taqdîm ide mesned-i serverîde (2) mümtâz ve şadr-ı kişver-istânîde ser-efrâz

olur. ²⁶⁹ رضوانه و رضوانه kelâmı bu (3) hâlün mü'eyyididür ve ²⁷⁰ الرضا بالقضا باب الله الاعظم bu maḳāl-i hikmet- (4) me'âlün mü'ekkididür.

تقدیر چوسابق است تعلیم چه سود

جز بندگی و رضا و تسلیم چه سود

Terceme: Bozmaḳ mı olur rāy ile taḳdīr-i Ḥudā'yı

(5) Elden ḳoma sen dāmen-i teslīm ü rızāyı

Enbiyā'-i 'iẓām 'aleyhimü's-şalātü ve's-selāmdan (6) biri ḳāḍiyü'l-ḥacāt, mücībü'l-da'vāt dergāhına 'arz-ı niyāz ve münacāt (7) idüp: “Yā İlahī ! Senün hoşnüdī ve rızāña sebeb olan 'amelün rāhına delālet ve ṭarīḳ-ı (8) sa'ādet-refīḳ-ı tevfiḳa hidāyet eyle” didikde, Cenāb-ı Melik-i Vehhāb'dan bir ḥiṭāb-ı (9) müsteṭāb vārid oldı ki: “Benüm senden rızām, taḳdīr itdügüm ḳazāmdan hoşnüd (10) olmaña mevḳūfdur. Şöyle ki, herḫâlde ḳazāya rızā üzere olasın, ben daḫi senden hoşnüd ü rāzı (11) olmaḳ muḳarrerdür.”

هر که راضی شد از قضای خدا

بهره می یابد از رضای خدا

Terceme: Firār itmeyenler ḳazā-yı Ḥudā'dan

Alur ḥişşe lābüdd (12) rızā-yı Ḥudā'dan

Her ehl-i dil ki, āyīne-i ḳalbi nūr-ı rızā-yı Ḥudā ile (13) rüşen ve muḳadderāt-ı İlahiden yüz çevirmeyüp ḥāṭırı Ően olup (14) muḳtezayāt-ı ḳazāya muvāneset ü ülfet ve serāperde-i ḡaybdan zuhūr iden (15) umūra meyl ü raḡbet göstere, elbette gerd-i endüh ü

²⁶⁹ “Onların Rableri katındaki mükāfatları, zeminlerinden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. **Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır.** Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir.”(Kur'an, Beyyine 98/8).

²⁷⁰ Hadīs, “Kaza'ya rızā yüce Allah(ın rızasın)'a açılan en büyük kapıdır.”

melāl pīrāmen-i ḥāṭırına ırmeye (16) ve ğubār-ı āzār-ı rūzgār āyīne-i fuād-ı şafā-ı' tıḳādına keder vırmeye ve hem-vāre şād-gām ü ḥandān (17) ve maẓhar-ı iḥsān-ı sübhān olur.

Şi'r : هر عزیزى كه بارضا خوکرد

فرح و عیش روی با اوکر

خوش در امیز از صفای ضمیر

با قضا و قدر چو شکر و شیر

Terceme: Olan itā'at-i fermān-ı Ḥāliḳ'a mu' tād

(22 a) (1) Cihānda mihnet ü ğam görmeyüp ola dil-şād

Ḥudā'nuñ emrine biñ cān ile rızā göster

(2) Alış ḳazā vü ḳaderle mişāl-i şīr ü şeker

(3) **Yedinci Bāb Tevekkül Beyānındadır**

(4) Tevekkülün ma'nāsı, insān esbābdan bi'l-küllıye ḳaṭ'-ı ümīd ü recā ve Müsebbibü'-l-esbāb dergāhına (5) teveccüh ü ilticā ile kifāyet-i umūrunı Perverdigārdan taleb itmekdür ve her kimse ki cümle (6) aḥvālını Ḥaḳ Ṭe'ālā ḥazretine tefvīz u ḥavāle ide ve zuhūr iden umūrda kerem-i İlähiye (7) 'itimād ve luṭf-ı ezeliye istinād ide, cemī'-i ḳār u bārı vefḳ-ı murād üzre (8) cārī olur.

Mışra' : توبا خدای خود اند از کار و دل خوش دار :

(9) **Terceme:** Kāruñı idüp sipāriş Ḥaḳḳ'a hoş tut gönlüñi

Ve pādişāhlara lāzımdur ki, (10) cemī'-i ef'ālinde ve 'amme-i aḥvālinde resm-i tevekküli ve ḥabl-i i'tişāma tevessüli elden ve dilden (11) ḳomaya. Tā ki, 'ināyet-i İlähī

ve elṭāf-ı nā-mütenāhī ile cümle umūru dil-ḥāhī üzre (12) zuhūr bulup envār-ı tevekkül ile ḥāne-i ḳalbi pür-nūr ve ḥāṭır-ı ‘āṭır-ı mesrūr ola.

Hikāyet: Bir gün bir pādişāh-ı (13) rüşen-dil, bir ‘ālim-i fāzıl ve ‘ārif-i kāmilden: “Ehl-i imānuñ nuşreti ve düşmene (14) ğalebe ve fırsatı, ne gūne a‘mālle ḥāşıl olur” deyü suāl itdükte, ol ‘ālim ü dānā cevāb virüp: (15) “İki ḥāl ile olur. Biri ḥuzū‘ ve ḥuşū‘ ile edā‘-i namāz, (16) biri daḥi kerem-i Cenāb-ı kār-sāza tevekkül ü ‘arz-ı niyāzduur.” (17) Hemvāre bu iki ḥaşleti ‘ādet, ve naşīhat-ı ‘ālemi (22 b) (1) ri‘āyet idüp nā-gāh, ol pādişāh-ı dil-āgāh üzerine bir düşmen-i cān-gāh, mānend-i (2) ‘ummān-ı bī-kerān ‘asker-i bī-pāyān ve sipāh-ı firāvān ile (3) müteveccih ü revān olduḳda, pādişāh daḥi mevcūd olan (4) ‘asker-i zafer-peykeri ile müdāfa‘-a-i ḥaşma tevcīh-i ‘inān ve muḳābele-i düşmene şitābān olup (5) ‘inde’t-telākī muḳatele muḳarrer olıcaḳ, ol gice ki irtesi rüz meşaff idi, (6) pādişāh-ı zühd-ittişāf, şabāḥa dek edā‘-i namāz ve dergāh-ı Perverdigār-ı (7) kār-perdāza niyāz üzre olıcaḳ, erkān-ı devlet ve bār-gāh-ı salṭanatdan (8) bir bende-i muḳarreb-i pür-şefḳat, pādişāh ḥazretine naşīhat ḳaşd idüp didi ki: “Bu gice (9) yeter zaḥmet ü meşāḳḳat ihtiyār buyurduñuz. Yarın rüz-ı meşaff u kār-zārdur ve ḥālā cihād-ı (10) ekbere iştigālle ḳuva-yı cismāniye it‘āb olınıcaḳ maḳām-ı mücāhedede kemā yenbaḡi ḳıyām (11) düşvārdur. Bir miḳdār pister-iistirāhatde ḥuzūr u ārām buyuruñ ki, yarın ḥaşm-ı bed-fercām (12) üzerine tevsen-i iḳdāmı süresiz ve bi-izni’l-Meliki’l-‘Allām, ğalebe-i tām ile a‘lām-ı feth-i zafer-i‘lāmı evc-i feth (13) ü nuşrete irgüresiz.” Pādişāh daḥi cevāb virüp: “Ben bu gice zimmet-i himmetime (14) ve raḳabe-i ‘ubūdiyyetime lāzım olan mertebe Cenāb-ı ‘İzzet’e ḥidmet ve rızā-yı sa‘ādet-iḳtizā-yı (15) İlāhī taḥşili için şeb-tā-seḥer ‘ibādet ü ṭā‘at iderüm. Yarın -ki yevm-i meşaffdur- (16) şaḡır ü kebīrūñ aḥvāline başır olan Rabb-i Ḳadīr, ğalebe ve fırsatı ve i‘ānet ü nuşreti irāde (17) itdügi ‘ibādına taḳdīr eylemişdür. Ol ḥuşuşda benüm ḳaṭ‘ā medḥalüm ve müstaḳil bir ‘amelüm (23 a) (1) yoḳdur” didikde, “Bārī esbāb-ı ceng ü ḥarbi tehiyye ve ihzāra ve zamān-ı ḳitāle ‘udde-i (2) cihād ve ālāt-ı ictihādla intizār üzere oluñ” diyicek, ol pādişāh-ı zī-‘aḳl (3) u ḥuş -ki cevher-i ezher-i sūḥanı gūş-i ḥibrete sezā-vār bir mengüşdur- buyurdı ki, (4) “Miḡfer-i şabr u taḥammül ve cevşen-i tevekkül ile

ārāste gürāz-ı i‘ tişām ber-düş ve maḥz-ı fazl-ı Ḥaḫḫa i‘timād ve ḥüsn-i i‘tiḫādla (6) zırh-püş olup ‘arşa-i kār-zārda cünüd-i ğaybī imdādı ile bi-izni’l-Meliki’l-ḫahhār (7) ḥaşm-ı nā-bekār üzre cüş u hurüş muḫarrerdür.

Nazm : ما کار خوش را (8) به خداوندکار ساز

بکذاشیتم تا کرم اوچه میکند

Terceme: Ol Kerīm-i kār-sāza (9) kārımız işmarladuḫ

Eylesün her ne iderse ḥükm anuñ fermān anuñ

Sepīde-dem ki, (10) dāver-i ḥāver-i mu‘azzam ve şāh-ı felek-serīr-i ferḥunde-maḫdem, eblaḫ-ı zerrīn-rikāb-ı sipīhr-i (11) tīz-reftāra vaz‘-ı ḫadem idüp hezīmet-i şāh-ı encüm sipāh-ı şeb için kevkebe-i (12) tūlū‘ ü iḫbāl ve debdebe-i şevket ü iclālını iḫhār ve envār-ı a‘lām-ı zafer i‘lāmını cānib-i (13) maşrıḫdan āşikār itmek ile şāhı ‘Abbāsī cāme-i şām-ı zālām ‘arşa-i ceng ü sitizde (14) ḫıyām idemeyüp firār u gürizi iḡtinām itdügi hengāmda şehir-yār-ı kām-kār-ı (15)‘ālī-miḫdār daḫi ‘azm-i kār-zār idüp iki ‘asker birbirine (16) berāber olup muḫātele niyyeti ile hīn-i muḫābelede tesviye-i şufūf ve tehiyye-i rimāḫ (17) u süyūf itdüklerinde, imdād-ı pādişāhı nīk-nihād için ²⁷¹ و انزل جنود الم تروها (23 b) (1) kemīngāhundān cünüd-ı ğaybī ile imdād-ı lā-reybi zāhir ve i‘ānet-i Melik-i ḫahir bāhir olup:

(2) **Mışra‘ :** لشکر تاييد حق از ملك غيب آمد برون

Terceme: Ḥayl-i te’yīd-i İlāhī geldi

²⁷¹ “Bozgundan sonra Allah, Resûl’ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, **sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti.** İşte bu kâfirlerin cezasıdır.” (Kur’an, Tevbe 9/26).

(3) Melik-i ğaybdan, fi'l-hāl ki, pādişāh-ı mütevekkil ü bā-intibāhuñ çetr ü ħiredġāhı, manzūr-ı (4) sipāh-ı düşmen olıcağ ħālleri tebāh ve rüz u rüşenleri siyāh olup 'inān-ı (5) şabr u qarārları, kabza-i iktidār ve ihtiyārlaruñdan çıķup sālimen ğanīmet (6) ve ğüriz ü firārı 'azīm ni' met bildiler. Pādişāhuñ i'tişām ü tevekküli bereketi ile bi'z-zāt (7) muķātele ve muķārebe ve elsine-i esinne-i rimāh ile mükāleme ü mücāvebeden evvel 'ināyet ve i'ānet-i Cenāb-ı 'İzzet (8) def' -i şer-i düşmene temām kifāyet eyledi.

Beyt : صیح ظفر از مشرق انوار برآمد
اصحاب (9) غرز را شب سود ابسر آمد

Terceme: Zāhir oldı maşrıķ-ı envārdan şubh-ı zafer
(10) Āħir oldı şām-ı sevdā-yı adū-yı kīne-ver

(11) **Sekizinci Bāb Ħayā Beyānındadır**

(14) Ħayā, bir şerīf ħaşlet ve maķbūl ü laţif sīretdür ki, şān-ı ma'ālī-nişānunda nişānende-i dıraĥt-ı imān olan Seyyid-i 'ālemiyān ve sened-i ādemiyān (15) ħazret-i Risālet-penāh 'aleyhi şalavātü'r-(16) Raĥmān el-ħayā'ü şu'betün mine'l-imān buyurmışlar. Ya'ni ħayā, şecere-i imāndan bir şāĥdur (17) ve ħayā, nizām-ı 'ālem ve intizām-ı aĥvāl-i benī Ādem şerā'itinden olması müsellemdür. Eger şıfat-ı ħayā izā' a (24 a) (1) ve ilgā olup beyne'n-nās şerm ü ħicāb merfū' ve evzā'-ı şenī'adan ħayā sebebi ile teĥāmī vü ictināb (2) medfū' olsa menāzım-ı cihān ħalel-pezīr olup şaġir ü kebīr miyānında fesād-ı (3) keşīr zūhūr iderdi. Ammā beķā-yı şıfat-ı ħayā herkesün istediġi gibi (4) nā-revā a' mālını māni' ve saĥt-rū ve bed-ĥu olanlarıñ nā-sezā aĥvālını dāfi' olur.

(5) **Beyt :** صف شکن قلب مناهى حياست
راه زن خيل ملاهى حياست

(6) **Terceme:** Ḥayādur şaf-der-i qalb-i menāhī

Ḥayādur reh-zen-i ḥayl-i melāhī

(7) Pes, ma‘lūm oldu ki, ḥāşş u ‘ām, ḥayā ve ḥicābdan fā’ide-i tamām bulup (8) āfitāb-ı ḥayā bī-ḥarāret ü bī-tāb olıcaq, semerāt-ı ahlāk nā-resīde (9) ve zehrāt-ı ef‘āl nā-pesendīde olur.

Nazm: کر حیا بنود بر افتد رسم عصمت (10) از میان

ور حجابی در میان هست از تقاضای حیاست

Terceme : (11) Ref‘ olurdu perde-i ‘ismet ser-ā-ser ḥalkdan

Ara yerde olmasa şerm (12) ü ḥayā aña ḥicāb

Ve ḥayā üç kısım üzredür. Cümleden biri ḥayā’-i taqşīr (13) ü cināyetdür. Ya‘ni mücrim ü günāhkār olanlar etvār-ı nā-hem-vārları (14) için Cenāb-ı Kirdgār’dan maḥcüb ü şermsār olalar. Nitekim mebde’-i enbiyā (15) ve muḳtedā-yı fırqa-i etḳiyā ve aşfiyā, Ḥazret-i Ādem Şafī ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā cemī’i’l-enbiyā es-selāmü’l-vefā (16) dār-ı sürür ü behcet olan cennetde, sebep-i zūhūr-ı nev‘-i merdüm, ya‘nī dāne-i (17) gendüm tenāvülinden memnū‘ iken irāde-i ezeliye ḥasebiyle (24 b) (1) ezeli āzālde vāki‘ olan ḫazā tenāvülünü iḳtizā idicek zāhiren müştēhā-yı nefse (2) müsā‘ade ve ol maḥzūr irtikābından ‘adem-i mübā‘ade ile esbāb-ı zīb (3) ü ziynet olan libās-ı cennet üzerinden suḳūṭ, firdevs-i a‘lā (4) dergāh-ı vālādan ‘ibādet ü ṭā‘at ve emr-i ilāhiye imtişāl ü itā‘at ḫikmeti (5) için vech-i arza ve maḥall-i edā’-i sünneti farza hübūṭ idecek (6) çep ü rāsta devān ve ğam ü endüh ile nālān ü giryān her gördüğü dıraḫt sāyesinde (7) nihān olurdu. Cenāb-ı ‘İzzetden ḥiṭāb-ı müsteṭāb vārid oldu ki: “Ey Ādem! Bir yerde (8) karar itmeyüp benden mi firār idersün?” Ādem daḫi (9) bast-ı muḫaddemāt a‘zār ile i‘tizār idüp: “Ey pādişāhlar pādişāhı, ve ey ‘uşātuñ mültecā (10) vü penāhı, senüñ taḫt-ı kuvvet ü ḫudretüñden ḥāric nereye firār iderüm ve dā’ire-i (11) ‘ubūdiyyetden nice

hüruc ihtiyâr iderim? Ammâ kendi kusûr u hatâmdan şermendeyüm (12) ve her mekânda kemâl-i hicâbdan ser-efgendeyüm” deyüp ‘afv ü mağfiret-i Cenâb-ı ‘İzzeti cüyende ve bu kıt‘a-i pesendide mazmûnun güyende olurlar idi.

Qıt‘a: Büzürg-vâr-ı Hudâyâ isa‘et-i ‘amelüm

(13) Beni mükerrem iken hâr ü hâk-sâr itdi

Budur cezâsı anuñ kim saña muhâlif olup

(14) Hevâ-yı nefis mürâ‘âtin ihtiyâr itdi

(15) **Nazm:** سرچالت (16) درویش ازان بود درپش

که کر کناه به بخشند شرمساری هست

(17) **Terceme:** Gedâ hacletden anuñ için olur dâ’im ser-efgende

Eger cürmi bağışlansa kalur şermendelik bākī

(25 A) **Nükte-i laṭife:** (1) Aşhâb-ı dāniş ve erbâb-ı biniş katında müberhen ledeyith teemmül vâziḥ ü rüşendür ki, (2) insân manzûr-ı nazâr-ı ihsân-ı Sübhânî olmuş bir cevher-i rûhâniden ‘ibâretdür. Bu kâlîb-ı za‘îf ve cism-i keşif degüldür. (3) Ol şâh-bâz-ı bülend-pervâzuñ âşiyânı (4) hazâir-i kudsde ve cevelâni mecâlis-i ünsde olup bu kafes-i müseddes-i kâlîba kalbe (5) mübtelâ olmadın bâğ-ı müsemmen-i firdevsde cilve-sâz ve menzile-i ‘ulyâda maḥrem-i râz idi. (6) Ol maḥam-ı muḥaddesde sa‘âdet-i infişâl ve lezzet-i üns-i Kibriyâ vü celâl (7) qadrin ‘ale’l-kemâl bilmekde zühûl ü merâsim rızâ mürâ‘âtinde ğufûl (8) itmekle nâz ü niyâz-ı ‘aşq böyle iktizâ itdi ki, añı firâq derdine mübtelâ ide ve pûte-i (9) miḥnet ü belâda eride. Tâ ki, ²⁷² الاشياء تعرف باضدادها feḥvâsı üzre vişâl (10) qadrin bile ve tarîk-ı vaṭan-ı aşliye pây-ı talebi vaz‘ idüp bâr-gâh-ı vişâle (11) teveccüh kıla.

²⁷² Herşey zıddı ile bilinir.

Nazm: Vatan kadarın ne bilsün çekmeyen ğurbetde kurbetler

Ne añlar (12) kadr-i vaşlı görmeyen ‘âlemde firqatler

Pes, añı kırb u civâr-ı Hâzret-i Perverd-gârdan (13) ta‘ alluğ-ı kâlib-i hâkî için ‘avâlim-i muhtelif-i mülk ü melekûta uğradup indirdiler (14) ve her ‘âlemün hazâyini ebvâbın dîde-i müşâhedesine açup perde-i hicâbı ol (15) ‘avâlim-i cevâhir yüzünden kaldurdılar. Hülâşa ve zübde olanı anuñla hem-râh eyledüler. (16) Tâ ki, ²⁷³ ليس للانسان آلا ما سعى
muhtezâsınca ‘âlem-i hâkda ekdüğün biçe ²⁷⁴ مزالايمن (17) وحب الوطن vefkınca vaţan-ı aşlıye mürâca‘ at kaşdıyle mâ-sivâdan geçe ve tâlib-i vaşl-ı (25 b) (1) aşda ney-vâr nice nâle ü zârî ve izhâr-ı süz u bî-karârî ide, tâ sezâ-vâr-ı kırb-ı (2) Bârî olup ve vaşl-ı maħbûb ve neyl-i maţlûb dâmânı eline gire, ħarîm-i ‘izzete ire. Pes, nazâr-ı i‘tibâr (3) ve dîde-i ihtibâr ile âşâr-ı bî-şumâr-ı Kird-gâr’a nazâr iden ehl-i istibşâr (4) bu şûret-ĥâne maħzâ ma‘ rifet-i Âferîdgâr için ĥalk olunup âyât-ı süflîye (5) ve ‘ulviyye ve şifât-ı kemâliye-i celâliye vü cemâliye mezâhiri olup âyîne-i ma‘ rifet-i Ĥağ ü mir‘ât-ı (6) tecelliyât-ı Feyyâz-ı muţlak olmağ için idüğün nûr-ı ‘irfân ile taħkîk ve mazĥâr-ı ‘alleme’l-esmâ (7) olan Ebu’l-enbiyâ ĥazretlerinden bu maķûle zelle şudûrınıñ ĥikmetini tedkîk ve (8) server-i kümmelînden zühûr iden kemâl ile kuşûruñ miyânını taţbîk ü tevfiğ ider. (9) **İkinci kısım** ĥayâ-yı keremdür. Ma‘ nâsı kirâm-ı zevi’l-ihtirâm, dergâh-ı ‘âlî maķâmlarına ‘arz-ı (10) ĥâcet ü merâm iden sâ’il-i sıfru’l-yed gönderüp şermende ü ĥâcil olmasından (11) maħcûb ü münfa‘il olmağdur. Kütüb-i eĥâdiş-i şerîfede mektûb ve mestûrdur ki, Ĥağ Sübhânehü (12) ve Te‘âlâ kemâl-i ĥayâ’-i kerem ile mevşûf ü mezķûrdur. Bir bende-i ser-efgende-i günâh-kâr-ı (13) perişân rûzgâr ki, süy-i a‘ mâline i‘tirâf ü iķrârı kendü kârından maħcûb (14) ve şerm-sâr olup nedâmet ü istiğfâr ide, Melik-i Ġaffâr ü Settâr (15) kemâl-i fazl u kereminden tehî-dest göndermekden istiĥyâ ve ilel-i zûnûb ü me‘âsî (16) dil-ĥastelerinin şerbet-i murâdlarını dest-i recâlarına i‘tâ idüp mürde-dilleri ĥayât-ı tâze ile iĥyâ ider.

²⁷³ “İnsan ancak çalıştığına erişir.”(Kur’an, Necm, 53/39)

²⁷⁴ “Vatan sevgisi imandandır.”(Hadis).

Beyt: محالست (17) اکر سربرین در تهی

کی بازآیدت دست حاجت تهی

Terceme: Varup mültecā (26 a) (1) iden ol dergehi

Ne mümkün döne dest-i hâcet tehî

Muḥaṣṣıl mertebe-i ḥayā'-i keremüñ (2) nihāyet ü gāyeti kirām-ı zevi'l-ifdāl bār-gāh-ı 'amīmü'n-nevāllerinden sā'ili tehî-dest (3) ü maḥrūm döndermemekdür ve muḥtâc u 'âili şerm ü infi'âl ile maḥzūn ü mağmūm, āḥer kapuya (4) göndermemekdür. **Hikāyet:** Rāviyān-ı aḥbār-ı ḥikmet-āṣār ve muḥaddiṣān-ı etvār-ı rūzgārdan (5) rivāyet olunur ki, Me'mūn Ḥalīfe 'ahdinde şecere-i ma'īšet ü zindegānisi (6) şūre-zārda neşv ü nemā bulmuş ve şemere-i ārzū vü emānisi āb-ı şūr ü telḥ ile mürebbā (7) olmuş bir A' rābī var idi ki, dīde-i miḥnet-dīdesi mā'-i milḥ ü ücācdan (8) ğayrı görmemiş ve nümüne-i zülāl-i vişāl olan āb-ı (9) lezizüñ 'ömründe şafāsın sürmemiş idi.

Beyt: مرغی کی خبر ندار داز آب زلال

(10) منقار در اب شور دارد همی سال

Terceme: Bilmeyen neydüğünü āb-ı zülāl

(11) Geçirür āb-ı şūr ile meh ü sāl

İttifāḥ bir zamān ol ḳabile ahālisi (12) kemāl-i ḳaḥḫ ü zarūret ve ḳūt-ı lā-yemūt tedārikinde ziyāde ta'ab ü meşāḳḳat çekmek (13) ile ol A' rābī, bir gün taḥşil-i emri ma'āş ve tekmil-i levāzım-ı inti'āş (14) için, vaṭan-ı me'lūf ve mesken-i ma'rūfundan ḥāric olup ḳaṭ'-ı menāzil (15) ü menāhic iderek, bir cāy-ı dil-keş ve maḥall-i şafā-baḥşa irişdi ki, ḥāk-i pāki (16) zirā' āta şālih ve türāb-ı anber-āmizi mānend-i misk ezfer-i fāyih idi. Yanında riyāz-ı (17) cinānda olan ḥıyāzdan nişān virir bir ğadīr-i kebīr-i bī-naẓīr var idi ki, (26 b) (1) içinde āb-ı bārān müctemi' ve hūbūb-ı riyāḥ-ı bā-irtiyāḥ ile üzerinden ḥaşş ü ḥāşāk (2) mürtefi' olmuş bevādī-i ḥayret ü ıztırābda teşne-leb ve

berārī-i ta‘ b (3) ü naşbda aqđām-ı iqdām ile sa‘ y ü taleb üzere olan ‘ Arab, ol mā’-i (4) lezīz-i pür-şafāyı ve mānend-i āb-ı hayāt olan āb-ı şīrīn ü muşaffāyı gördükde ziyāde (5) ‘ aţşān ve āteş-i faqr ile sūzān olmağ ile cānına şular sepilüp kenār-ı havza (6) şitābān olup ol āb-ı şīrīnden bir miqdār tatdı ve rū-yi zemīnde (7) öyle laţif şu görmemek ile deryā-yı hayrete batdı ve netīce-i endīşe ve mülāhazası (8) bu vech üzere karar itdi ki, cennetde de levn ü ta‘ mı müteğayyir olmaz ve āyīne-i rū-yı (9) muşaffası gubār-ı rūzgār ile mütekeddir olmaz (10) enhār vardır ki, haqqında فيها انهار من ماء غير آسن²⁷⁵ vārid olmuştur. Bu mā’-i muşaffā-yı bārid var ise, cennetden nāzil ve fazl-ı kāmīl-i Rabb-ı (12) ‘ ādil, nazm-ı aḥvāl-i pür-melāl-i fuqarā-yı zu‘ efāya kāfil olmağla bu faqr muhtācuñ (13) ve gürisne ü acuñ, dil-i pejmürdesini (14) iḥyā’ ve siḥām-ı ālām-ı faqr ile mecrūḥ olan kalb-i derd-nākına devā için vāsil olmuştur. (16) Pes, maşlahat-kār ve ḥulāşā-yı efkār budur ki, bu āb-ı hoş-güvārdan bir miqdār (17) alup pādīşāh-ı kām-kār ve ḥalīfe-i rūzgār ḥidmetine hediye-i behiyye idem ki, (27 a) (1) elbette bu ḥidmet muḳābelesinde ‘ aṭiyye-i seniyyesi zuḥūr ve mevhibe-i ‘ aliyyesi şudūr (2) idüp şāh-ı kerīmūñ in‘ām-ı ‘ amīmi ve iḥsān-ı cesīmi ile ehl ü ‘ iyālüm ālām-ı (3) kaḥṭṭan āzād ve envā’-i ni‘am ile dil-şād olmaları muḳarrerdür diyü dārü’l-ḥilāfe (4) olan şehir-i Bağdād’a ‘ azm-i niyet ve cezm-i hareket ile arḳasında olan müşki (5) mānend-i şīşe-i gül-āb, ol felāket-meāb pür-āb eyleyüp:

Nazm: Şām-ı ğamiñda (6) kūyuña cān-ı za‘ifūmi

Qıldum revāne ‘ aşıka Bağdād ırak degil

deyüp māh-ı nev gibi (7) şehir-be-şehir ser-gerdān ve güy-ı āfitāb gibi gū-be-gū üftān ü ḥizān revān (8) olmak mülāhazası ile rāh-ı Bağdād levāzımını i‘dād idüp menāzilini ta‘dād iderek ol semte yüz tutdu ve bār-gāh-ı sa‘ādet-dest-gāh tarafını gütdi. Henüz A‘rābī ile Bağdād miyānında mesāfe ba‘id (10) iken nā-gāh kevkebe-i ḥaşmet ü iclāl-i

²⁷⁵“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennet şöyledir: **Orada temiz su ırmakları**, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü ürün ve Rablerinden mağfıret vardır. Bunların durumu, ateşte temelli kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?” (Kur’an, Muhammed 47/15).

Me'mûn ve debdebe-i şevket ü iqbâl-i zafer-maqrûn (11) zâhir ve âşâr-ı 'azamet-i hümâyun bâhir olucağ, A'rabî istiş'âr itdi ki, (12) şeh-r-yâr-ı gerdûn-vağâr, 'azm-i şikâr ve seyr-i diyâr için geşt ü güzâr eyler. (13)Fi'l-hâl, ber-sebîl-i isti'câl, ser-i râha gelüp mevkîf-ı niyâzda, dest-i 'acz ü (14) tazarru'ı güşâde vü bâz ve hâlifenuñ du'â vü şenâsına âgâz itdi. Pâdişâh-ı (15) çâre-sâz-ı hâcet-perdâz ol fakîr-i bî-çâre ve dâr ü diyârından âvâreye, (16) teveccüh ve iqbâl ve ahvâl-i bâl-i pür-melâlınden tefahhuş u suâl itdikde didi ki: (17) "Ey hâlîfe! Kâbîlemizde kaht u galâ sebebinden kuvâ-yı ehl ü 'ıyâlüm za'ife olmağla (27 b) (1) hîdmet-i 'izzet-âmîzûne, bu haķîr-i nâçîz dest-âvîz için bir tuhf-e-i laṭîfe ve hediye-i (2) şerîfe ile geldüm ki, zülâl-i vişâl-i perî-rûyan gibi dâmen-i vaşlına kimsenuñ dest-i (3) ârzü vü temennâsı irmemişdür ve hiç bir şâhib-i başîretüñ başâr-ı ümmîd (4) ü ricâsı, ol nâdire-i zamânuñ cemâl-i bâ-kemâlıni müşahede idüp cilve-i cân-fezâsını (5) görmüşdür." Hâlîfe, ta'accüb-künân: "Getür tuhfeni görelüm ve âyîne-i 'âlem-nümâ mişâli olan (6) şûret-i muşaffâsını müşâhede ile şafâlar sürelüm" didi. A'rabî daḫi nâfe-i pür-müşg-i (7) ğazâl getürür gibi meşkini âb ile mâl-â-mâl huzûr-ı 'izz ü iclâlîne getürüp "Hâzâ mâ' ü'l-Cennet!" (8) deyüp ya'ni bu âb-ı hoş-güvâr-ı safâ-eşer, cennetde olan âb-ı Kevşerdür ki, dünyâda eşerini kimse (9) görmemiş ve lezzet-i ta'mını görenler şehd ü şekerden haber şormamışdır. Mecma'ı menba'-ı çeşme-i (10) hürşîd-i şafâda rîg gelür ve lezzet-i zülâl-i hûbân bunuñ hâlâvetinden niçe (11) mertebe eksik gelür.

Beyt: آب مكو شيرهء شاح نبات
                               درمزه همشيرهء(12) آب حيات

Terceme: Âbdur zâhirde amma şîre-i âb-ı benât
                               Rûh-bahşâ olmada (13) hemşîre-i âb-ı hayât

Şâh-ı pâkîze-meşreb, 'Arab-ı teşne-lebüñ getürdigi âbdan, (14) rikâb-dârına hîṭâb idüp bir meşrebe şu taleb idicek, rikâb-dâr daḫi ri'âyet-i (15) edeb ile ol âbdan eline bir

cām-ı leb-â-leb şundi. Gördi ki, müteğayyirü'l-levn ü kerihü'r- (16) rāyiha 'Arābuñ müşg-i müte'affini aña te'sîr ve rāyiha ve levnini teğayyür eylemiş. Ammā ri'āyet-i (17) hâtırı için bir miqdâr tenāvül buyurup iktizâ-yı firâset ü kiyâset ile (28 a) (1) şüret-i vâkı' a ne idüğini bilmiş idi ve lâzime-i hayâ'-i kerem ile kâ'il olmadı ki, (2) ol fakîr tevfir-i tevkîr ve 'amel-i keşîr ile getirdiği hediye-i tezlîl ü tahkîr ü beyne'n-nâs (3) tafzîh ü ta'yîr ile teşhîr ide. "Yâ A' rābî! Gerçek dirsün! Böyle şerbet-i (4) ğarîb ve âb-ı 'acîb görmedüm..." diyüp rikâb-dâra buyurdu ki: "Bu âbı (5) herkese virmek olmaz ve gâh ü bî-gâh isteyen buña dest-res bulmaz. Ol (6) âbı mıṭhere-i hâşşına koyup 'uyûn-ı nüzzârdan hâfiye bir zâviyede (7) A' rabuñ râviyesini ilķâ ve âbı maḥtûm itmek ile sırr-ı mektûmı ziyâde muḥâfaẓa vü ihfâ için emr buyurup (8) rû-yı teveccüh ü iltifâtı 'Araba tevcîh idüp: "Yâ vechü'l- A' rab ve yâ 'azbü'l-meşreb, (9) tuḥfe-i ra'nâ ve hediye-i zîbâ getürdüñ... Hâcet ü müdde'â ne ise 'arz ü inhâ eyle ki, (10) kabûl ü revâ idem" didikde, 'Arab daḥî: "Ey pâdişâh-ı rû-yı zemîn vey ḥalîfe-i Müslimîn (11) kabîlemize belâ-yı kaḥṭ ü ğalâ istîlâ ve ehl ü 'ıyâlümize seyl-i miḥnet ü belâ isti'lâ itmekle (12) ḥâlleri ğâyetde müşkil ve ḥâk-i fakr ü fenâ ve meġâk-ı renc ü 'anâda pâ-der-gil olmuşlardır. (13) İfďâl-i Melik-i zü'l-celâlden tazarru' u ibtihâl ile ḥalîfenün dergâh-ı 'amîmü'n-nevâline (14) ilticâya ve 'arz-ı recâya geldüm" didikde, ol sulṭân-ı 'âli-şân-ı 'izzet-nişân (15) hezar dînar-ı kâmilü'l-'ıyâr 'aṭıyye vü iḥsân buyurup hemân ol maḥalden vaṭan-ı (16) me'lûf ve mesken-i ma'rûfuna 'avdet ve ehl ü 'ıyâline (17) mu'accelen işâl-i ḥaber-i meserret ve her birini müstaġraḫ-ı ni' met itmesine (28 b) (1) fermân-ı lâzîmü'l-iz'ân şâdir olmaġla A' rābî daḥî emr-i 'âlilerine imtişâl ü kîse-i teḥisîni (2) mâl-â-mâl idüp perîşân ḥâl olan ehl ü 'ıyâline (3) ḥayât-ı tâze ve meserret-i bî-endâze isâline isti'câl eyledü. Muḫarrebân-ı ḥazret ve (4) mu'temedân-ı dergâh-ı salṭanatdan bir bende-i maḫşûş "Bu hey'etlü 'Arab ḥâtırını (5) mülâḫazanüñ ve getürdiği âbı muḥâfaẓanuñ ḥikmeti ve bu maḥalden menziline 'avdet ile (6) emrûñ 'illeti ne ola?" deyü isti'lâma iġdâm itdükde, ḥalîfe buyurdu: "Egerçi 'Arab'üñ getürdiği âb ğâyetde bed-büy ü bî-lezzet ü müteğayyir ü pür-ķüdüret (8) idi, ammâ şüre zemînde âb-ı telḥ ve ğük ü milḥ ile neşv ü nemâ bulmuş bî-nevâya (9) öyle mâ'-i 'azb ve şafâ-intimâ'

gelmişdir. Āb muhāfazasınıñ sebebi budur ki, eger biriñüz (10) beyān itdügim ma‘ nāyı mülāhaza itmeyüp baqiyye-i ābdan tecerru‘ ideydi, cā’iz ki, (11) zehr-āb idüğini A‘rābiye işrāb idüp ol (12) faḳīr-i münkesir-dil, şermende vü hacil ve izhārīñızdan ğāyetde münfa‘ il olurdu (13) ve ol menzilden ḳabīlesine ‘avdet ile emre sebab ü ḫikmet budur ki, (14) ileriye giderek mānend-i āb-ı ḫayāt olan āb-ı ‘azb-i Dicle vü Furāt’ı (15) görüp içeydi, itdüğü kārđan ve getürdüğü yādgārđan maḫcūb (16) ve şerm-sār olmaşı muḳarrer idi. Ben andan istiḫyā iderüm ki, bir faḳīr gedā āstāneme (17) ilticā ve ümmīd-i kerem ü iḫsān ile medd-i yed-i recā iderken āb-ı rüyı dökülüp (29 a) (1) ve şirāze-i cem‘iyyet-i ḫāḫırı sökülüp āyine-i ḫāḫırında ğubār-ı şerm ü hacālet (2) nişeste ve şīşe-i ‘ırz ü nāmūsı şikeste ola.

Nazm: سخى را شرم مى ايد كه سائل

خجل از در كه اوباز كردد

Terceme: Saḫī şerm-sār olur ol dem ki (4) sā’il

Gide dergehinden tehī-dest ü maḫrūm

Üçüncü kısım ḫayā’-i edebdür. (5) Anuñ ma‘ nāsı oldur ki, bī-ḫasebü’ş-şer‘ ve ‘l-‘aḳl irtikābı maḫzūr u memnū‘ ve ḫaḳḳında (6) nehy-i Şāri‘ mesmū‘ olmayan umūra ḫayā’-i edeb mümāna‘ ati ile şürū‘ olunmaya. (7) Nitekim ḳuşūr-ı mezālimi kāsire olan şāhān-ı ekāsireden Nūşirevān, (8) eṭvār-ı zamāne ‘ayn-ı ‘ibret ü başar-ı başiret ile nigerān olmağın nergis-i şehlä (9) olduğı mekānda dīde-i bīnāya beñzetmekle ri‘āyeten li-kemāli’l-ādāb (10) nisvānla (11) mu‘āşeret ü ḫaremine mübāşeretden ictināb iderdi. Ammā ‘inde’t-taḫḳīḳ (12) Nūşirevan’uñ bu ḫaşleti ḫayā şıfatı degüldür, zīrā ḫayā şāḫ-ı şecere-i imān idüğü, ḫadīs-i şerīfde beyān olunmuşdur. (13) Nūşirevān ise, ‘adem-i İslām ile (14) ma‘ rūf ü āteş-perestlik ile mevşūf olmağın bu vaz‘ına (15) şüret-i edeb ıtlāḳ olunur. Ammā bu ma‘ nā mülūk-i sa‘ādet-sülūk-i (16) İslām’dan şudūr ve şāhān-ı

ehl-i imān-ı ‘izzet-nişāndan z̄uhūr itse, (17) ḥayā’-i edeb ta‘bīr olunup z̄ikr-i cemīl ile meṣhūr ü mezkūr olurlar.

Nazm: دل که پراز و صف حیا میشود
(29 b) (1) آینه نور خدا میشود

دیسو بی شرم پندیده نیست
در نظر عقل خود (2) آن دیده نیست

Terceme: O dil kim şayḡal-ı şerm ü ḥicāb ile bulur revnaḡ

(3) Olur āyīne-i envār-ı feyż-i Ḳādir-i muṭlaḡ

Muḥaṣṣıl çeşm-i bī-şerm ü ḥayā olmaz pesendīde

(4) Ḥaḡīḡatde dimez aṣlā aña ehl-i naẓar dīde

(5) Dokuzuncu Bāb ‘İffet Beyānındadır

(6) ‘İffetden murād, şehevāt-ı nefsāniyye ve tesvīlāt-ı şeyṭāniyyeden nāṣī (7) ve ri‘āyet-i levāzım-ı dīniyyede müsāmaḡa ve telāṣīden fāṣī olan muḥarremāt ü menhiyyāt (8) irtikābından ictināb ü teḡāṣīdūr. Bu ise, kitāb-ı mekārīm-i aḡlāḡdan (9) bir bāb-ı ḡikmet intisābdur. Erbāb-ı ḡikmet ve aṣḡāb-ı ḡibret dimişler ki: “İnsanuñ (11) iki nisbeti vardır. Biri ecrām-ı laṡīfe-i ‘ālem-i ‘ulvīden olan melā’ikeye (12) nisbetidūr ki, ol cihet ile ṣāh-bāz-ı bülend-pervāz-ı rūḡ-ı insānī (13) āṣiyānuñ ḡazāyir-i ḡuds ve cevelāngāhını mecālis-i üns idüp maḡbes-i ḡafes-i (14) müseddēs-i ḡālibiyyeden ḡurūc ve bār-gāh-ı a‘lāya ‘urūc ile bāḡ-ı müşemmen-i Firdevsde (15) cilve-sāz ve menzile-i ‘ulyāda maḡrem-i rāz olmaḡa himmet ile hem-vāre ‘ilm (16) ü ‘amel ü ma‘rifet cānibine meyl ü raḡbet ider. Biri daḡi (17) ecsām-ı keṣīfe-i ‘ālem-i süflīden olan behāyime münāsebetidūr ki, ḡalebe-i rūḡ-ı ḡayvāniyye ile ekşer ezmāmı (30 a) (1) ekl ü şürbe maşrūf ve ‘alāyīḡ-ı bedeniyye muḡteżātını tedārike meş‘ūf (2) ve zimām-ı himmeti şehevāt-ı nefsāniyye şavbına ma‘ṡūf olur. İmdi şart-ı ‘aḡl (3) ü ma‘rifet ve lāzime-i

insāniyyet budur ki, maq̄dūr olan mertebe nisbet-i melekiyyete (4) kuvvet virüp behīmiyyet ü hayvāniyyet tarafına kaṭ‘ ā meyl ü raġbet itmeye.

(5) **Nazm:** از ملایکس بهره داری و از بهایم نیز هم

بکزر از خطّ بهایم کز ملائک (6) بکزی

Terceme: Behāyimden melā’ikden egerçi behreversin sen

Behāyim haşletin (7) terk idüp ol efdal melā’ikden

Pes, her-gāh ki insana hırş-ı (8) ekl ü şürb gālib olsa, ḥalāl ü ḥarām meyānını fark itmeyüp (10) müştēhā-yı nefsi olana rāġib u ṭālib olur. Kezālik (11) tevḳān (?) zamānında ve ğalebe-i shevāt āvānında nikāh ü sifāḥ beynini ve fesād (12) ü şalāh miyānını temyīz eylemez. Pes, ‘iffet fi-l-ḥaḳīka andan ‘ibāretdür ki, (13) şıfat-ı şehvet ğalebe itdikle tevsen-i nefsi-i şer-keşūn nā-şāyeste (14) hareketine müsā‘ade ile irḥā-i ‘inān itmeyüp zimām-ı rüşd ü şalāh ile (15) cānib-i fevz ü felāḥa tevcīh ve ḥarāma mübāşeret ile dāmen-i ‘işmetini kazūrāt-ı (16) muḥarremāt ile televvüşden taḥlīş ü tenzīh idüp şāh-rāh-ı şer‘-i muṭahhardan ḥāric (17) ṭarīka güzer ve ol meslek-i pür-ḥaṭara kaṭ‘ ā tevcīh-i nazār itmeye. Tā ki, ruḥsāre-i ümīdine (30 b) (1) ebvāb-ı ḥayr ü şalāh ve revzene-i firūzī vü felāḥ güşāde ve esbāb-ı sa‘ādet-i (2) dūnyā vü āḫireti āmāde ola. İmdi ol pādīşāh-ı ‘ālī-cāh ki, cevāhir-i ‘işmet ü ‘iffet ile (3) kendüyi ārāste ve libās-ı ‘adl ü naşfet ile pīrāste (4) ide, elbette zūlmet-i fışḳ u fücūr ve āşār-ı şerr ü şūr ‘arşa-i memālikinden dūr ve envār-ı (5) ma‘deleti ile rū-yı cihān pür-nūr ve ğā’ile-i hā’ile ‘ār ü ḳabāḥat ü bed-nāmī vü şenā‘at (6) ehl ü ‘iyāl-i ḥalḳdan mensī vü mehcūr olur.

Ḳıṭ‘ a: عَفَّتْ أَنجَا كِه رَايْتِ افْرَاذِ

دل و دین را تمام نیوازد (7)

نفس از وینک خوار و زار شود

روح مقبول (8) کردکار شود

Terceme: Rāyet-i ‘iffet ola bir yerde kim efrāhte

Mülk-i dīn (9) ü devlet ü iqbāl olur perdāhte

Nefs olur dāim o girdār-ı (10) nigūdan ḥār ü zār

Rūh olur maḳbūl ü maḥbūb ü Cenāb-ı Kird-gār

El-ḥamdü li’llāh (11) ve’l-minne şeh-r-yār-ı kām-kār-ı ‘ālī-miḳdār ḥazretleri hemişe baht-ı taht ü rif atde ber-ḳarār ve esās-ı binā’-i devlet ü salṭanatı olan (12) naḥl-ı vücūdını berg ü bār-ı ‘iffet ile tezyīn ve zāt-ı sūtūde-şifātını (13) ḥüsn-i sīret ve libās-ı ‘işmet ile taḥsīn eylemişdür.

Beyt: روي خوسبت (14) و کمالِ هنر و دامنِ پاک

لا جرمِ همتِ پاکانِ دو عالم با اوست

(15) **Terceme:** Rū-yı ḥūb u hüner ü ‘iffet ile mazḥar ola

İki ‘ālemde olan pāklerüñ himmetine

Rūyı ḥūb u hüneri kāmīl ü dāmānı pāk..

Lā-cerem himmeti anuñla olur pāk.

(16) Onuncu Bāb Ādāb Beyānındadır

(17) Edeb, kişi nefis-i nefisini fi’l-i nā-pesendīde ve ḳavl-i nā-sencīdeden şıyānet ile (31 a) (1) ḳadr-i ‘ālīsini mūcibāt-ı naḳş ü şeynden ḥimāyet ve sāyir nāsuñ daḥi tevḳīr (2) ü ikrāmları ve i’zāz ü iḥtirāmları ile ḥatırlarını ri‘āyet idüp bir ferdüñ (3) āb-ı rūyını ‘arşa-i iftizāḥa dökmemek ve şirāze-i cem‘iyyet-i kalbini sökmemek ile olur (4) ve fi’l-ḥaḳīḳa edeb, ef‘āl ü aḳvālde belki cemī‘-i aḥvālde Ḥazret-i Risālet ‘aleyh-i ezkā’s (5) - şalāt ve enme’t-taḥiyye cenābına iḳtidā ve mütāba‘at ve sünnet-i seniyyesi ile ikmāl-i (6) münāsebetdür. Zīrā edīb-i kāmīl ve ḥakīm-i fāzıl hemān ol şāh-ı deryā-dil ḥazretidür ki, (7) ²⁷⁶ ادبى ربى فا حسن تأديبى mekteb-ḥānesinde mu‘allem ü mürebbā olmuş ve dārü’t-

²⁷⁶ Hadīs, “Beni Rabbım terbiye etti ve güzel terbiye etti.”

ta‘līm-i (8) ²⁷⁷ اقرء باسم ربك ‘ilm ü ‘irfānla perveriş bulmuşdur. Pes, anuñ gibi evzā‘ (9) u eřvārı mühezzeb bir ĥakīm-i müeddeb dağı yoğdur.

Ƙıı‘ a: ادب آموزآآن (10) ادیب كه اوست
ادب از حضرت ادیب آموخت
بركس خوان سبق كه (11) در همه حال
سبق از لوح كبر یا آموخت

Terceme: Ögren ādābı (12) bir edībden kim

Ders-i ādābı ol Ĥudā’dan ala

Okı bir kimseden sebağ ki müdām

(13) Sebağı levĥ-i Kibriyā’dan ala

şıfat-ı edeb egerçi ‘āmmē-i enāmdan pesendīde (14) vü müstaĥsendür, ammā mülük-i cihān-dār ü selāfın-i büzürg-vār-ı ‘ālī-miđdārdan (15) ġāyetde mağbül ü aĥsendür. Zırā her-bār ki, anlar cādde-i edebe rızā-yı Rabb ile (16) sālİK ü memālik-i cihān-dāride فاستقم ²⁷⁸ گنچینسیندن (17) cevāhir-i zevāhir-i istiđāmete mālİK olalar, re‘āyā vü berāyā dağı nuđūd-ı ādāb cem‘ine (31 b) (1) mütehālİK olup bu vesīle-i cemīle ile sebīl-i edebden tecāvüz ü inhirāf ve řarīđ-ı (2) sa‘ādet-refīđ-ı istiđāmetden ĥurüc ü inřırāf idemezler. Pes, umūr-ı mülk (3) ü millet muntazam ve meřālīĥ-i ümem nuđūř ser-levĥa-i cihānda mürtesem (4) olur. Ĥikmet-nāme-i Ĥazret-i Mevlevī, ya‘ni kitāb-ı Meřnevī-i Ma‘nevī’de vařf-ı edeb (5) maĥz-ı fazl-ı Rab’dan mükteseb ve sa‘ādet-i dāreyne sebeb-i ağreb idüği (6) bu nazm-ı fařīĥ ile tařrīĥ ve zeheb-i edeb ile müzehheb olan cāme-i řūr-ı mühezzeb (7) aĥsen-i elbise idüğine nice maĥalde telmīĥ olunmuşdur.

Meřnevī: از خدا خواهیم توفیق ادب
بی ادب محروم كشت از فضل رب

²⁷⁷ “Yaratan Rabbinin adıyla oku.” (*Kur’an*, Alāk 96/1).

²⁷⁸ “Sen, beraberindeki tevbe edenlerle birlikte **emrolunduğun gibi dosdoğru ol**. Ařırđı gitmeyin, doğrusu Allah yaptıklarınızı görür.” (*Kur’an*, Hud, 11/112).

از ادب پر نور کشت این فلک
واز ادب معصوم و پاک آمد ملک

Terceme: İsterüz Hâk'dan dem-â-dem biz edeb

(10) Bî-edeb olana olmaz luḡf-ı Rabb

Nūra ğark oldı felek âdâb ile

(11) Pâk ü tâhirdür melek âdâb ile

Ve ekâbir-i 'âlî-siyer dimişlerdür ki: “‘Âmme-i ḡalkda (12) ḡuşûşâ pâdişâh-ı nigû-ḡulkda riâyet-i edeb sermâye-i a'zam ve pîrâye-i ekber ve cümle evşâfdan (13) bihter ü ḡoş-terdür.

Hikâyet: Bir târihde Sulḡân-ı Mısr ile (15) Ḳaysar-i Rûm miyânında tarḡ-ı muvâşalat ve baş-ı bisâḡ-ı muvâfaḡat (16) maḡşûd ve ḡabl-i metîn-i maḡabbet ü meveddet tarz-ı bihbûd üzre ma'ḡkûd olup (17) Ḳaysar-i Rûm'ün duḡterinüñ aḡterini püser-i dil-pesendine ḡıḡbe ile namzed idüp ve kendi (32 a) (1) duḡter-i bihterinü anuñ ferzend-i ercümendine 'aḡd-i nikâḡ itmek ile mâ-beynde şulḡ ü şalâḡ ḡâşıl (2) ve akvâ-yı vesâ'il olan rûsûl ü resâ'il ḡarafeynden mütevâtir ü mütevâşıl olmaḡla, (3) esbâb-ı fevz ü felâḡ kâmil olup bu iki şâḡib-i devlet ü câlis-i taḡt-ı (4) salḡanatuñ ḡüsn-i ittifaḡı ile intizâm-ı memleketleri ḡadd-i ḡâyete vâşıl oldı (5) ve her emr-i cüz'î ve küllide elbette biri birine mürâca'at ü tedbîr-i dil-peziirlerine ḡüsn-i (6) mütâba'at idüp aḡadühümâ âḡerüñ rızâsına muḡâlefet ü şâḡ-râh-ı (7) muvâfaḡatdan ḡâric ḡariḡa tevciḡ-i 'inân-ı 'azîmet itmezler idi. Vech-i ma'ḡhûd üzre ma'ḡkûd (8) olan 'ahd ü vişâḡ ve muḡâfaḡa vü mürâ'ât olunan maḡabbet ü eşfâḡ ve kemâl-i (9) ittihâd ü ittifaḡa binâ-yı ittifaḡ bir ḡün melik-i Mısr, Ḳaysar-i Rûm'a bir ḡâşid-i nigû-siyer (10) ve ḡoş-manzâr ile ḡaber-i şafâ-eşer gönderür ki, ²⁷⁹ اولاد نا اكبا دنا ve ²⁸⁰ ولد صالح يدعوله ḡadîş-i

²⁷⁹ Çocuklarımız ciğerlerimizdir.

²⁸⁰ Hadîs, “İyi çocuk, kendisine dua edilendir.”

şerîfi istida‘ sıyla “Evlād-ı emcād-ı nîk-nihād (12) şemere-i fuād-ı ābā’-i maḥabbet-i ‘tiyād ve ‘umde-i zindegānī ve zübde-i ḥayāt-ı cāvidānīdür.

(13) **Beyt:** زندست کسی که از تبارش

مآند خلفی بیاد کارش

Terceme: (14) Zindedür ol kimse ki dünyādan itdikde güzār

Ḳala andan bir ḥalef (15) dār-ı cihānda yādigār

Ḥuşūşā şāhān-ı ‘ālī-şān-ı sa‘ādet-nişānuñ bu cihān-ı (16) fānīden bāğ-ı cinān şavbına ‘azmleründen şoñra güzār-ı salṭanatda naḥl-i vücūd-ı bihbūdlarından nişān viren (17) serv-i azāde gibi şāhzādelerdür. Pes, cüll-i himmeti anlaruñ intizām-ı ḥāl ü ferāğ-ı (32 b) (1) bālleri semtine maşrūf ve ‘inān-ı ‘ināyet-i bī-nihāyeti cem‘iyyet-i ḥāṭır ve şafā’-i (2) bāṭın u zāhir ile ma‘išetleri şavbına ma‘ṭūf ḳılmaḳ lüzūmuna binā’en ben ferzend-i (3) dil-bend içün ḥadem ü ḥavāşī ve devābb ü mevāşī ve ‘aḳār ü ziyā’ ve menāzil (4) ü biḳā’-ı sipihr-irtifā’ müheyyā vü ihzār ve nefā’is-i emvālden ḥazā’in ü zer ü sīmden (5) fevka’l-me‘mül defā’in, iddiḥār eyledüm. Tā ki benden şoñra emr-i ma‘āşda (6) zārūret ü ḳuşūr ve levāzım-ı devlet ve merāsım-i salṭanat ile sāḥa-i ḳalbine (7) toḥm-ı hüzn ü melāl ekmeye ve teng-destlikden elem ü mihnet çekmeye. Āyā ol şehr-yār-ı (8) ‘ālī-miḳdāruñ şāhzāde-i kām-kārları ḥaḳḳında intizām-ı aḥvālde ihtimāma müteallik (9) re’y-i cihān-ārā-yı işābet-medārları ne vech üzre ḳarār itmiş ola?” deyü silk-i (10) taḥrīr ve rişte-i taḳrīre dizilen dūreri-ḡurer-i sūḥanı naḳīr ü ḳıṭmīr, ta‘bīr-i dil-pezīr ile (11) ḥuzūr-ı Ḳaysar’de edā olunduḳda ol daḥi ma‘raż-ı cevāb-ı savābda tebessüm-künān (12) “Māl ü menāl bir yār-i hercāyī ve bī-vefādur ve maḥbūb-ı bī-ḳarār ü pūr-cefādur. Dünyā-yı (13) denīnuñ metā’-ı fānīsine firīfte olmaḳ ‘uḳalā işi ve ṭul-i āmāl ile (14) şöhret-i ānīsine şīfte olmaḳ ‘aḳıbet-endiş revīşi degüldür. (15) Ammā ben, nihāl-i bī-mişāl büstān-ı emānī ve şecere-i ṭayyibe-i bağ-ı zindegānī olan veledümi, berg (16) ü bār-ı ādāb ve şemerāt ü zehrāt-ı şerm ü ḥicāb ile ārāste ü pīrāste idüp (17) mekārım-i

aḥlākdan anuñ için bī-ḥadd ḥazā'in yādigār ve merāhim-i eṣḥāqdan (33 a) (1) bī-nihāye defā'in iḥzār itdüm. Zīrā māl, bī-meāldür ve viṣāl-i ḥübān gibi zevāle ḳarīn (2) ammā cevher-i edeb ü tavr-ı mühezzeb ṣābit ü ber-kemāl ü 'ırz-ı serī'ü'l-intihāl gibi taḡayyür ü intikālden (3) emīndür. Mücerred genc-i pederle maḡrūr ve tāc ü kemerle mesrūr olmaḳ ṣāhzādelere (4) 'ayn-ı ḳuṣūrdur diyü 'āḳıbet-bīnlik iḥzār itdükde, Ḳayser'ün haber-i ḥikmet-eşeri (5) melik-i Mıṣr'a vāṣıl olucaḳ, inṣāf ile ittiṣāfına binā'en "Gerçek demişler!" diyüp terk-i (6) i'tisāf ü kelām-ı ḥikmet-encām-ı²⁸¹ الادب خير مرالذهب feḥvāsına i'tirāf eyledi. (7) "İnsāna edeb ü ḥayā zer-i nābdan rāciḥ ü evlādur" dimek olur.

Meṣnevī: ادب بهتر يز كنج قارون بود (8)

فزون ترزملك فريدون بود

برزلكان (9) نكردند پروای مال

كه اموال راهست رُودرزوال

عنان سوى علم و ادب (10) تا فتند

كه نام نكواز ادب يا فتند

Terceme: Genc-i Ḳārūndan da bihterdür edeb

(11) Milk-i Efrīdūndan ekşerdür edeb

İtmemişdür ehl-i 'irfān meyl-i māl

(12) Ġāyeti emvālūñ olmuşdur zevāl

'İlm ü ādāba o kim mā'il olur

Nīk-nām (13) olmaḡla şöhret bulur

---

²⁸¹ Edeb altından daha kıymetlidir.

(14) On Birinci Bâb ‘Ulüvv-i Himmet Beyânındadır

(15) Aḥbâr-ı selefde mezkûr ü kütüb-i müteḳaddiminde maşṭûrdur ki, اِنَّ اللّٰهَ يُجِيبُ
282 معالي الامور²⁸² ya‘ni ḳadr ü şanı ‘ālî olan ‘ameller Cenâb-ı ‘İzzet ‘allet (17) esmâ’ühü
ve cellet ḳatında maḥbûb ü mergûbdur. Pes, bülend-himmet olan ‘ubbâd ve ṫâlib-i
sa‘âdet-i (33 b) (1) dünyâ vü âḥiret olan zühhâd vâlâ-rütbet ve ‘âlî-menzilet olup a‘mâl-
i şâlihaları (2) nazar-ı ḳabûl ile manzûr ve envâr-ı maḥabbet-i ezeliye ile ḥâne-i ḳalbleri
pür-nûr olur (3) ve rif‘at-ı ercümend ile himmet-i bülend biri birine muttaşıl olup
aḥadühümâ (4) âḥerden cüdâ vü munfaşıl olmaḳ muḥâldür.

Ḳıṫ‘a: مرغ همت چو بال بکشاید
(5) عزّ و اقبالش آشیان باشد
پیش چوکان همت عالی
کمترین (6) کوی اسمان باشد

Terceme: Murğ-ı himmet ḳaçan ide pervâz

Evc-i iḳbâli (7) âşiyân eyler
Himmet-i ‘âliyi iden çevgân
Kemterin gūyın âsmân eyler

(8) Selâṫîn-i büzürgvâr ve esâṫîn-i ‘âlî-miḳdâra himmet-i ‘âlî ve ‘azîmet-i müte‘âlî (9)
kâr-ı kâfî ve mededkâr-ı vâfîdür. Pes, her-bâr ki anlaruñ himmetleri efzûn ola, (10)
ḳadem-i şevket ü ‘azametleri sâha‘-i salṫanatda ğayrlardan muḳaddem olup serîr-i (11)
‘âlem-i maşîr-i ‘izz ü iclâlde mu‘azzez ü muḫterem olurlar.

Şi‘ir: همت بلند دار که نزد خدا (12) و خلق
باشد بقدر همت تو اعتبار تو

²⁸² Allah işlerin yüce olanını sever.

Terceme: Himmetün eyle bülehd (13) ey alib-i dñnyā vñ dñn

Halk ü Hakk yanında adriñ himmetñ midāridur

(14) **Hikāyet:** ‘Arūs-ı mülket-i der-kenār ve muḥazzire-i devleti dāhil-i serā-perde-i (15) iktidār ve hil‘at-i ayret ü ‘arı egnine şif‘ār iden merdāne-i rüzgār (16) ve ferzāne-i şāhib-i iştihār Melik Ya‘küb-ı Leys-i nām-dār ki, āvān-ı tufuliyetde (17) cebīn-i mübīninde āsar-ı sa‘ādet ü devlet bāhir ve bāzū-yı himmetinde kemāl-i kuvvet ü kudret zāhir idi. **(34 a)** (1) Çün sinn-i bülūğa girdi ve kemāl-i rütbe-i recūliyyete irdi, abīlesinden bir pīr-i (2) şāhib-i tedbīr didi ki: “Hem-vāre efkārñ semīr-i zamīr ve nazm-ı kār ü bārñ dilde (3) cā-gīr olmağ ile intizām-ı aḥvālüne nigerānum ve şafā’-i ‘aşkıñı cūyānım ve cevher-i ezher (4) maḫşūduñı ele getirince maḫām-ı ḫidmetünde pūyānım. Sinn ü sālūñ ve şimdiki (5) ḫālūñ istilā-yı seyl-i şöhet hengāmı ve alebe-i şiddet-i şebķ u vefret-i nehmet eyyāmıdır. (6) İmdi taḫşīl-i levāzım-ı ‘iffet ve tekmīl-i merāsım-ı ‘işmet için şānına lāyık nişān (7) olmağa muvāfiķ dest-peymān ihzār eyle ki, bir ḫanedān-ı ‘izzet-nişāndan (8) bir kerīme-i mūkerreme ve muḥazzire-i muḫteremeyi nāmzed itmek ile seni behremend ve ol ‘ālī mertebeye hem-ser olmağla (9) beyne’n-nās ser-bülend ideyim” deyü, izḫār-ı muḫabbet ve ‘arz-ı ḫidmet idicek, (10) Ya‘küb-ı şehāmet-me‘āb ve şecā‘at-intisāb, manşibe-i cevābda tuḫūķ-ı (11) ihticābla mestūr olan ‘arūs-ı endīşesinden ref‘-i niķab ve izāle-i perde-i ihticāb ve pīr-i ḫuceste-zamīre tevcīh-i ḫiḫāb idüp: (13) “Ben cemāl-i bā-kemālüne dil-dāde ve ser-i kūyında üftāde olduğum serv-i āzādeye (14) ḫilāf-ı ‘āde mülāḫazañızdan niķe mertebe ziyāde dest-peymān ele getirüp (15) āmāde itmişüm” diyücek, pīr daḫi: “Dest-peymāñıñı baña ‘arz eyle ki, ne idüğine (16) vāķıf ve ol ‘arūs-ı dilsitāndan nişān vir ki, kim idüğine ‘ārif (17) olam” didi. Ya‘küb ḫānesine girüp bir şemşīr ıkardı ve eyitdi ki: **(34 b)** (1) “Muḥazzire-i memālik-i ‘Acem ü ‘Arabı belki ‘arūs-ı eķālīm şarķ ü ғarbı kendüme nāmzed itmek ile (2) dil-āverān-ı cihān miyānında erlikle pūr-iştihār ve a‘lām-ı zafer-i‘lām ser-bülend idüp merdān-ı rüzgār beyninde nāmđār olsam gerekdür. (3) Benüm ‘arşa‘-i serverīde

nişānum ve cilvegāh-ı dil-āverīde ‘arūs-ı cāh ü celāle (4) dest-peymānum, bu tīg-ı cevher-dār ve bu şemşīr-i hoş-güzārdur.

Beyt: با بخت نيك هچ كس راستيز نيست
مهر عروس ملك به از تيغ تيز نيست

(6) **Terceme:** Baht-ı nigū ile dimeñüz kim sitiz olur

Mihr-i ‘arūs-ı mülk begüm tīg-ı tiz olur

(7) Ve bu beyt-i belāgat-şi‘ār, bu ma‘nā-yı zībāyı iş‘ār ider:

Beyt: عروس مملكت (8) ان مد دركنار گرفت
كه اول از كفن خویش داد كابينش

Terceme: (9) Der-kenār itmek ‘arūs-ı devleti maḫsūd ise

Dest-peymān yerine virmek (10) gerek hūnīn kefen

Ve maẓmūn-ı mezbūrda bu beyt daḫi meşhūr ve elsine-i (11) mübārizānda mezkūrdir:

Beyt: عروس ملك كسى دركنار كيرد جست
(12) كه بوسه بر لب شمشير ابدارزند

Terceme: Kim der-āgūş itmek isterse ‘arūş-ı mülketi

(13) Eylesün būs leb-i şemşīr-i hūn-efşān müdām

Hikāyet: Rāviyān-ı aḫbār (14) bu minvāl üzre iḫbār itmişlerdür ki, İskender-i Rūmī ‘ālem-gīrlık rāyet-i (15) zafer sirāyetini ser-ḫadd-i büm-ı Rūmdan zābt-ı memālik-i ‘Arab ü ‘Acem’e efrāḫte (16) ve cihān-dārlik tuğ-ı pür-fürūgunı taşarruf-ı heft-iḫlīm için efrāḫte (17) idüp teşhīr-i baḫr ü berr niyetine taḫrīk-i rikāb-ı zafer-meāb ile

metā' ib-i seferi (35 a) (1) irtikāb itmek 'azīmetünde iken fikr ü endīşe ile dil-rīş ve melül (2) hātır ü pür-teşvīş idi. Vüzerāsına reis ve sefer ü hāzarda enīs ü celīs (3) olan hākīm Aristāṭalis, ol pādişāh-ı 'ākıbet-bīnūñ 'alāmet-i (4) fikret ve nişāne-i ḥayreti cebīn-i mübīn aḥvālinde bāhir ve āsar-ı iğbirār-ı hātırı (5) nāşıye-i aqvālinde zāhir göricek: "Ey pādişāh-ı cihān ve ey şehr-yār-ı zemān (6) elḥamdülillāh-i Te'ālā esbāb-ı devlet ü kāmurānī müheyyā, ve serir-i salṭanat-ı (7) cāvidānī ile mühennā ve merāsım-i şevket ü cihān-bānī müretteb ü āmāde ve levāzım-ı (8) 'azemet ü übbehet ḥadden ziyāde, ḥadem ü ḥaşemūñ mevḫuf-ı bendeğide (9) ḥāzırlar ve şudūr-ı fermān-ı şerīfiñe cān ü dilden nāzırları ḥızāneñ (10) mevḫūr ve memleketūñ ma' mūr, taht-ı baht ve 'adl ü nişfetūñ istidāmet ile (11) ārāste ve nihāl-i āmāl-i devlet ü iqbālūñ şeref-i istikāmet ile (12) pīrastedür. İclāl ü iqbāl bende-i maḫbūl gibi kemer-i muvāfaqat ile ḥidmetünde (13) kār-güzār ve cāh ü celāl 'alel iktisād astāne-i 'āli-şānuñda ḥidmetkār (14) iken, tevezzī' zamir-i enveriñize ve teferruḫ-ı hātır-ı ezheriñize ba'ış nedür?" didikde (15) İskender daḥī cevāb-ı ḥikmet-i nişāb virüp: "Daimā tefekkür ü teemmül (16) iderüm ki, 'arşā' -i cihān ḡayetde muḥtaşar ve saḫa-i memālik-i heft iqlīm ziyāde (17) muḫaḫḫar ve naḫd-i 'ömri şarf ü ḫarc ile taḫşil olunan bizā' sınıñ ān-ı vāḫidde (35 b) (1) bizā' sını muḫarrerdür. İmdi böyle emr-i yesir ve şey-i ḫaḫir teşḫiri için esb-i (2) himmete süvār olmadan şerm-sār ve zabṭ-ı memālik-i kem miḫdār ve ḫıfz-ı (3) metā' -i bī-ḫarār şavbına leyl ü nehār, 'atf-ı 'inān-ı ihtiyār itmekden 'ar iderüm." (4) didi.

Ḳıṭ' a: کرای آن نکند طول و عرضِ هفت اقلیم

که من به نیت (5) تسخر آن سوار شوم

هزار عالم ازین کر بودمکست هنوز

که من بعزم (6) تصرف بدان دیار شوم

Terceme: Ḳāfdan ḫāfa eger maḫkūmum olup kāināt

(7) Raḫş-ı iqbāl ü sa' ādet baña olsa zirdān

Ḥaḫ budur kim ḫabza-i teşḫirime olmağ için

(8) Degmeye bir kez süvār olmaga bu mülk-i cihān

Aristo-yı hikmet-penāh daḥī: “Şekk (9) ü iştibāh yokdur ki, cihānuñ eyālet ü ḥükümet-i ānisi ve riyāset (10) ü şevket-i fānisi, himmet-i bülendiñe lāyık ve nehmēt-i ercümendiñe muvāfiķ degüldür. (11) Hıred-mend-i dānā ve hūş-mend-i bīnā ol metā‘-i kem bahāyı ṭālib ve bār-ı (12) idbārını taḥammüle rāğıb olmaz. Pes, ṭarīķ-i eslem ve ḳanūn-ı müselleḿ budur ki, tenkinā-yı (13) dünyāya ‘arşā-i vesīā‘-i memleket-i ebedīyi zamm idüp ḍarb-ı tiğ-i cihān-sūz ile (14) sāḥa-i serāy-i fāni dāḥil ḥayṭa-i taşarruf ü iķtidāruñ olduğı gibi ‘adl-i (15) ‘ālem-efrūzuñ ile mülk-i sa‘ādet-i cāvidāni daḥī ḳabza-i zabṭına girüp (16) taḥşil-i kemālāt-ı ebediyye ve telāfi-i (17) mā-fāt ve tevfir-i ‘ulüvv-i şān müyesser olup dünyānuñ ḳalili ‘uḳbānuñ keşiri ile (36 a) (1) revnaķ-pezīr ü dāreynde emīr ve şāḥib-i tāc ü serīr olmaķ müyesser ola” (2) didi.

Nazm: ملكِ عقبى خواه كان خرم بود

ذره زان ملك صد عالم بود

(3) جهدكن تادر میان این نشست

عرسه آن اعالمت آید بدست

Terceme: Mülk-i ‘uḳbāyı ṭaleb-kār ol hemān

Zerresi ol mülküñ olur şad cihān

(5) ‘Ālem-i fānide ceḥd it dāimā

Olasın tā mālik-i mülk-i bekā

(6) İskender-i Dānā, ol ḥakīm-i Āşaf-rāy’uñ kelām-ı hikmet-nümāsından tamam tesellī (7) ve şafā bulup āyine-i ḳalbi jeng-i ğamdan mücellā oldı, ve ḥakīm-i nükte-dāna firāvān (8) āferīn ve bī-pāyān taḥşin itdi. İmdi İskender’uñ hümā-yı himmeti evc-i istiğnādan (9) üstüḥān-ı rīze-i dünyā-yı dūna serfürü itmeyüp pençe-i hırş ü āzı bāz

itmek ile henüz her kâmil-i (10) bülend mertebenün şâh-bâz-ı ‘aklı hevâ-yı medh ü şenâsında pervâz (11) ider.

Şi‘ir: نوباز ساعد شاهى باستحوآن منكر
همای همّت خودرا (12) بلند ده پرواز

Terceme: Şâh-bâz-ı dest-i şehsin itme meyl-i üstühân

(13) Eylesün pervâz bâlâda hümâ-yı himmetün

(14) On İkinci Bâb ‘Azm Beyânındadır

(15) ‘Azm, pîş-rev-i kavâfil-i murâdat ve kavfile-sâlâr-ı kârbân-ı levâzım ü mühimmâtdur. (16) Selâtin-i ma‘dilet-i ayından hiç birinün bî-imdâd-ı ‘azm-i şahîh zimân-ı teshîr-i memâlik kabza‘-i (17) iktidârına girmemişdür ve bir pâdişâh-ı ‘âli-câh bî-tekâpü ü sa‘y-i belîğ serîr-i (36 b) (1) şeh-r-yârî ve mesned-i cihân-dâriye irmemişdür.

Beyt: بى عزم درست و (2) سعى كامل
كى را نشود مراد حاصل

Terceme: Bî-‘azm-i dürüst (3) ü sa‘y-i kâmil

Olmaz kişiyeye murâd hâşıl

‘Azîmet-i dürüst andan ‘ibâretdür ki, (4) mühimmâtdan bir emr-i ‘azîmün taşşîlinden kemer-i himmeti miyân-ı sa‘y ü kûşîşe beste (5) ve rismân-ı iqdâm ü ihtimâmı rişte-i dil ü câna peyveste idüp ol huşûşda (6) bir ahadün kelâm-ı def‘-âmîzi mesmû‘ ve bir mâni‘ in men‘i ile memnû‘ olmayup cezm-i ‘azminde (7) sâbit kadem ve râsih-dem ola, ve mir‘ât-i ‘azîmetinde şûret-i kuşûr zühûr (8) ve şürû‘ itdügi emrün temâmına dek ihmâl ü fütür şudür itmeye. **Hikâyet:** (9) Bir hakîm-i kâr-dân-ı sencîde-sühândan su‘al itdiler ki: “Pâdişâhların ‘azmi ne maħalde (10) maħbûl ü ħasen ve ne kâr ü ‘amelde

merğub ü müstahsen olur.” Cevāb-ı sevāb virüp (11) didi ki: “Def’ -i e’ ādī-i memleketde ğāyetde aḥsendür. Zīrā her zaman ki şāhān-ı (12) pesendide ḥıṣāl²⁸³ envārından iktibas (13) itdükleri tevekkül ile pāy-ı himmeti rikāb-ı ‘azīmete vaz’ idüp def’ -i düşmenāne (14) teveccüh ü iḳbāl ideler. Elbette leşker-i dü esbe feth ü zafer kemāl-i isti’cāl ile istiḳbāl (15) ider. Zīrā ki, ‘azm-i dürüst-nişāne-i gālebe ü nuşret ve ‘alāmet-i fevz ü furşatdur.

(16) **Beyt:** شه چعقرم درست پای نسد در رکاب
دل شکند خصم روز کفش (17) افتد عنان

Terceme: Başsa rikāba ‘azm-i dürüst ile şāh eger
Bī-tāb olup ‘ādūnuñ elinden düşer ‘inān

(37 a) (1) **Hikāyet:** Bir pādişāh-ı nīk-nihād tenāvülüne mu’tād idi. Her çend hükemā ü edibbā (2) ve nüdemā ü elibbā, ol ḥaşlet-i ḳabīhanuñ fesād ü mazarrātını ‘arz ü i’lām ve mani’inde (3) iḳdām ü ihtimām iderler idi. Lākin ‘ādet itdüğü muzırre muşir olup terk (4) ü ferāgat ve mülāḥaza-i ‘āḳıbet itmez idi. Bir gün nā-gāh ehlullahdan bir dervīş-i (5) marziü’l-‘ayş-ı dil-āgāh pādişāh ziyāretine gelüp rü-yi şerīfine nigāh itdükde muhtāc-ı timār olan (6) bīmār gibi ğāyetde zār ü nizār olmuş ve ğayret-efzā-yı gül-zār olan (7) gül-‘izārı şararup şolmuş, ruḥsāre-i erguvānisi zā’ferān mişāl ve ten-i (8) pür-tāb ü tākati nā-tüvān ü bī-mecāl olmuş, aḥvāl-i düşvārından istifsār (9) idicek, pādişāh daḥī ḥaḳīḳat-i ḥālī izḥār ve derd-i dili āşikār idüp tenāvül-i (10) kil ile serv-i āzāde gibi pā-der-gil olup rüz-be-rüz ḥālīm müşkil ve dağ-ı ḥayret (11) ü nedāmet ber dildür” deyü, ekl-i kilden şikāyet ve kile idicek, dervīş ayıtdı: (12) “Çün bu ṭarīḳ-i pür-vişālden mürūr ile mizācuñ mazḥar-ı emrāz ü ‘ilel olmaḳ muḳarrerdür. (13) Ya niçün bir daḥī ol rāh-ı pür-ḥaṭardan güzār idersiz ve ol ḥaşleti terk itmeyüp (14) çıkmaz yola gidersiz.” Pādişāh

²⁸³ “Allah’ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat **azmettin mi Allah'a güven**, doğrusu Allah güvenenleri sever.” (*Kur’an*, Āl-i İmran 3/159).

daḥī āh-ı cān-gāh idüp: “Her çend terkine tevekkül-i ‘azîmet (15) itdüm. ‘Ādet-i ṭabi‘at-ı şāniye olmağla ferāğ maḥall ve rūḥ-i insānī mağlûb-i rūḥ-i (16) ḥayvānī olmağla müdāfa‘asında bī-mecāl oldı” diyücek, dervîş-i hayr-endîş (17) şāḥib-i sülûk,²⁸⁴ اَيْنَ عَزَمْتَهُ فَرَّ عَزَمَاتِ الْمَلُوكِ didi. Yā‘nī pâdişāhlaruñ şifāt-ı (37 b) (1) maḥmûde ve ḥışāl-i mes‘ûdelerinden olan ‘azm-i şāḥih ile bir emr-i ‘azîme şürû‘ itseler (2) ḳable’l-itmām men‘inde birikeñ kelāmı mesmû‘ olmayup cezm-i ‘azm üzre şābit ḳadem (3) ü rāsih dem olmağdur. “Ol ‘azm-i dürüst ḳandadır?” diyücek: “Pâdişāh-ı (4) ḥāk-i nihāduñ ḳalbine te‘şir itmekle pend-i sūd-menddür”. Dervîş ḥāṭırında cā-gîr olup (5) ḥamiyyet-i şulṭānī ve ğayret-i cihān-bānī iḳtizāsı ile ma‘şiyet-i şariḥa ve müstelzim-i (6) ‘ār ü faẓihā olan ekl-i kili ve ol emr-i müşkîli terk-i ‘azm ile tövbe-i şāḥihā idüp (7) ol mehlekeden ḥalāş ü azādı ve taşḥih-i mizāc ile dil-şād ve ḥāne-i ḳalbi dest-yārı (8) mi‘mār-ı himmet ü ‘azîmeti ile ābād oldı.

Ḳıtt’a: عَنانِ عَزَمَ بِهَرِّ جَانِبِي كِه بَرْتَابِي
 مَكْنُ بَدَسْتِ تَرَدَدِ عَنانِ خُودِرَاسْتِ (9)
 هَر اَنكِه پايِ طَلَبِ دَر طَرِيقِ (10) عَزَم نِهَد
 تَنجَتَكاهِ بَرزِ كِي رَسَدِ بَكامِ نَخَسْتِ

Terceme: Cān ile çün idesin (11) bir cānibe ‘āṭif-ı ‘inān

Eyleme dest-i tereddüd ile zimām-ı ‘azmi set

(12) Reh-güzār-ı ‘azm ü ḥazme kim ki ḳor pāy-i ṭaleb

İrişür evvel ḳademde taḥt-ı iḳbāle dürüst

(13) **On Üçüncü Bāb Cidd ü Cehd Beyānındadır**

(14) Cidd, taḥşil-i āmāl ve tekmîl-i meṭālibde sa‘y ü gūşîş-i bisyār ve cehd-i iktisāb-ı (15) maḳāşid ü taḥşil me‘rebede renc ü meşāḳḳate ıştıbār ve mevḳif-i taḥammülde ḳarārdur (16) ve cidd ü cehd mülûk-i cihān-bān ve selāṭin-i ḳişver-sitānun

²⁸⁴ Nerede o hükümdarlara yakışan sağlam ve kırılmaz azim?

aḥlāk-ı ḥisānından (17) bir vaşf-ı ‘izzet-nişāndur ve bu ḥaşlet, şıfat-ı himmete tabi‘ idügi, envār-ı ḥurşid-i (38 a) (1) ‘ālem-tāb gibi sātiü’l- lāmi‘dür. Her çend himmet mertebe-i ‘ulyāda cā-gir olsa, (2) taḥşil-i metālib ve tekmīl-i maḳaşidde cidd ü cehd keşir olur. Pes, bülend-i himmet ve ‘āli menḳabet olanlara lāzımdur ki, dāmen-i maḳşūda dest-res bulunca taḥammül-i (3) meşakḳatden ḥavf ü ḥaşyet çekmeye ve sāḥa‘-i ḳalbine tuḥm-i endüh ü miḥnet (5) ekmeye. Zīrā sālik-i rāh-ı maḳşūd olan ṭālibiñ meāl-i ḥāli ikiden ḥālī degüldür. (6) Eger cidd ü cehd ile naḳd-i ārzūsı dāḥil-i kīse-i nefise ḥuşul olursa fevhü’l-murād (7) eger ḥicāb-ı iḥticāb ve perde-i imtinā ile mestür olup dest-res müyesser olmaz ise, (8) inde’l-‘uḳalā özü zāhir ü vāziḥ ve kesb-i mefāḥir ve ṭaleb-i meāşirde mertebe-i ‘ulüvv-i himmeti zamīr-i müniri (9) ehl-i ‘irfāna hüveydā ve lāyiḥdur.

Beyt: در طلب میکوشم اریانم زهی نجت بلند

(10) ورنیابم عنرمز افتد برزکا نرا پسند

Terceme: El virirse cehd ile maḳşad zihī baḥt-ı bülend

Müntic olmaz ise de sa‘im ider rindān pesend

Hikāyet: Ḥükemā-yı Hind emşālinde (11) mezkūr ve kütüb-i ḥikāyātda mestürdür ki, bir mūr-ı bī-zūr ve zā‘if kemer-i cidd ü ceḥdi (12) miyān-ı nāḥifine bend ve meftül-i maḳbül ‘ulüvv-i himmeti gerdan-ı nizārına peyvend idüp (13) naḳl ü taḥvili ḥāric-i daire-i ḳuvvet-i beşeriyye olan tūde-i ḥāki (14) tamam yerinden ref‘ ü maḥall-i āḥere vaz‘ için bī-bāk ve maḳam-ı ḥidmetde çābük-i (15) çālāk olup rīze-i ḥāki naḳl üzre iken ittifaḳ bir murḡ-ı (17) bülend-pervāz, ol maḥalle sāye-endāz olup dīdesinden perde-i ḡafleti bāz (38 b) (1) idüp bir mūr-ı bī-zūr, dil-ḥaste ve zā‘if-i nāḥif pā-şikeste kemer-i himmeti miyān-ı (2) ḡayret ü ḥamiyyete beste idüp tamam neşāt ve kemāl-i inbisāt ile elinden geldügi (3) deñlü ihtimām idüp el ayak çalup cümle ḥāki memur olduğı yere (38 b) (1) idüp bir mūr-ı bī-zūr, dil-ḥaste ve zā‘if-i nāḥif pā-şikeste kemer-i himmeti miyān-ı (2) ḡayret ü ḥamiyyete beste idüp tamam neşāt ve kemāl-i inbisāt ile elinden geldügi

(3) deñlü ihtimâm idüp el ayak çalup cümle hâki memur olduğı yere getürmekde ve zîmmet-i (4) himmetine lâzım olan hîdmeti bitürmekde sa‘y-i belîğ ve cehd-i bî-dirîğ üzre (5) göricek, ta‘accüb-künân: “Ey mûr-i bî-zûr-i muhâkķar ve ey zâ‘if-i nebîh ü nâhîf-i peyker (6) bu şürû‘ itdügiñ karınca düşvâr idüğini mûlaħaza ve bu mübâşeret itdügiñ (7) emr-i pür-hâṭırde vücûd-i zâ‘ifiñi muhâfaza itmez misün?” didi. Mûr-i ‘aşķ-perdâz (8) zebân-ı hîkmeti bâz ve ser-encâmını hîkâyete âğâz idüp (9) الخبیس الی الخبیس²⁸⁵ fehvâsınca kendü cinsümden birinüñ şekl-i nâzikine dil-dâde ve serr-i (10) kûyunda üftâde olup vaşlına ṭalib ve hîdmetine cân ü dilden (11) râğıb idüm. Bir gün bu zâ‘if-i bî-çâre ve kâr ü bârından âvâreye eger (12) hevâ-yı ‘aşķım derser ve arzû-yi vuşlatım muķarrer ise edâ‘-i hîdmetde şâbit ķadem (13) ve râsiḥ dem ol” deyüp: “Ref ine meşğûl olduğum tûde-i hâki bi-l-temam naķle fermân (14) ve beynimizde ‘ahd ü peymân cereyân bulmağla hâla zîmmet-i himmete lâzım olan hîdmeti (15) edâ ve ‘uhde-i ‘ahdden ḥalâş bulmağ için bâr-ı miḥnet ü meşakķat altında (16) ķâmet-i bâ-istikâmetimi dü-tâ itmek üzereyim” diyücek, murğ ayıtdı: “Ey faķîr-i (17) kem-pîşe, senüñ itdügiñ fikr ü endîşeniñ arzû ü kemendâna ķaṭ‘a münâsebeti yoķdur (39 a) (1) ve dest-i bârıñ muķavvesiñde olan ķavs-i saḥṭıñ çekmese heves-i ķuvvet-i bâzuñ (2) nisbet ķatı çoķdur. Ķarınca ķadrin bilmek ve îmal-i başîret ile rû-yi a‘mâlden (3) gerd-i ta‘ab ü naşbı silmek gerekdür ve nefsinin olmaz yerlerde çâh-ı miḥnete düşürmek ve başına bunça (4) zembâr-ı miḥnet üşürmek revâ degüldür” didi. Mûr-ı bî-zûr ayıtdı: “Ben bu kârıñ (5) edâsına câzim ve iķdâm-ı cidd ü cehd ile itmâmına ‘âzim olmuşumdur. Eger bu kûh-i (6) pür-şükûhı naķl ü taḥvîl ve memur olduğum hîdmeti tekmiñ idersem fehvü’l-murâd (7) ve’l-mesûl ve illâ ‘inde’l-fühûl sa‘im meşķûr ü ‘özrüm maķbûl olur.”

Şi‘ir: (8) مَزْ طَرِيقِ سَعِي مِي أَرَمِ بَجَا

ليس لئلا نسان إلا ما سعى

دامن مقصود (9) اكر أيد بكف

از غم و اندوه مانم بر طرف

²⁸⁵ Denildiğı gibi cins cinse meyleder.

و رنشد از جهد مز كاري بكام
(10) مزدران معذور باشم و السّلا

Terceme: Sa‘y ü gūşîş eylerüm ben daimā

(11) ليس لِإِنْسَانٍ إِلا مَا سَعَى²⁸⁶

Dāmen-i maqşūdı eylersem be-kef

Mihnet ü (12) derd ü ğam olur ber taraf

Gūşîşim ile hāşıl olmazsa murād

Anda mağdur (13) olurum ben ve’s-selām

Hikāyet: Selātin-i zafer-maqrūndan Şāh (14) Ferīdūn, hevāil-i hengām-i cevānī ve mebdādī-i eyyām-ı salţanat ü cihān-bānīde, riyāz-ı sa‘ādetde (15) reyāhīn-i devlet istişmāmı ile ğonçe-i ümīdi şüküfte ü handān (16) ve mehebb-i kāmurānīden riyāh-ı meserret ü şād-mānī vezān olmağla cihāngirlik (17) mesnedinde ferhān olup gürūh-i müteğālibeniñ hayta-i taşarrufunda olan belādīñ (39 b) (1) teşhīrini endīşe ve hevā‘-i reh-i tevsī‘-i memālik mülāhazası pīşe idüp:

Bejt: (2) كفاف نفس اكر چندانك است ولى

جهان به تيغ كرفتن ز همتِ عاليت

(3) **Terceme:** Az nesne ile kanā‘ at eylemek mümkün velī

Himmet-i ‘āli budur ki tīğ ile dehri tutam

(4) diyü bir gün bu ‘azīmeti erkān-ı devleti ile müşāvere ve havāşş-ı salţanatı ile müzākere (5) idecek, vüzerādan ba‘zısı: “Ey Melīk, mülküñ gūnā-gūn ne‘am ile

²⁸⁶ “İnsan ancak çalıştığına erişir.” (*Kur’an*, Necm, 53/39)

müzeyyen ü ārāste (6) ve mübālağa-i mübālağ ve ḥadd-i kemāle bāliğ tecemmül ile pīrāste iken, zarūret-i dā‘iyesiz (7) sāḥa‘ -i zemīnde taḥrīk-i ğubār-ı fitne ile ḥān-mān-ı ḥalkı vīrān ve iş‘āl-i nār (8) teşvīr ü teşvīş ile ḥirmen-i ma‘āş-ı ehl-i inti‘āşı sūzān itmek hūş-mendān (9) kıtında nā-şavāb idüğü nümāyāndur. Heman gencīne-i salṭanatıñda olan (10) emti‘a-i nefise ile temettu‘ ve ḳanā‘at ve irtikāb-ı muḥāṭaradan ferāğat (11) evlādur” didi.

Beyt: در فراغت کوش و در لذت که نیست

آرزورا (12) هیچ پایانی بید

Terceme: Al ḳanā‘at lezzetūñ gel ferāğ ü āzāde ol

(13) Arzū-yı lezzetūñ çün ğāyet ü pāyānı yok

Ferīdūn-ı pūr-şavlet, (14) ol vezīr-i dūn-i himmete ayıtdı ki: “Ḳanā‘at, behāyım-ı ser-efgendenūñ muḳtezā-yı ṭabi‘atıdır (15) ve denāet-i himmet ḥasebi ile künc-i ḥumūlde ve zāviye-i üfūlde inzivā a‘mālden (16) ḳalmış acāiziñ ‘ādetidür, çün fırsat-ı vaḳt-i ‘ömr müsta‘cil (17) ve ilmām-ı źayf ve seḥāb-ı şayf gibi şitāb üzredür. Murğ-ı cān (40 a) (1) ‘uḳab-ı ‘iḳab-ı ecele şikār ve maḥbes-i tār-ı ḳabre giriftār olmadın ğanīmet ‘add (2) olunur. Rūz ü şeb sa‘y ü ğūşış pīşe ve taḥşil metālib (3) olmaḳdan merākib-i ahvāle rükūbdan bī-endīşe olmaḳ gerekdür.

Ḳıṭ‘a: (4) کمر سلطنت نَبایدبست

هر که را رغبت تن آسا نیست

از مشقت (5) کجا بر آساید

هر کر خاطر جهانبانیست

Terceme: Lāyık-ı pīrāye-i şāhī degül

(6) Kim ki cihān içre ten āsān olur

Eyleyemez zerrece āsāyişi

(7) Kim ki bu ‘ālemde cihān-bān olur

Hikāyet: Selātin-i māziyeden biri, (8) salṭanat bađınıñ ser ü āzādesi olan ŧehzāde-i dil-dādesini, levāzım-ı (9) sefer va‘ di-i cenge āmāde idüp dūŧmen-i bed-ef‘ āle iŧāl-i nekāl iĉün (10) irsāt itmiŧ idi. Melikzāde, dāimā pister-i rāhatda istirāhat ü bast-ı (11) bisāt-ı ‘ayŧ ü ‘iŧrete mu‘ tad olmađla sefer-i meŧaĉĉatıne ve zırh-ı cevŧen (12) ŧıĉletine taĥammül idemeyüp gāh ü bi-gāh sālİK-i rāh iken ŧiyāb-ı ħarb (13) ü ālāt-ı cengi egninden dūr ve her menzilde birkaĉ gün ħayme-i ikāmet (14) ĉurup ħuzūr itdügi ħaberi mesmū‘-i ŧāh-ı ğayūr olıcaĉ nāme-i (15) naŧıĥat-ĥitāme yazup: “Ey püser, mā‘ lum ola ki, sulṭānū’s-selātin (16) ve ĥālikü’l-insān min tıyn, celle ŧāne ve ‘izz-i sulṭāne ħazretleri, ‘izzet ü rif‘ atı (17) ħalk idüp külfet ü meŧaĉĉatı ĉarīn ve mezellet ü ħaĉārete ārām ü rāhatı (40 b) (1) refīĉ ü hem-niŧin itmiŧdür ve mülūka ŧevket ü ‘izzet taĥŧiŧ ü re‘ āyaya (2) meskenet ü mezellet tanŧiŧ olunmađla, pādiŧāhlarıñ ħazı-ı naŧıbi ‘izz-i (3) memleket, ve sehm-i ra‘ iyyet emn ü istirāhatdur. Pes, muĉtezā-yı ĥikmet ile (4) taĥsīm olunan iki muĥālif ĉasīm bi yerde cem‘ olmaz ve muĉaddemāt-ı müteĥālife ile (5) ĉazıye-i netice-i ŧaĥıĥa bulmaz. Lā-cerem pādiŧāhlara lāzımdur ki, ħuzūr ü āsāyiŧi (6) tevdī‘, ve istirāhat ü ārāmiŧi teŧyī itmek ile rāyet-i devletlerin terfi‘ ve zīveri ‘ayŧ (7) ü ŧafāyı ārāyiŧ-i re‘ āya idüp memleketlerin tevsī‘ ideler. Eger bu pend-i (8) sūd-mend ile ‘āmil olmayup cānib-i istirāhatı terciĥ iderlerse ‘izzet-i salṭanat (9) ve vesī‘at-i memleketden i‘ rāz itmek lāzım gelür.”

Beyt: لذت شاهى (10) ترابى راحت ديكر مجوى

با وجود سلطنت سرمايه ديكر مخواه

(11) **Terceme:** Lezzet-i ŧāhī yeter bir ğayrı rāhat isteme

Salṭanat var iken (12) itme māye-i āĥir taleb

Hikāyet: Biŧe-i ceng ü kār-zāruñ ŧir-i jiyānı (13) ve beyābān-ı neberd ü bī-kāruñ bebr-beyānı, ŧāh Ya‘ ĉub-ı keyŧ bidāyet ĥalinde (14) vücūdumı mehālike ilĉa‘ pīŧesi ve

mîşe-zâr-ı muhâtaraya girmege hemîşe endîşesi (15) olup istirâhat ü huzûri ber-ţaraf idüp bir nefes âsâyiş (16) ve metâ‘ib ü meşâkķ ile evķat-ı güzâr idüp bir ‘an ve bir sa‘at ârâmiş (17) itmez idi. Bir gün yârânı ayıtdılar ki: “Sen bir merd-i rûy-i gürûhda iken (41 a) (1) böyle bir kâr-ı düşvârı pîş-i nihâd ve mesâlik-i pür mehâlikde aķdâm-ı iķdâm ile sa‘y (2) ü ictihâd itmege bâiş nedür, âhen-i serd mücerred dögülmekle nerm olur mı, ve tâb-ı (3) âteş olmayınca rûy-i mis, ve rûy-i germ olur mı?” Yâ‘ķub ayıtdı: “Ĥavf (4) ü dirigdüdür ki, nuķûd-ı ‘ömr-i ‘azîzini işlah-ı rûy ü mis için şarf ü ĥarc (5) ve rûy-i teveccüh ü himmeti edânî müşârik olduğı pîşe-i kem-terine teveccüh ile nâmımı (6) pürü-mâyegân defterine derc idem. Hem-vâre cidd ü cehdim añadur ki, kendümi bir mertebe-i (7) ‘ulîyaya ve menzile-i vâlâya irgörem ki, ebnâ-yı cinsimden bir kes anda baña (8) müşâreket ve sâlik olduğum tarîķ-i sa‘âdet refîķda bir aĥad murâfaķat (9) idemeye. Rûfeķası daĥî bu pîşe itdügiñ mühim ġâyetde şad-kâr ü endîşe (10) itdügiñ emr müşkil ü düşvârdur. Bu ĥal ile dâmen-i maķşûd ele girmez, ve nihâl-i (11) âmâlüñ şecer-i bît gibi şemer virmez” didiler. Yâ‘ķub daĥî âĥir-i kâr peymâne-i rûzgârdan (12) şarâb-ı mürrü’l-mezâķ-ı mevt içilicek ve ‘arşa-i pür-renc ve ‘anâ-yı dünyâda bâr-ı miĥnet ü belâ (13) çekilecek ve cîsr-i fevt ü fenâdan geçilecekdür. İmdi emr-i ĥaķir ü şey-i yesîr (14) talebinde ifnâ‘-i ‘ömrden kâr-ı bülend taĥşîlinde telef maĥz-ı şerefdür” didi. (15) Lâ-cerem ol ‘âli himmet ü vâlâ-menķıbet vâşıl olduğı mertebe-i rif‘at (16) bu ‘ulûv-i himmet sebebi ile vâşıl ve esbâb-ı kâmurânî ü cihân-bânîsi anuñ ile (17) kâmil olmuşdur.

Şi‘ir: میباش رجد و جهد درکار

دامان طلب (41 b) (1) زدست مگذار

هر چز کی دل برآن کراید

کز جهد کنی بدست آید

(2) **Terceme:** Sa‘y idüp kârûnda ķıl iķdâm-ı tam

Dâmen-i cehdi ķoma elden müdâm

Her neye kim hâṭıruñ mā‘ il olur

Sa‘ y ü cehd eyler iseñ ḥâşıl olur

(3) Esbâb-ı cidd ü cehd ile binâ-yı devlet temhîd ve esâs-ı salṭanat tesdîd (4) olunduğı gibi bunlarıñ zıddı olan betâlet ü keşel ile mebnâ-yı şevket ü (5) devlet mütezelsil ve âb-ı muşaffa-i zindegâni ve şafâ ğubâr-ı havâdiş ile mükedder (6) ü pür-gil olur. **Hikâyet:** Sermâye-i ‘ izzet ü şerefi berbâd-dâd ve kıyûd-ı (7) pîrâye-i salṭanattan âzade olan melik ṭâhir-zâdeleriñ birine: “Hükümet (8) eyâletiñüz zevâline ve devlet ü salṭatanıñuzuñ intikâline sebeb ne olmuştur” diyü (9) su‘ al itdüklerinde, cevâb virdi ki: “Şeb-tâ-seher müdâvemet-i şerâb, seher-tâ-şeb (10) pister-i râhatda mülâzemet-i ḥâb ile oldı, yâ‘ ni umûr-ı mülk ü devletde mühmâl ü ğâfil ve resm-i celâdet re‘ ayetinde keşlân ü kâhil olmağla (12) lâ-cerem sefine-i ihtiyâr ü iktidârımız rûzgâr-ı zürkâr (13) derya-i ıztırâb ü inqılâba şaldı ve keşti-i âmâlimiz sâhil-i huşûle çıkmayup ‘ umman-ı belâda kaldı.

(17) **Beyt:** بنای دولت خودآل و کیسی (a 42) (1) خراب کند

که شام می خورد و صبحکا خواب کند

Terceme: (2) O kimse ḥâne-i iqbâlini ḥarâb eyler

Ki şeb şerâb içüb şubḥ-gâh ḥâb eyler

(3) On Dördüncü Bâb Şebât Beyânındadır

(4) Şebât, ‘ arşâ‘ -i kifâyet-i mühimmâtta şâbit ḳadem (5) ü pâyidâr ve meydan-ı def -i mekârih ü lememât cibâl-i şâmiḥ gibi (6) vâkıf ü ber ḳarar olmağdan ‘ ibâretdür ve ‘ inde‘ t-taḥḳîḳ şebat müşmir-i (7) meyâmin-i berekât, ve müntic-i fevâid-i felâḥ ü necâtdür ve şıfat-ı şebâta (8) ‘ âmme-i nâsdan şahan-ı cihânuñ ta‘ alluk ü ihtiyâcı ve bâzâr-ı ‘ itibâr-ı (9) selâṭin-i kâm-kârda ol cevher-i bâ-iştihârüñ revâcı ziyâdedür. (10) Zîra pâdişâhlarıñ fermân-ı ber-dârlarına ri‘ âyet ü ikrâm ve evâminine (11) râm olmayan

mütemerridān ü bed-kirdaranuñ def^ʿ ü ḵam^ʿ ında iḵdām ü ihtimām (12) bābında ṣebāt ü devāmı, ḥaṣṣ ü ʿamm yanında rūṣen ü vāzih olmayacak (13) ḥādem ü ḥaṣem raḵabe-i ṭa^ʿati ribḵa-i teslīm ü ita^ʿatie ḵoyup ṣāh-rāh-ı ittba^ʿ-ı inḵiyāda (14) gitmezler ve ehl-i baḡi ü fesada mevad-ı ʿisyān ü ʿinaddan iḥtirāz itmezler. (15) Pes, mülk ü millet ṣıfat-ı ṣebāta istinad ü istizḥār ve mülük nīg nihād (16) andan istimdād ü istibṣār üzredür.

Beyt: هر سر که یافت (17) افسری از کوهر ثبات
در اقتدار بکزر وداز چرخ نا ثبات

(42 b) (1) **Terceme:** Her kimiñ kim ziver-i tācı ola dürr-i ṣebāt

Rif^ʿ ati yanında pest ola sipihr-i ṣābitāt

(2) Ḥükemādan biri dimiṣdür ki: “Her pādiṣāh ki, esās-ı salṭanatını inhināmdan maḥrūs (3) ve maṣūn olmaḵ irāde ider. Binā-yı kārını vaḵar ü ṣebāta maḥrūn itmek (4) gerekdür.”

Beyt: بنای کاربینه بر ثبات و ایمن باش
که هر بناکه بر اصلست (5) پایدار بود

Terceme: Binā-yı kārını idüp ṣebāt üzre emīn ol var

(6) Binā kim ola aṣl üzre olur pāyende ü muḥkem

Merd-i ṣābit ḵadem oldur ki, sülük itdügi rāhdan (7) hiçbir müvesvis daḡdaḡasıyla munṣarif ve müteveccih olduḡı (8) resm ü ṭarīḵatinden ṣārif mühevvis vesvesesi ile münḥarif (9) olmaya ki, imdād-ı refiḵ-i necāt, ṭarīḵ-i ṣebāta münḥaṣırdur. Nitekim ṣeyḥ-i ḥikmet-penāhi (10) ḥakīm-i İlähi dimiṣdür:

Şi‘ir: در تردد و ره نجات مدان
هیچ خصلت (11) نه از ثبات مدان

میل داری بر فعت درجات
در معالی ثبات و زر ثبات

(12) **Terceme:** Bulmaz müterreddid olan elbette necâtı

Terk etme şaķın haşlet-i zîbâ-yı şebâtı

(13) Meyl eyleye her kim ki ‘ulüvv-i derecâta

Tahsîl-i me‘alide çalışsun o şebâta

(14) Ve şebātuñ ‘alâmet ü nişânesi ikidür. Biri, kişi şürü‘ itdügü kâruñ (15) ittimamını zimmet-i himmetine lâzım bilüp ekâbir-i emri daķı haciz ve ķablü’l-‘itmam (16) ferâğını câyiz görmeye. **Hikâyet:** Ķaysar-i Rûm, Nüşirevân’dan su‘al itdi: (17) “İzdiyâd-ı eyyâm-ı pâdişâhî ve ümtidâd-ı ıtnâb-ı Ķayyâm-ı cihân-penâhî ne ile müyesser (43 a) (1) ve tâc-ı bâ-ibtihâc salţanat ne ile pür zîb ü zîver olur.” Ayıtdı ki: “Ben (2) her giz bî-tefekkür ü te‘ammül kâra fermân ü iķdâm itmem ve emrüm müteallik olıcaķ (3) ķable’l-itmam sükün ü ârâm itmem.” Ķaysar daķı taşdıķ idüp: “Cümle hükemâ-yı Yunan (4) minvâl-i meşruķ üzre taķķiķ itmişlerdür.”

Şi‘ir: (5) هر طرح که افکنی چو مردان

جهدی بکن و تمام کردان

یعنی علمی که پر فرازی

(6) باید که دیگر نکون نسازی

Terceme: İdesin bir kâra çünkim ibtidâ

(7) Cehd ķıl kim olmaya tâ nâ-tamam

Râyet-i efrâhten bu ‘arşada

Ser-nigün olmaya (8) sa‘y ile müdâm

İkinci ‘alāmet ü nişān oldur ki, şāhan-ı cihānuñ (9) zebān-ı hikmet resānından bir kelām ki cereyān ide. Hadd-i imkānda olduça (10) anuñ naķz ü noķşanı meş‘ur kelām ile fermān eylemeyeler. Zīrā anlaruñ hareket (11) ü ‘azīmeti emr-i heyyin degil idügi beyyindür. İmdi hezār muķaddemātuñ isticma‘ı (12) ile zūhūra gelen umūrda tereddüd ü fütūr olıcaķ e‘ādī ü ezdād vesāyir (13) hūkkām-ı bilād kıatında vaķi‘ ü hürmeti berbād olup minbād degme ve hareket ile (14) maķşūduna zafer bulmaz ve degme sa‘y ile şāhid merāmı meydan-ı huşulde cilve-ger olmaz. Kitāb-ı hikāyātta (15) meş‘ūr ve elsīne-i naķlinde mezkūrdur ki, bir gün Sulţān Maħmud-ı Sebūktekin, (16) meydan Ğazninde mūrūr ü ‘ubūr iderken taħammül ü eşķāl iden ħamallardan biri (17) bir seng-i girānı taħammül idüp Sulţān’uñ ‘imāretine naķl iderken renc-i (43 b) (1) bisyār ve ta‘ab-ı bīşümārı göricek Sulţān’uñ rāfet-i cibillī ve ‘atīfet-i (2) celisi iķtizāsıyla ve ²⁸⁷ رَبِنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ fehvā-yı şıdķ ihtivāsını (3) mūlahāza idüp ħammala fermān itdiler ki, sengi heman ol maħalle vaż‘ ve üzerinden (4) bār-ı miħnet ü meşāķķati ref‘ ü def‘ ide. Ħammal-ı bī-mecāl daħī şafā-yı bāl ile emr-i Şāh’a imtişālen (5) heman ol sengi maħalle ilķa idüb niķe müddet rehģüzerde ibķā olunmağla āyende ü revendenüñ (6) atları ürküp ħarunluķ ve nā-sezā hareket ile daire-i bīrunluķ ider oldı. (7) Ħavaşş-ı salţanatdan bazı bende-i bā ihtişāş hengām-ı neşāţ ve inbisāţı ifraş (8) idüp mevķıf-ı ‘arz ü niyāzda dehān-ı du‘a ve şenāyı bāz ü baş-ı bisāţ-ı (9) ricāya āğāz idüp sabıķa binā-yı Sulţān-ı ğitī-sitān iķün naķl olunan (10) seng-i girānı, emr-i hümāyun ve fermān-ı sa‘ādet-i maķrūna binā-yı ħammāl miyān-ı meydāna (11) ilķā itmekle memerrden ğüzerde esbān hirāsān olmağla fursānuñ (12) tariķ-i mūrūru āsān degüldür ve ħammāl-ı mezbūrdan ğayrılarıñ ol ħacer-i (13) taħammülde tāk-i kudretleri tāk ve ol bār-ı şā‘ ķilī anda taħammül-i teklīf-i mā-lā-yuţāk olur. Eger (14) dāver-i afāk-ı ‘amīmü‘l-eşfāk tecvīz buyurup def‘-i meşāķķ iķün ref‘ine fermān-ı (15) şerīfleri şudūr itse ħalk-ı mūrūrda tamam ħuzūr iderdi” didiklerinde, (16) şāh-ı ğayūr ayıtdı: “Bir kerre

²⁸⁷ “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı hayır kendine, yapacağı (şer)de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak ve hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlamızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.” (Kur’an, Bakara 2/286).

līsānumdan cārī olanun hilāfına fermānum (17) zūhūr iderse halk sāyir emürde daḥī tereddüd ve ‘adem-i şebāta ḥaml idüp (44 a) (1) umūr-ı mühimmede ihtimāl-i tebeddül ü taḥavvül tezelzül-i devlete müeddī ve giderek sipāh-ı (2) pādişāh emrinüñ hilāfına mutaşaddi ve beyne’n-nās ḥavf ü hirās zāil (3) olmağla zaleme zü‘efāya müte‘addi olmağ lāzım gelür. İmdi mülāḥaza itdüğüñüz (4) fāide-i ‘ācileden ḥazerāt-ı ācile zāidedür. Heman ol seng-i girān kūh-ı vaḡar olan (5) pādişāhān-ı kām-kār gibi yerinde ber karar olsun deyü emr-i ‘ālī ışdār buyurup (6) hilāfını ihtiyār itmedü ve iştiḥār bulmuşdur ki, Sulṭān Maḡmud, ‘arşa-i şühüddan (7) nā-būd olunca tür-ı ma‘hūd üzre ol seng mevcūd idi. Bāde‘l-vefāt (8) yine emri mūra‘at olunup evlād-ı emcādınıñ nihādından birisi izālesine (9) ḡail ve refi‘ şavbına taḥvīl-i ḡalbleri bir vech ile ḡābil olmadı ve emr-i celīl‘ü’l-ḡadr (10) pādişāh-ı dil-āḡāh bir daḥī bozulmadı.

Şi‘ir: سخن شاه شاه هر سخن است

(11) با همه حال پاس ماید داشت

تا نکرد دنقیض آن ظاهر

باید آنرا بلوح دل (12) بنکاشت

Terceme: Kelām-ı şāh şāh-ı her sūḡandur

Müselleḡ tūt şaḡın (13) hiç ḡılma taḡyīr

Naḡīzi olmasun zinhār zāhir

Anı levḡ-i dile it naḡş ü taḡrīr

(14) On Beşinci Bāb ‘Adālet Beyānındadır

(15) ‘Adl, bir şaḡne-i mülk-ārā ve şāḡib-i şāḡib-rā ve bir lem‘a-i nūr-efzā ve şem‘a-i zūlmet-zedādur (16) ki, Ḥaḡ Sübhānehu ve Te‘ālā zümre-i bendegāna şıfat-ı ‘adl ile ittişāf içün (17) emr ü fermān idüp Kur‘ān-ı celīlü’ş-şānda, *آن الله يأمر بالعدل و الا*
²⁸⁸(44 b) (1) buyurmuşdur. Fi‘l-ḡaḡīḡa ‘adl, maḡlūmīnūñ feryādını ḡuş idüp (2) raḡabelerin ḡıll-ı zūll-i cevrden iḡrācdur ve iḡsān muḡtācīne ḡacet-resān (3) olup

²⁸⁸ “Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder...” (Kur‘an, Nahl, 16/90).

maḥrūmīnūn siḥām-ı ālām ile ḡahm-dār olan sīne-i pūr-cerāḡatlerine (4) merāḡim-i merāḡim ile ‘ilācdur. Aḡbār ü āṡārda vārid olmuṡdur ki, (5) pādīṡāḡ-ı re‘āyā-perver ve dād-gūsterūn bir sā‘at ‘adāleti keffe-i mīzān-ı ṡā‘at (6) ve pelle-i terāzū-yı ibādetde a‘māl-i ṡaṡt-sāleden rāciḡterdür ve rüz-ı hisābda cezāsı mānend-i (7) ‘uḡūd a‘dād-ı mertebe-i ta‘dāddan evfer ü ekṡerdür. Zīrā netice-i behice-i ‘ibādet ancaḡ ‘āmilūn nefsiyçün (8) ḡāṡıl, ammā fā‘ide-i ‘adl ḡāṡṡ u ‘āmm ve ṡaḡīr ü kebīre ṡāmil olur. Erbāb-ı (9) dīn ü devletūn menācihi (?) ve aṡḡāb-ı mülk ü milletūn meṡāliḡi, bereket ü ‘adl ü dād ile (10) muntaḡam ü ḡā‘im ve nizām-ı mehāmm-ı enām anuñla dā‘im olur ve ‘adlün ṡevābı ḡadd-i ḡisābdan (11) eḡzūn ve ḡayyiz-i ḡiyāsdan bīründür. **ḡikāyet:** Selāṡin-i māziyyeden (12) birine dā‘iye-i ziyāret-i Beytu’llāḡ ḡālib ve ol maḡṡad-ı a‘lā ve maṡleb-ı esnā (13) ehemmi metālib olup iḡrām-ı iḡdāmı miyān-ı himmetine bend idüp ve aḡdām-ı iḡtirām ile (14) ḡarīm-i ‘izzet ü iḡrāmı ṡavāfa niyyet ve ṡıdḡ ü ṡevḡ ile mes‘a-yı ‘ibādetde (15) sa‘y-künān-ı ḡidmet-i Cenāb-ı ‘İzzete cezm-i ‘azīmet idüp mezīd-i ṡafā ve icābet-i du‘ā (16) ciheti ile aḡrān ü emṡālinden mūmtaz ve dūnyā vü āḡiret ‘izzeti ile ser-fīrāz olmaḡa (17) teveccūḡ eyledi.

Beyt: ست طوافِ حرمِ كردگار

دردو جهان واسطه اقتدار

(45 a) (1) **Terceme:** Oldı ṡavāf-ı ḡarem-i Kirdḡār

İki cihānda sebeb-i iḡtidār

Erkān-ı (2) devlet ve eṡrāf-ı memleket, bu ḡaberi istimā‘ idicek men‘ine ictimā‘ (3) idüp pāye-i serīr-i a‘lā ve mevḡıf-ı esnāsına bu vech ile ‘arz ü inhā itdiler ki: “Ey pādīṡāḡ-ı (4) rüy-ı zemīn, ve ey penāḡ-ı ‘āmm-i müslemīn, edā‘-i ḡacc ṡerā‘iṡinūn birisi emn-i ṡarīḡ (5) olduḡını e‘imme-i dīn taḡḡıḡ ü ta‘yīn eylemiṡlerdür ve selāṡin-i bātemkīne dūṡmen-i (6) bed-āyīn, niçe kemīngāḡda kemīn idüḡi daḡi ḡāḡir ü nūmāyandır. Eḡer ‘asker-i (7) firāvān ve ḡayl ü ḡaṡem bī-kerān ile teveccūḡ ü ‘azīmet buyurulursa

bu rāh-ı dūr (8) ü dirāzda levāzımlarını tehīe ve ihzār müte‘azzir ve mühimmātlerini kemā yenbagī tedārik (9) müte‘assirdür. Eger havāşş-ı mülāzım-ı bāb-ı sa‘ādet-intisāb olan huddāma iktişār ile (10) meslek-i ihtişār ihtiyār buyurulur ise, küllī haţar mutaşavver olduğundan (11) ğayrı (mā‘adā) şehrde sulţān, cesedde cān meşābesindedür. Şāhān-ı sa‘ādet-(12) nişānuñ sāye-i devleti mefāriķ-ı re‘āyādan dūr olıcaķ herc (13) ü merc zuhūr ve intizām-ı mehāmm-ı enāmda kuşūr-ı nā-maḥşūr şudūr ider. (14) İttifāķ ile men‘-i tarīķında teşmīr-i sāk itdiklerinde şāh-ı kerem-güster (15) “Pes, bu sefer-i sa‘ādet-eşer bize müyesser olmayıcaķ çāre nedür ki şevāb-ı ḥaccı (16) ihrāz ile ser-bülend ve bu tā‘at-i ‘azīme ve ‘ibādet-i cesīme meymenetinden behremend (17) olabilem didikde, erkān-ı devleti “Bu diyārda bir dervīş-i sa‘ādet-kīş (45 b) (1) vardur ki, müddet-i medīd ve ‘ahd-i ba‘īd Ḥarem-i muḥteremde mücāvır ve beled-i emīni ādāb (2) ü erkān ile tā‘if ü zā‘ir olmuş, altmış kerre ḥacc idüp ḥālā güşe-i (3) ‘uzletde nişeste ve ḥalk ile ḥaltadan münķaţı‘ olup der-i āmed-i şud bestedür.

Beyt: کشته ز غوغای خلیق ستوه (4)

پای کشیدست بدامان چوکوه

(5) **Terceme:** Oldı ğavġā-yı ḥalāyıkdan sūtüh

Çekdi pāyın dāmene mānend-i kūh

(6) İhtimāldür ki, andan bir ḥacc-ı şerīfün şevābını iştirā ķābil ve ol şevāb-ı (7) bī-ḥisābdan ḥazz-ı kāmīl ḥāşıl ola” didiler. Pādişāh-ı dil-āġāhuñ zümre-i (8) ehlu’llāha şıdķ-ı ‘aķīdesi ḥasebi ile ol dervīşün ḥidmetine irüp (9) ve ḥulūş-ı ķalb ile ḥalvet-ḥānesine girüp eşnā’-i kelāmda “Benüm zamīr-i münīrimde ārzū-yı (10) ḥacc-ı şerīf cā-gīrdür. Lākin cümle emīr ü vezīr ve şaġīr ü kebīr bu bir emr-i ḥaţīr ve pādişāhlara (11) ğāyetde ‘asīrdür. Şalāḥ-ı ḥāl tevaķķuf u ķarārdadur deyü ittifāķlarına binā’en (12) ben daḥi mütevaķķıfım ve şevāb-ı ḥaccdan ḥırmān lüzümü ile müte’essifüm. Senün (13) muḥriz-i şevāb-ı ḥacc-ı keşīr olduğunñ ihbār ü ücūrundan ḥissedār olmaķ cevāzını iş‘ār itdiler. Pes, (14) bir ḥaccın şevābını baña bey‘ itseñ olmaz mı ki, saña bir miķdār

meblağ vāşıl ve benüm için hacc-ı şerīf şevābı hāşıl olur. (15) Hem senüñ işüñ biter, hem hayli minnetdür baña” didi. (16) Dervīş-i hayr-endīş: “Ben cümle itdügim haccın şevābını saña bey[‘] ideyüm” didikde, (17) pādişāh-ı rüşen-zamīr: “Her haccıña ne deñlü behā taqđır idersün?” diyicek, ol pīr: **(46 a)** (1) “Cümle haccda itdügim haţevatdan her birine bahā dūnyā ve mā-fihādur” didi. Sultān ta[‘]accüb-künān (2) “Dūnyā ve metā[‘] indan havza-i zabt u taşarrufumda olan miqđār yesīrdür. Cümlesi (3) haţevatından birisinüñ behāsına vefā itmeyecek, bir hacc-ı kāmili ne vech ile iştirā ve bu (4) üslüb üzre cümle haccuñı almağa nice ictirā olınur?” diyicek, dervīş: “Ey pādişāh-ı cihān, (5) benüm bey[‘] idecegüm metā[‘] erzān ve cümle haccıñ şemeni saña gāyetde āsāndur” didi. (6) Pādişāh vechinden pürsān olıcağ, bir mazlūmuñ haqqında ‘adl ü inşāf (7) ve bir mühimmini incāh ü is[‘]āf şevābı ile altmış (8) hadd-i kemāle yetmiş haccıñ şevābını mübādele idelüm ki, bu mu[‘]āmelede ribh-i firāvān (9) ve bu sūdāda sūd-ı bī-pāyān, yine benüm tarafıma ‘āid ve sā[‘]id-i menāfi[‘] baña müsā[‘]id (10) olur” didi. Pes, mā[‘]lūm oldu ki, pādişāhlara iķāmet-i şalāvāt-ı hams (11) ve sāyir ferāyiz ve sünenden soñra ‘adl ile ‘ibādu’llāh meşālīhine iştigālden (12) vācip-ter ve şıfat-ı naşfet ile ittişāf ü re[‘]āyāya nazar-ı ‘adālet (13) ve inşāf ile nigerān olmadan lāzım ve lāzib-ter bir emr dağı yokdur. Zīrā (14) ‘adālet ile re[‘]āyā ri[‘]āyet ve niçe şikence-i ehl-i sitemden himāyet (15) olunmasa erbāb-ı kuvvet ü şevket zu[‘]afā-yı ümmete dest-i teğallübü (16) dirāz ve dest-i cevr ü sitemi bāz ve her zālīm mezālīme āğāz ider. Çün (17) mānend-i mūr-ı bī-zūr olan fuķarā ve zu[‘]afā hāk-i helāke düşe, aķviyānuñ dağı **(46 b)** (1) birisi kendü mertebesinde (2) ber-ķarār ve kişver-i serveride pāydār olmaz. Zīrā halāyīķuñ rişte-i ma[‘]işetleri (3) biri birine beste ve hibāl-i intizām-ı ahvālleri āherüñ mu[‘]āvenet ü imdādına (4) peyvestedür. İmdi intizām-ı umūr-ı cumhūr ‘adl ü dāda maķşūr idügi (5) mestūr degüldür.

Қыт‘ a: عدل نورىست كزو ملك مئور كردد

و ار نيمش (6) همه آفاق معطر كردد

عدل پش آر و مراد دل درويش بده

تا تر اهر چه (7) مرادست ميسر كردد

Terceme: Virür nūr-ı ‘adālet ‘āleme fer

(8) Nesīminden olur dünyā mu‘aṭṭar

‘Adālet ile dil-i dervīši hoş kııl

(9) Murādātuñ ola tā kim müyesser

Ve haḫḫa mā’il ve insāfa ḫā’il olanlar ḫatında (10) fazīlet-i ‘adāleti işbāta bu iki emr şāhid-i ‘ādil ve güvāh-ı bī-mümāsil ü mu‘ādildür (11) ki, ‘ādil cümle ḫalk-ı cihānuñ maḫbūl ü merḡūbıdur. Egerçi ‘adlınden anlara (12) fā’ide resīde ve zālīm ‘ālemiñ mebgūz u menfūrıdur egerçi zulminden cümlesi (13) rencīde ve remīde degül ise de, bu ḫāl-i ḫikmet-meālūñ muşaddıḫ ü müeyyidi (14) ve bu maḫāl-i bī-mişālūñ müseyyit (?) ü müekkidi, Nūşirevān ü Ḥaccāc ḫāziyyesidür ki, Nūşirevān’uñ (15) kānūn-ı dilinde şu‘le-i āteş-perestī müşta‘il ve cemī‘-i ‘ömründe ḫānūn-ı (16) ekāsire-i ḫāsire üzre ef‘āl-i küfr ü işrāka müştaḡil iken ve Ḥaccāc, (17) firāş-ı İslām’da vücūda gelüp dāmān-ı müslimīne yüzün sürmüş ve şaḫābe-i güzīn ile (47 a) (1) tābi‘īn raḏıya’llāhu Te‘ālā ‘anhum ecma‘īn yüzlerin görmüş iken, herḡāh Nūşirevān (2) yād olunsa, re‘āyā ḫaḫḫında cānib-i ‘adle meyli ciheti ile cümle āferīde aña (3) taḫsīn ü āferīn ve Ḥaccāc mezkūr olsa, zulmi sebebi ile aña la‘net (4) ü nefrīn iderler.

Şi‘r: داد کرى شرط جهان داریست

دولت (5) دنیا زکوم ارازیست

مملکت از عدل شود پایدار

کار تواز عادل نو (6) کرد قرار

هر که درین خانه شبی داد کرد

خانهء فردای خود اباد کرد

(7) **Terceme:** Dād kıılan ḫaḫ bu cihān-dār olur

Kim ki kem-āzār ola devlet bulur

(8) Mülk ‘adâlet ile olur pâydâr
Kâr bulur ‘adl ile haqqâ karar

Hâne-i dünyâda iden (9) ‘adli kâr
Hâne-i ferdâyı ider üstüvâr

Hikâyet: Sîmâ-yı sa‘âdet- (10) îmâsında envâr-ı rüşd ü sedâd zâhir ve hâne-i kalb ü kâlîbi çirk-i mezâlimden (11) tâhir olan Horâsân pâdişâhı Melik ‘Abdullah Tâhir, bir gün püserine (12) hitâb idüp: “Devlet ü ‘izzet-i hanedanımızda ne vakte dek ber-çarâr (13) ve binâ-yı rif‘at ü şevketimiz ne zamâna dek üstüvâr olsa gerekdür?” didikde, (14) cevâb virdi ki: “Mâdâm ki kâşâne-i şâhânemiz bisât-ı sa‘âdet-menâf-ı (15) ‘adl ü dâd ile ârâste ve devlet-hânemiz zîver-i merhamet ü inşâf ile (16) pîrâste ola, hâlel ü kuşûrdan sâlim ve esbâb-ı kâm-rânî ve cihân-bânî (17) dâ’im ve kâ’im olur.

Çıta: تا پای پادشاه بود بر بساط عدل
بر فرق اونهاده (47 ب) (1) بود تاج سروری
چون دست زاسیتن تغلب برون کند
باشد (2) نصیب کردن او طوق مدبری

Terceme: Bisât-ı ‘adl ile ayak başşa sulţân

(3) Konur başına anuñ tâc ü devlet
Dirâz eyler ise dest-i zulm ü cevri
(4) Geçer boynuna lâ-büdd tavk-ı zillet

Hikâyet: Aĥbâr ü âşârda [vârid] (5) olmuşdur ki: “Pâdişâh-ı ‘adâlet-şi‘âr rüy-ı zemînde sâye-i luţf-ı İlâhdur. (6) Dergâh-ı sa‘âdet-destgâhımı her mazlûm mültecâ vü penâh ider” ve muĥarrerdür ki, (7) tâb-ı âfitâbdan teessür ile rencide vü bî-tâb olanlar rencileri râhata (8) ve elemeleri istirâhata mübeddel olmağ için bir sâye-i şafâ-mâyeyi penâh iderler. Ke-zâlik (9) bî-iştibâh âfitâb-ı cevri ü sitem ve ĥarâret-i miĥnet ü ĥam ile süzân (10) olan

mazlūmīn sāye-i İlāhī olan pādīşāh-ı ‘ālī-cāh dergāhına ilticā ve ol zıll-ı zālil (11) yümn ü bereketi ile ta‘ addī ve zulm-i zalemeden emīn ü āsāyiş ü istirāhat (12) ü ārāyiş taḥşīli için sūdde-i vālāsına imtinā iderler. Nitekim *Meşnevī-i Ma‘nevī*’de(13) bu ma‘nā-yı laṭife işāret ü imā olunmuştur:

Meşnevī:

شاه عادل سایهء لطف حقست

(14) هر که دارد عدل لطف مطلق است

خلق را در سایهء خود جایده

(15) و از شرف بر فرق کردون پای نه

Terceme: Şāh-ı ‘ādil sāye-i luṭf-ı Ḥudādur ḥāşılı

(16) Ehl-i ‘irfān luṭf-ı muṭlaḳdur dimişler ‘ādili

Ḥalk-ı ‘ālem sāye-i luṭfuñda kılsun rāhatı

Baş sipih-ı ‘izzet ü iḳbāle pāy-ı rif‘ atı

Ḥükemā dimişlerdür ki: “Adl, miyān-ı ḥalkda (48 a) (1) müsāvāt mürā‘atidür.” Ya‘ni bir gürūhı bir gürūh üzere tasliṭden ve ²⁸⁹ *الناس على مناد لهم* ḥadīş-i şerīfi üzre her tā’ifeyi maḥallinde takrīr ile (3) ifrāṭ ü tefrīṭden iḥtirāzdur. Ḥuddām-ı ‘ālī-maḳām-ı selāṭin-i pür-şükūh (4) aşda çehār gürūhdur: **Evvelkisi** erbāb-ı seyfdür. Şu‘le-i tiğ-ı bī-dirīğ ile (5) āteş-i ceng ü kārzarı fūrūzān ve derūn-ı düşmeni nār-ı ḳahr u ḡazab ile (6) sūzān iden ümerā-yı şaf-şiken ve sāyir ‘asākir-i tiğ-zen gibi bu tā’ife-i (7) şiddet-maḳāhir çār ‘anāşırdan āteş meşābesindedür. **İkinci** aşḫāb-ı ehl-i ḳalemdür (8) ‘ulemā vü vüzerā vü küttāb ve sāyir ehl-i defter ü ḥisāb gibi bu gürūh (9) hevā maḳāmındadır. **Üçüncü** ehl-i mu‘āmeledür. Bāzırgān ve sāyir muḫrifān (10) ve ehl-i dükkān gibi bunlar āb menzilesindedür. **Dördüncü** ehl-i zirā‘at (11) ve ḫırāşetdür. Bunlar ḥāk yerindedür. Zīrā bu tā’ife ḥāk-i siyehden (12) taḥşil-i aḳvāt için ḥemvār şarf-ı evḳāt idüp ekşer menāfi‘

²⁸⁹ Hadīs, “İnsanlar, konumları üzeredir.”

bunlardan (13) hāşıl ü şābit olduğundan ğayrı, herkes bunlarıñ yüzün (14) başup ihānet ü haķāret itdükce anlar yine maķām-ı hıdmetde kā'im (15) ve şābitdür. Ammā ba'z-ı kütübde ehl-i ķalemi ķısm-ı evvel 'add idüb "Mā menzilesindedür" demişlerdür. Zīrā 'ilm-i rūḥ ervāha müeddīdür ve ²⁹⁰ من الماء كل شئ حى iķtizāsı ile āb-ı ḥayāt-ı eşbāḥa müeddī olduğı gibi ve ķısm-ı şālisi hevā maķāmında 'add itmişler. Zīrā intizām-ı ma'āş-ı enām için tüccār mesāfe-i ba'ideden esfār-ı şāķa ile celb-i bezāyi' ve erbāb-ı ḥıref leyl ü nehār taḥşil-i mühimmāt-ı şanayi' itmekle ḥācāt-ı nās hāşıl ü murādata herkes vaṭanında sākın iken vāşıl olmağla ḥareket-i pür-bereketleri ile terevvüḥ-i ervāḥ ve istrāḥat ... İmdi ta'yīn-i ḥıķmet-penāhī ve ta'dil-i İlāhī üzre 'anāşır-ı (16) erba'adan mürekkeb olan ecsām-ı ḥalāyıkda bir 'unşuruñ ğalebesi ile mizācları (17) mu'tel ve intizām-ı aḥvāl-i şıḥḥatleri muḥtell olduğı gibi bu dört sınıfuñ (48 b) (1) daḫi biri birine ğalebesi ile i'tidāl-i mizāc şıḥḥat mizāc-ı milk zā'il ve saķāmet ve i'vicāc hāşıl (2) olup şalāḥ-ı 'ālem ve nizām-ı benī Ādem daḫi berbād ve mevādd-ı (3) fesād müzdād olur.

Şi'r: هر یکی راز خلق مرتبه ایست

پش ازین دور (4) یافتہ تعین

کرکس از حدّ خویش درگذرد

فتنها خیزداریسار و یمین

(5) هرکس رابحای اونبشان

پس بدولت بجای خود نشین

Terceme: (6) Her kesüñ bir maķām ü rütbesi var

Rüz-ı evvelde olunmuş ta'yīn

(7) Kim tecāvüz iderse ḥaddinden

Pür olur fitneden yesār ü yemīn

²⁹⁰ "İnkār edenler, gök ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve **bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi** bilmezler mi?", (*Kur'an*, Enbiya, 21/30).

(8) Her kişiyi koyup maḳāmında

Soñra devletle ol yeriñde meḳin

(9) Fezā'il-i 'adlden biri budur ki, ba'de'l-vefāt te'sīr-i ḥāk ile eczā-yı pāk-i (10) pādişāh-ı 'ādil müteessir ve cism-i laṭifleri müteğayyir olmaz. **Hikāyet:** (11) 'Ulemādan biri ḥuzūr-ı hümāyūn-ı Me'mūn'da: "Pādişāh-ı (12) 'ādilūñ cismi ḳabrde müteferriḳ u perīşān (13) ve eczā-yı bedeni rīzān olmaz" deyü bir ḥadīs-i şerīf rivāyet ve buña müteferri'(14) ba'z(1) hikāyet eyledükde, Me'mūn: "Egerçi ḥadīs-i sadāḳat-nümūn (15) mazmūnunda şā'ibe-i şekk ü iştibāh, sāḥa-i zamīre rāh bulmaz. Ammā (16) Ḥazret-i Risālet şalla'llāhü 'aleyhi ve sellemden "Ben melik-i 'ādil zamānında mütevellid oldum" demek kelāmı şudūr itmek ile zamān-ı vilādetlerinde (49 a) (1) pādişāh bulunan Nūşirevān'uñ ḥālını keşf dā'iyesi ḥatırından güzerān (2) ider" diyüp ol sırr-ı nühüfteyi 'ıyān (3) itmek için Medāyin semtine revān olup vuşul bulduḳda, Nūşirevān'uñ ḳabri fetḥine fermān idüp (5) açdıḳlarında gördi ki, pister-i istirāḥatde ḥāb-ı nāza (6) varmış kimesne gibi ter ü tāze derūn-ı ḥākde yatmış. Li müellifih:

Gözin yummuş, (7) temāşā-yı cihāndan

Ferāḡat eylemiş kevn ü meḳāndan

Görenler ol (8) şehen-şāhı yerinde

Şanurlar ḥāba varmış pisterinde

Ve destinde (9) üç engüşteri var ve her birinde bir pend-i sūd-mend naḳş olunmuş. (10) Evvelki bu ki, "Dost ve düşmene mudārā eyle." İkinci bu ki, " 'Uḳala ve ḥired-mendān (11) ile meşveretsiz umūra şürü' eyleme." Üçüncü bu ki, "Ri'āyet-i re'āyayı (12) terk eyleme." Ve bir rivāyetde daḥi başı ucunda aşılmış bir levḥ-i sīm (13) üzre bu pend-i sūd-mend terḳim olunmuş: "Her kimse ki Ḥaḳ Te'ālā ḳadrini (14) a'lā ve mertebesin

bālā itmek recā ide, ‘ulemā’-i zamānesine ri‘āyet ile (15) ẓadrlerin a‘lā eylesün ve her kimse ki mülküni bisyār itmek dileye, ‘adl (16) dādını bī-şümār eylesün!”

Me’mūn, fermānı ile ol neşāyihi ẓalem-i miskīn-raḡam ile taḡrīr (17) ve Nūşirevān’uñ ḡākini ta‘ḡīr idüp ve (49 b) (1) maḡalline vaż‘ ve sandūḡasını ẓabri üzerine ref‘ itdiler. **Menküldür ki**, Nūşirevān’uñ ẓabrinde (2) nüdemā-yı Me’mūn’dan biri ḡāzır ve bu ḡāle nāzır idi. İsticāze-i tekellüm itdükte, (3) ruḡşat şudūr idicek ḡāşşiyet-i ‘adl ba‘de’l-vefāt kāfirden bile (4) ẓarar-ı ḡāki men‘ idicek, eger ‘ādil sa‘ādet-i İslām’la müstes‘id olsa (5) ‘aceb midür ki āḡiretde ẓarar-ı āteş-i caḡīmi ve ‘azāb-ı elīmi, andan bi’l-küllīye def‘ (6) ide” didi. Me’mūn, bu kelāmı istiḡsān ve veşāyā-yı şābıḡa zeyline ketb için (7) fermān itdi.

Meşnevī: عدل در دني بكونامست کند

در قیامت خوب (8) فرجامت کند

اندرین عالم مُعظم ساز دست

چون دران عالم رسی (9) نبواز دست

Terceme: Seni ‘adl ü dāduñ nigū-nām ider

(10) Ẓıyāmet ḡüni nīk-fercām ider

Bu ‘ālemde eyler mu‘azzam seni

(11) Ẓılur āḡiretde mükerrerrem seni

Ve çün ki erkān-ı ‘adlüñ biri daḡi dād-ḡāḡ (12) kelāmını ışḡa‘dur; ya‘ni tazallüm idenlerüñ şekvāsını istimā‘a himmet ve def‘-i ẓulme iḡdām ve maẓlümīnüñ ḡāline merḡamet ü şefḡat itmek ile itmām-ı merāmlarında ihtimām idüp (15) sitem-dīde ve miḡnet-keşīdelerüñ (16) iḡşār-ı kelāmından bī-ḡuzūr ve dūr u dirāz ḡikāyete āḡāz itdüklerinden dil-teng (17) ve pür-fütūr olmaya. Zırā pādīşāḡlar bir ḡāzıḡ ḡabīb ve maẓlūmlar bī-mār ḡarīb (50 a) (1) meşābesindedür. Maḡleb-i marzā budur ki, temām

derd-i dilini ve her müşkilini h̄idmet-i (2) eṭṭibbāya ‘arz u inhā’ ide. Eger ṭabīb marīzin temām-ı kelāmını istimā’ itmez ise (3) ḥaḳīḳat-i marāzına itṭilā’ ḥāşıl ve teşḫiş-i marāz ve ta’yīn-i ‘araz olmayınca (4) ‘ilāc ḳābil olmaz.

Beyt: توطیبی و مسنت بیمارم
حال دل از توجه (5) پنهان دارم

Terceme: Sen ṭabīb-i cān ü dil ben ḥaste-i derd ü elem
Dostum ḥāl-i dili senden ne pinhān eyleyem

(6) **Hikāyet:** Kibārdan birine bir faḳīr bir gün derd-i dilini taḳrīr ve şūret-i (7) aḥvālını ḥuzūrunda taşvīr idicek, kelāmı mesmū’ olmaz; merre-i şāniyede i’āde ider; yine mazḥar-ı iltifāt olmayıcaḳ²⁹¹ الشئى لا يثنى الا وقد ثلث (9) muḳtezāsı üzre şālisen me’mūlünü büş itdikde “Niçeye dek derd-i ser ve āyīne-i (10) ṭab’-ı pür-şafāma ḡubār-ı sūḥān-ı nā-hemvār ile keder virirsün?!” diyü āzār idüp ve ḥarīf daḥi: (11) “Çünkü Cenāb-ı Kirdgār seni ḥalḳ-ı ‘āleme baş itdi, aḡrısına (12) daḥi taḥammül ü iştibār eyle..

Beyt: Ezelden ḥalḳ içinde bu meşeldür
(13) Büyük başın büyük aḡrısı olur”

diyicek kelām-ı nūkte-āmīzi (14) ve sūḥān-ı ḥikmet-engīzi ol ‘azīz-i şāḥib-temyīz cenābına ḥoş gelüp (15) kelāmını temām işḡā ve ḥācetini revā eyledi.

Beyt: سریر اوردي هدولت (16) پای مردی کن بلطف
دست رس دادت خدا افتاده کانر ادست کیر

(17) **Terceme:** Ser-firāz olduñ çü luḡf itmekde ol sābit-ḳadem
Dest-res oldı saña Ḥaḳ, al elün düşmüşlerüñ

²⁹¹ Bir şey üçleşmedikçe ikileşmez.

(50 b) (1) Pādişāhlardan biri fuzalā-yı ‘aşrından bir ‘ālī-ķadre su’āl idüp: “Her nesnenüñ şer‘an bir (2) zekātı vardur. Ya metā‘-ı salţanatuñ (3) zekātı ne ola?” didikde cevāb virüp: “Zekāt-ı pādişāhī (4) ve cihān-dārī budur ki, bir mazlūm-ı dād-ḥāh, sāye-i ‘āţifet-i pādişāhīyi (5) penāh idüp hengām-ı ‘arz-ı merāmı taẓallūm ile ḥācetini pīşgāh-ı ḥıyām-ı ‘izz (6) ü iḥtişāmına inḥā ü i‘lām itdükde kelāmını gūş idüp mudārā ve muvāsāt (7) ile mu‘āmele ve līn ü rıfķ ile mükāleme ve izḥār-ı mücāmele idüp sūḥan-ı dürüşť ve bārid ile ol (8) faķīr-i bī-mecālī ‘izz-i ḥuzūrundan ŧārid olmaya ve fuķarā ü zu‘afā ile mükālemeden (9) ‘ār ve libās-ı kibr ü ğurūrı egnine şı‘ār itmeye ki, şığār ile mükāleme ḥişāl-i (10) kibār-ı ‘ālī-miķdārdur. (11) Fermān-fermā-yı ins ü cān, emīn-i Raḥmān Ḥāzret-i Süleymān ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi (12) ve ‘alā sā’iri’l-enbiyā’i’l-iẓām ezkā’s-şalavāt ve enme’s’s-selām (13) mevkib-i salţanatda şeref-i nübüvvet ile mūr-ı bī-zūruñ kelāmına ilkā’-i sem‘ itmek ile ḥāţırından (14) gird-i melālī ref‘ ü def‘ iderler idi. Tevāzū‘-ı mezbūr *Furķān-ı Kerīm*de mezkūr ve ehl-i başīret ü ‘irfāna naşīḥat idügi hayyiz-i ḥafādan dūrdur.

Beyt: نظر کردن بدرویشان برزکی رانیعرايز
(15) سليمان باچنان حشمت نظر هابود با مورش

Terceme: (16) Devleti efzūn ider aḥvāl-i dervīşe nazar

Eyler idi dā’imā mūra Süleymān iltifāt

(17) **Ḥikāyet:** Memālik-i Ćin’de bir pādişāh-ı ‘adālet-āyīn var idi ki, zīver-i ‘adl ü dād ile (51 a) (1) ārāste ve nihāl-i ḥāl-i sa‘ādet-me’ālī şıfat-ı naşfet ile pīrāste olup:

(2) **Beyt:** سيم رازيان عدل راسودارو
خداراضى و خلق خشنود ازو

(3) **Terceme:** ‘ Adle sūd u zulme andandur ziyān

Ḥalk u Ḥaḡ rāzıdur andan bī-gümān

(4) beyti anuñ vaşfi olmağa lāyık ve ḥiṣāl-i ḥamīdesine muvāfık idi. (5) Nā-gāh kuvvet-i sāmi‘asına bir āfet-i cāngāh (6) rāh bulup gūş-ı pür-hūşuna mengūş-ı girānī ṭaḡıldı ve erkān-ı (7) devlet ü a‘yān-ı salṭanatını cem‘ idüp bükā vü zārī ve ḥurḡat-ı dil ile (8) öyle yandı yaḡıldı ki, ḥāzır olanlar daḡi müteeşşir olup (9) ağladılar ve cigerlerin āteş-i elem ve ḥayret ile ṭaḡladılar. Āḡirü’l-emr tesellīye (10) ve ḡalb-i pākini ḡumūm ü ḥümūmdan taḡliye için tedābīr-i ḥasene ve muḡaddimāt-ı (11) müstaḡsene başına mübāşeret itdükleri ma‘lūm-ı şāh-ı şāḡib-firāset (12) olıcaḡ mücerred kuvvet-i sāmi‘aya ḡalel taṭarruḡundan ḡüzn ile bükā ve şamem ‘urūzı ile (13) pür-elem olup iştikā ider kıyās itmeñ. Esās-ı binā-yı kuvā vü ḡavās (14) ‘āḡıbetü’l-emr bi’l-küllīye inhidām ü indirās bulsa gerekdür. Pes, zevāl ü fenāsı (15) muḡarrer olan eşyādan birisine fütür ve fi’l-cümle ḡuşūr zuḡūr itmek ile (16) tā bu mertebe ḡüzn ü elem ‘uḡalādan ḡāyetde dūrdur. Aşl sebeb-i ḡüzn ü melālüm (17) ve bā‘iṣ-i teşevvūş-i bālüm oldur ki, (51 b) (1) bir mazlūm-ı (2) dād-ḡāḡ, bārgāh-ı ‘izzet-penāḡıma ḡalemenūñ cevr ü bī-(3) dādından feryād ü āḡ iderek gelse, anuñ şadāsı ve istiḡāşe için (4) nīdāsı benüm gūşuma rāh bulmaya ve ol bī-ḡāre maḡrūm dönüp ḡulmden (5) ḡalāş olmaya ve ben ‘ind-Allāhi Te‘ālā muāḡhez ü mes’ül ve silsile-i ‘iḡāb ü ‘itāb (6) ile rüz-i ḡisābda maḡlūl olup ‘özüüm mesmū‘ ve maḡbūl olmaya. Ammā bu bābda (7) bir tedbīr-i dil-pezīr itmişüm ki, ‘uḡalā iştise ḡulaḡ ḡeker ve penḡe-i ser-firāz teslīm ile (8) ser-fürü ider” diyü hemān fermān itdi ki: “Diyārimda mazlūm ü dād-ḡāḡ olanlardan (9) ḡayrı cāme-i sürḡ giymeyeler. Tā ki, ol ‘alāmet ile aḡvāl-i müteḡallimāna muṭṭali‘ olup iḡḡāḡ-ı (10) ḡaḡda teşmīr-i sāk ile milketümden ḡulm ü cevr mürtefi‘ ola” didi.

Beyt: داد مظلومان بده مقصود محرومان برار (11)

دین و دنیا را بدین داد و دهش معموردار

(12) **Terceme:** Dād-ı mazlūm eyleyüp maḡşūd-ı mahrūmānı vir

Dīn ü dünyāñı ider maḡmūr bu dād ü dihiş

(13) Ve niçe kimseler mazhar-ı zulm ü bī-dād olanlara bir kerre ḡadl ü dād ve bir mazlūma isābet iden cevr ü sitem (14) def inde imdād ile ḡuḡbet-i ḡuḡbādan necāt ü ḡināyāt-ı ḡāziyu'l-ḡacāt ile (15) Cenāb-ı ḡāliyātdan irtifāḡ-ı derecāt bulmuşlardır.

Hikāyet: Sultān Melik(16) şāh-ı Selḡūkī bir gün Zenderūd kenārında şikār ve eḡrāf-ı çemenzārda (17) geşt ü güzār üzre iken bir miḡdār zemān istirāhat içün ol (52 a) (1) mürḡzārda baş-ı bisāt-ı inbisāt ve tarḡ-ı esbāb-ı ḡayş ü neşāt idüp (2) ḡuddāmından bir ḡulām-ı ḡāşşı ve ḡācib-i bā-iḡtişāşı bir ḡarye ḡurbuna irdi. (3) Kenār-ı cūyda bir ferbih inek otlar gördi. Marāz-ı cū-ı kelbīsi ḡarekete gelüp (4) inege diş bileđi ve etinden yemek diledi. Emri ile refiḡleri zebḡ idüp (5) bir miḡdār ḡuşḡını kebāb ve baḡıyyesini daḡı loḡma-i kilāb itdiler ve ol (6) inek şāhibesi olan ḡacūzın dört yetimi ile cümlesinüñ maḡāşı (7) ve levāzım-ı intiḡāşı, aña vā-beste olup her biri şirinden (8) sir ve silsile-i müyina giriftār ü esir idi. Ol vaḡa-i ḡāileden ḡabir (9) olduḡda āyine-i ḡalbi muḡberr olup kendünden bī-ḡaber olmaḡ mertebesine varup (10) hemān güzergāh-ı sultāna şitābān ve siper-i belde (?) ḡudūm-i ḡināyet-(11) mersūmına nigerān oldu. Kevkebe-i devlet-i şāhī ve debdebe-i salḡanat-ı ḡizzet-penāhī zuhūr idüp (12) Melikşāh şāh-rāhdan mürūr ve nehr üzre memdūd olan (13) cisrden ḡubūr iderken, ol faḡir-i sitem-dīde ḡinān-ı esb-i sultāna (14) pīçide olıcaḡ, ḡācib-i mezbūr tāziyānesini ref idüp faḡireyi şikāyetden (15) ve ser-güzeştini ḡikāyetden menḡ ḡaşd idicek, sultān: “İncitme faḡire (16) mazlūme gibi göreyim neden rencide, ve ne maḡüle zālimden dil-ḡastedür (?)” diyü

çeşm-i merḡamet ü şefḡat ve dīde-i ḡināyet ü ḡāḡfet ile (52 b) (1) naḡar idüp “Aḡvālūñi taḡrīr ve müddeḡāñı dil-ḡāh üzre taşvir eyle buyurdılar” (2) ع مظلوم دلیر باشد و خیره زبان

Terceme: Dilir ü vecīze-zebāndur efendi mazlūmān (3) Pīr-zen-i nā-tüvān, āḡāz-ı sūḡan idüp: “Ey şāh-ı cihān ve ey püser-i (4) Alparslan, eger Zenderūd ve üzerinde memdūd olan cisr-i (?) bana feryād-res (5) olup dādımı alıvirmez iseñ, ḡaḡḡ Celle ve ḡAlānuñ

‘izzet ü celâli hâkķiçün Şırâṭ-ı (6) Cehennem üzere senden hâkķımı almayınca dest-i huşûmeti dâmenüñden gidermem. (7) Bir hoşça mülâhaza ve endîşe eyle ki, bu iki şırâṭuñ kankısını ihtiyâr ve îfâ-i hâkķ (8) itmeyince ol cîsr-i pür-muḥaṭaradan nice güzâr idersin?” didi.

Beyt: انصاف خود و دادِ مز (9) امروز بده

بدهی به از انست که بستاندست

Terceme: Kendüñ inşâf eyleyüp dâdın (10) bugün dâd eylegil

Senden almazdan hıkdum hâşılı virmek gerek

Sultân-ı pür-şalâbet (11) bu kelâmuñ ziyâde mehâbetinden bî-ihtiyâr piyâde olup: “Ey mâder, Şırâṭ’dan (12) güzâr iderken, senüñle huşûmete kaṭ‘â tâkatüm ve cevâba bir vechle kudret ü istiṭâ‘atüm (13) yokdur. Hemân hâlünü ‘arz it. Huşûmetünü hâkķ üzre kaṭ‘ ü faşdan soñra (14) huzûr-ı hâṭır ile menzilüme gideyüm ve saña cevr ü sitem itmiş kim olsa dâdıñı alup (15) ‘adl ideyim” diyicek, pir-zen âgâz-ı süḥan idüb: “Mezra‘-i dil-i gamgînime toḥm-ı (16) cevr ü sitem eken ve ser-i sevdâ-zedeme tâziyâne-i ziyân u ‘uḳûbet çeken (17) şu bende-i hâşş ve hâcib-i (53 a) (1) bâ-ihtîşâşdur kim hâlâ çeşme-i ‘ayşımızı mükedder ve âyîne-i hâṭırumızı muğber (2) idüp cümle yetimlerim ile sebeb-i ḥayâtımız olan inek ki ma‘îşetimiz esbâbı anuñ şîr-i şîrini ile müheyyâ (3) ve hâne-i zâd ü zevâdemiz anuñ fevâ’idi ile pür-şafâ olur idi. Hâzz-ı yek-deme (4) içün zebḥ idüp kebâb ve def‘-i cû‘ itdükden soñra baķıyyesin loķma-i kilâb (5) itdi” diyicek, şadr-nişîn-i minder-i riyâset şâh-ı şâhib-i kiyâset fermâni ile bî-tevaḳḳuf ol zâlimi (6) siyâset idüp hâtuna inegi muḳâbelesinde ḥalâlden hâşıl (7) sinn-i kemâle yetmiş yetmiş dâne inek ‘inâyet itdiler.

Ba‘de zamân ol şâh-ı cihân, (8) sürüş-ı ecelden peyâmü’l-‘acel güş ve sâķî-i dehr elinden câm-ı zehr-(9) âlûd-ı mevti nüş idüp pir-zen ḥayâtta olmağ ile bir gice nişfu’l-leylde (10) pâdişâhın ḳabri üzerine varup rû-yı tazarru‘ ve niyâzı, ḳible-i (11) du‘âya tevcîh idüp dest-i ricâyı bâz ve nâle vü zârîye âgâz idüp: (12) “İlâhî ve ey pâdişâhlar pâdişâhı ve ey günâhkâr rû-siyâhlaruñ penâhı, hâlâ bu zîr-i (13) hâkda nihân

olan bī-dermān ben za‘īf-tere muhtāc ve bī-tāqat iken ‘acz-i (14) maḥlūḳıyyeti ile dest-gīr olup baña ‘ināyet ü iḥsān itmiş idi. Şimdi (15) ol bī-çāre ve dermānedür. Sen daḥi kemāl-i ḳuvvet ü ḳudret ḥalkıyyetüñ (16) ile cümle günāhını ‘afv idüp derdine dermān, ḳabrini ravza-i rıdvān (17) eyle” didi. Melikşāh’ı ‘ibād- zühhāddan biri vāḳı‘ada görüp “Melik-i Müte‘āl (53 b) (1) saña ne gūne mu‘āmele itdi” diyü suāl idicek “Eger dād-ḥāh olan pīr-zenüñ ḥayr (2) du‘āsı olmasaydı çengāl-i ‘uḳāb-ı ‘uḳūbetden ḥalāş ve rüz-ı rustahızüñ ehvāl (3) ü nekālinden menāş mümkin olmaz idi” didi.

Şi‘r: گفت که برر هکدزان کتده پیر

(4) کرید عایم نشدی دستگیر

بی نظر مرحمت پادشاه

حال مز غمده بودی تباه

(5) دادمز اورا بد عازہ نمود

فیض دعایش در رحمت کشود

Terceme: (6) Didi ki olmasa yol üzre o pīr

Baña du‘ā ile eger dest-gīr

(7) Bī-naẓar-ı merḥamet-i pādişāh

Ḥāl-i dil-i zār olurdı tebāh

(8) ‘Adlüm ile ḳıldı baña çün du‘ā

İtdi du‘āsiyle ‘aṭā Ḥaḳḳ baña

(9) Erkān-ı ‘adāletüñ bir rüknü daḥi (10) aḥḳām-ı İlähiyyeyi muḥāfazadur. Ya‘ni kişi a‘mālını yaḳıniyyāt-ı İlähiye tatbıḳa (11) ve aḥḳām-ı şer‘iyyeye tevfiḳ idüp ḥışm u rızā

ve hüküm ü kazâda cânib-i (12) haqqı tâlib ola ki, hüküm-i İlahî sāyir aḥkâma ‘ālî ve ğālib ve her hâlde (13) intizâmı cālib ve ihtilâli sālîbdür. Her kimse ki Haqquñ (14) emrine inḳıyād idüp ‘ibâdet ü ṭâ‘at üzre ola, sāyir nās daḥi (15) anuñ fermânına rām olup itâ‘at ider.

Beyt: هر جاکه پادشاهی (16) و سلطان سرورِیست

محکوم استان در کیریای اوست

(17) **Terceme:** Her ne yerde olsa cāh ü ‘izz ü necāt ü salṭanat

Hep anuñ dergāhunuñ maḥkūmıdır me’mūrıdır

(54 a) (1) Menḳūldür ki, bir kimse eyyām-ı Me’mūn’da günāh-ı bisyār irtikāb itmek ile ihtiyār-ı firār (2) ve terk-i diyār itdi. Ol şahşuñ birāderini meclis-i hümāyūn-ı Me’mūn’a (3) ihzār ve firār iden mücrimi bulmağa icbār idüp ḳatlı ile taḥvîf (4) ü tehdîd ve envā‘-i cefā ile teşdîd itdüklerinde, ol faḳîr muḳaddemāt-ı ḥalāş (5) temhîd idüp mezîd-i tevḳîr ile: “Ey pâdişāh-ı nîk-nihād-ı dād-mu‘tād (6) ḳatlıme mübāşeret idecek cellāda ol bî-günāhı ḳatlıden āzād eyle diyü ṭarafıñdan (7) fermân-ı celîlü’l-‘unvān vāşıl olsa emrüne itâ‘at ile ḳatlıden (8) ferāġat ider mi? Yoksa hemān bildügi yola gider mi?” didi. Pâdişāh: “Emrūme (9) imtişāl itmemek ne ihtimāldür?” diyicek, “İmdi saña ḳuvvet ü ḳudret ile hükümet (10) ve mesned-i salṭanat ‘ināyet iden Cenāb-ı ‘İzzetden bir hüküm-i celîlü’ş-şān (11) ve fermân-ı ḳazā-cereyān irād itdüm ki beni ‘uḳūbetden āzād ve ḥāne-i ḳalb-i vîrānımı ābād (12) idersin” didi. “Nedür?” didikde, “*Ḳur’ân-ı i‘cāz*-(13) iḳtirānda Haḳ Sübhānehü ve Te‘ālā ²⁹² وَلَا تَزِرُ وَازِدَةٌ وِزْرَ اٰخِرٰی buyurmuşdur” didi. Ḥulāsa-i ma‘nā-yı şerîfi hiç bir eḥadi ğayruñ günāhı ile mu‘āḥaze (15) ve ihtisāb ve bir ferdi mücrim-i āḥaruñ cürmi ile ‘iḳāb itmezler dimekdür. (16) Me’mūn, ḥadden bîrūn müteessir olup “Ol nā-murād ve bî-günāhı āzād (17) ve taḫyîḳdan taḥlîs ile dil-şād idüñ ki, elinde

²⁹² “Günahkâr kimse diğeriñin günahını çekmez...” (*Kur’an*, Fâtir, 35/18).

hüküm-i ‘azîm-i muhkem ve fermân-ı şân-ı kerîm-i mübrem (54 b) (1) var” didi.

الاله الحكم و هو احكم الحاكمين²⁹³

Nazm: حکمی که آن زبار که کبر یابود

(2) بالا تراز مقوله چون و چرا بود

حکمی کمصا درست زد یوان لم یزل

(3) خود زهره مخالفت آن کر ابود

Terceme: Eylese fermân eger ol pâdişâh-ı bî-şerîk

(4) Şâdir olmak kimseden mümkün müdür çün ü çerâ

İtse dîvân-ı ezelden hüküm-i âlî-şân şudür

(5) Zehresi yok hiç bir ferdüñ ki aña diye lâ

Hikâyet: Bir gün ‘Amr bin Leys, (6) şâhib-i ğaraz kelâmı ile bir faķiri bî-vech maĥbûs ve luĥfundan me’yûs (7) idicek, faķirüñ mâderi derd-i dilini kâşif bir ‘arz-ı ĥâl yazdırup (8) şâh-râhda vâķıf ve ‘Amr’uñ mürûruna ‘ârif olıcaķ, ber-sebîl-i ta‘cîl-i (9) kemâl-i ğumûm ü hümûmdan nâşî tehevvr ile ‘arz-ı ĥâli açarak dest-i ‘Amr’a (10) bi’z-zât teslîm için hücum itdükde, ‘Amr’uñ semendi remîde olmaĝla müteĝayyir (11) ü rencide olup fermânı ile ol za‘îfeyi ser-i râhdan dūr ve zecr (12) ü ķahr ile bî-ĥuzūr itdiler. Ba‘dehu ‘Amr yine ol maĥalden mürûr eyledi. Fi’l-ĥâl (13) ‘acüz-ı şikeste-bâl mu‘âvede-i şâh-ı ‘amîmü’n-nevâl ihtimâli ile yine şâh-râha gelüp (14) ĥâzır ve ķudûm-ı ‘inâyet-mersûm-ı şâha nâzır iken ‘Amr yine ol râhdan rücû‘ (15) eyledükde faķire ke’l-evvel şikâyete şürû‘ idüp kelimâtı ‘Amr’uñ mesmû‘ı olıcaķ (16) “Kimdür?” diyü istihbâr itdi. Ma‘hûd olan maĥbûs-ı me’yûsuñ mâderi olduĝunu (17) iĥbâr itdüklerinde teĝayyür ve i‘râzını izhâr ve yüzün çevirüp ‘adem-i iltifât ile ĝazabını âşkâr (55 a) (1) idicek, pîr-zen-i bî-mecâl: “Ey şâh-ı ‘amîmü’n-nevâl ve ey melik-i melek-ĥışâl ve ey (2) pâdişâh-ı Cem-ķadr ü Sikender-mişâl püser-i bî-günâhum maĥbes-i felâket ü

²⁹³ “Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. **Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur** ve O hesap görenlerin en çabuĝudur.” (*Kur'an*, En'am, 6/62).

giriftārīde niçeye dek (3) mütevārī ve şiyāb-ı rāhat ü ārāmdan ne vakte dek ‘ārī ve haqqında emr ü fermānuñ ne vech üzre cārī olur?” didi. (4) Şāh-ı ğazūb şad çüb ile darb ü ta‘zīr ü rüyını tesvīd ile teşhīr idüp (5) eṭrāfda münādīler fermān-ı sulṭān-ı cihāna ‘işyān idenüñ (6) sezāsı ve mücrimlerüñ cezāsı budur” diyü nidā ve sāyir nāsa ‘ibret-nümā ideceklerdür” didikde, pīr-zen: “Bu hükmi sen mi idersin?” didi. “Belī, bu hükmi ben iderüm” diyicek, (8) Ol za‘īfe “Ya aḥkām-ı şerīfe-i İlāhīye nice oldu? Hük-m-i şer‘ī kalmadı mı ki, sen (9) dil-hāhuñ üzre ta‘yīn-i aḥkām idersün?” didikde, kelām-ı hikmet-encāmından (10) ‘Amr’üñ endāmına lerze hāşıl olmağla düşüp medhūş ve kemāl-i ḥayretten (11) lā-ya‘kıl ü bī-ḥūş oldu. ‘Aklı başına gelicek, fermānı ile maḥbūs-ı (12) me’yūs zindāndan ḥalāş ve ḥil‘at-ı hāşş ilbās olunup zīn-i zerrīn ile (13) tezyīn olunmuş bir semend-i güzīn-i sulṭānīye süvār kılınıp bütün şehri (14) şevket ü ḥaşmet ile geşt ü güzār eyledi ve yanınca münādīler nidā idüp didiler ki: (15) “Bir hük-m-i celīlü’l-miḳdār ki, Cenāb-ı Kirdgār’dan vürüdü zāhīr ü āşīkār ola, ‘Amr Leys (16) kimdür ki anuñ ḥilāfını ḥātırına ihtār ide?”

Beyt: او حاکمست (17) و ما همه محکوم حکم اوست

ماراچه اختیار بود حکم حکم اوست

(55 b) (1) Terceme: O ḥākimdür anuñ maḥkūmıyuz biz

Bizüm bir re’yimüz yok hük-m anuñdur

(2) Erkān-ı ‘adāletüñ biri daḥi ra‘ıyyet haqqında ḥulūş-ı niyyet ve anlara (3) bi-ḳadri’l-ımkān nīk-endīş olmağa ḥüsn-i ‘azīmetdür. Zīrā bu ḥuşūşda (4) pādīşāhlar niyyetinüñ eşer-i maḥşūşı muşarraḥ ü manşūşdur. Eger ‘adl ü dāda niyyet (5) iderler ise, müntic-i bereket ü cem‘ıyyet olur. Eger ne‘üzü bi’llāhi Te‘ālā ḥilāfına (6) ḳaşd ile zulm ü bī-dāda teveccüh gösterirler ise cümle maḥşūlātuñ bereket ü menfa‘ati (7) berbād, ve ḳaḥt ü ğalā müzdād olup ‘aḳd-i cem‘ıyyet-i ra‘ıyyet güsiste vedīd (8) ve der-i vāridātı besta olur. Nitekim ḳişver-i ma‘ārīf ü fezā’ilüñ (9) ser-āmed ü ser-firāzı ve fuşāḥā-yı

şu‘ arānuñ kemāl-i nezāket ü zārāfet ile mümtāzı (10) Şeyh Muşlihuddīn Sa‘dī-i Şirāzī
hazretinüñ revvaḥ Allāhü te‘ālā rūḥahu ve (11)ce‘ale’l-cennete zariḥahu bu ma‘nā-yı
pesendīdede nazm-ı sencīdesi vāḳi‘ ve miyān-ı (12) ‘ālemyānda şāyi‘ olmuştur.

Nazm: دران کوشن تاهر چه نیت

(13) نظر در صلاح رعیت

که سلطان اگر نیت بد کند

مهم جهانی (14) بهم برزند

Terceme: Şehā her ne kāra iderseñ ‘azīmet

Hemān kaşduñ olsun şalāḥ-ı ra‘iyyet

(15) Şeh olmaz ise ḥalkuñ eger nīk-ḥāḥı

Ser-ā-ser cihāna irişür tebāhī

(16) **Hikāyet:** Ş ā h Kūbād, bir gün şikārda leşkerinden cūdā ve ḥuddām-ı ‘ālī-
maḳāmından (17) dūr ü tenhā ḳalup germiyyet-i hevā iḳtizāsı ile teşnelikten bī-dermān
(56 a) (1) ve bir sāye ve mā’-i şafā-māye bulmağ için eṭrāfa nigerān ve deşt ü şahrāyı
(2) pūyān iken, dūrdan bir sāye mişāli siyāhī manzūrı olıcağ, ol cānibe (3) berḳ-ı ḥāṭıf
gibi at sürdi. Miyān-ı bādiyede ḳurulmuş bir köhne ḥayme (4) sāyesinde bir pīr-zen
duḥteri ile nişeste gördi. Kūbād’uñ ḳudūmundan (5) pīr-zen ḥaberdār olıcağ,
ḥaymesinden kemāl-i sür‘at ü isti‘cāl ile (6) ḳıḳup istiḳbāl ve ‘inān-ı semendine yapışup
maḳdūrı mertebesinde (7) iclāl ile ḥaymesine inzāl idüp ḥuşḳ ü terden mā ḥazar ne ise
öñüne iḫzār (8) idicek, şāh-ı kāmkar, def -i cū‘ ve ḥarāret idüp ḥāb ḡalebesi ile (9) bir
miḳdār istirāḥat itdükden şonra bīdār olıcağ, dāver-i ḥāver-i sipihr-i (10) çarūmīn, ‘azm-
ı maḡrib-i zemīn idüp ḥargeh-i müşḡīn ābāb-ı şeb-i tārīk (11) ḳurulmuş ve çetr-i zerrīn-
tīnāb rüz-ı rüşen dūrılmış göricek, (12) ol gice anda iḳāmete niyyet eyledi. Şeb-hengām
ol faḳīrelerüñ cihet-i (13) intizām-ı ma‘išetleri olan bir nīk (?) inekleri var idi. Şahrādan
gelüp (14) duḥter mu‘tādı üzre şağar; ol deñlü şīr ḥāşıl olur ki, keşretinden (15) Kūbād

ta‘accüb idüp mülâhaza ider ki, “Bunların meretebe-i intifâ‘larına (16) bir ehad ittilâ‘ tahşil itmemek için şahrâ-nişin ve ‘uzlet-güzin olmuşlardır. (17) Çün her gün bir inekden bu deñlü süd hâşıl olıcağ, (56 b) (1) bir günlük şiri sultân-ı cihângire virseler, (2) mälları halel-pezir olmayup hazîneye ba‘ iş-i tevfir olunur” diyü (3) niyyet itdi ki, dârü’l-mülkine vâşıl olıcağ “re‘âyâ vü berâyâya bu minvâl üzre teklîfe mübâşeret idüp ihdâs-ı bid‘at eyleyüm.” (4) Çün talî‘a-i mihr-i münîr talî‘ ve tebâşir-i şubh-ı müstenîr lâmi‘ (5) oldu, duhter ke’l-evvel inegi sağmağâ şürü‘ idicek feryâda âğâz (6) idüp: “Ey mâder, dest-i du‘â ü niyâzı dergâh-ı Hudâ-yı bî-enbâza ref‘ (7) ve rüy-ı tazarru‘ u tehaşşî‘i hâk-i meskenete vaz‘ eyle ki, pâdişâhımız bî-iştibâh (8) zülme ‘âzim ve re‘âyâ hağğında cevr ü siteme câzim olmuşdur” diyicek, (9) Qubâd ta‘accüb-künân vechinden pürsân olıcağ: “Her şehir, sebep-i ma‘îşetimiz (10) olan inegün ziyâde şir virmesi muqarrer idi. Bu gün mu‘tâddan ziyâde (11) noğşan nümâyan oldu. Hergâh, pâdişâh re‘âyâsına bed-hâh (12) olsa, Hağ Sübhânehu ve Te‘âlâ kişverinden bereketi tebâh ider” didi. Qubâd daği “Gerçek (13) söylersin” deyüp ol niyyeti qalbinden ihrâc ü ib‘âd ve ‘azîmet-i ‘adl ü dâd idüp (14) duhtere “Var yine sağmağâ meşğul ol” demek ile tekrâr sağub mu‘tâd üzre (15) şir hâşıl olıcağ, şir ile mâderine (17) tebşir ve dergâh-ı Melik-i Kadîre hamd ü şükri tevfir ü teğşir eyledi. Bu cihetdendir ki, (57 a) (1) “Melik-i ‘âdil ebr-i bârende ve âfitâb-ı tâbendeden bihterdür” dimişler.

Şi‘r: (2) هر ان نم کزابر بهساران بود

در اندیشه شهر یاران بود

چو بد کردو اندیشه (3) بادشا

نیا بد زمین نم بوقت از هوا

چو عادل شودشه زستحی منال

(4) که عدلش به است از فراخی سال

Terceme: Her kıatre kim nüzül ide ebr-i bahârdan

(5) Nâşî olur o fikr-i şeh-i kâm-kârdan

Endîşesin eger bed ide pâdişâh-ı dîn

(6) Nem görmeye zamânı ile hâk budur zemîn

Şeh ‘âdil olsa çekme şaşın guşşa-i ğala

Sultânun ‘adl ü dâdı olur ba‘ iş-i reha

Ve bu hikâyet medlûlini müeyyid bir kışsa-i (8) pür-hişşe dağı menkûldür ki, Behrâm-ı Gür, bir gün bâğ ü râğ arasından mürür iderken (9) iştidâd-ı ğarda bir bâğa vuşul bulıcağ, bir pîri bâğ-bânlığa meşğul görür. (10) “Bâğda enâr var mıdır?” diyü istihbâr ve bir kıadeh âb-ı enâr talebini iş‘âr ider. Pîr (11) fi‘l-ĥâl mâlâmâl bir kıadeh âb-ı enâr getüricek, ba‘de’t-tenâvül: “Ey pîr-i zinde-dil, (12) her yıl bâğunđañ ne ĥaşıl olur?” didikde, “Cümle bâğ maĥşûlünden baña üç yüz dînâr (13) vâşıl olur” didi. “Ya dîvân-ı sultânî için maĥşûl-i bâğdan ne miğdâr (14) ĥarâc iĥrâc idersin?” didikde: “Bizüm pâdişâh-ı kâm-kâr-ı kerem-şi‘ârımız, (15) arâziden a‘şâr alup eşcârdan başka mîl talebi ile re‘âyâya teklîf-i (16) ‘anîf ve ĥarâc-ı arâziyi taz‘îf ile fuğarâ ve zu‘afâ kıalbini kendiden (17) taĥrîf eylemez” didi. Behrâm, sevdâ-yı ĥâm idüp: “Memleketimizde bâğ-ı meyve-dâr (57 b) (1) bisyâr ve eşcâr-ı müşmire bî-şümârdur. Anun dağı maĥşûlünden ‘öşri ĥazîneme (2) dâĥil olsa ĥadd-i keşrete bâliğ mübâlağa mebâliğ ĥaşıl olup re‘âyâya dağı (3) çendân zarar ü ziyân vâşıl olmazdı” diyü minvâl üzre ‘âmil ta‘yînine (4) ‘âzim ve ĥadıķa-i âmâline müşmir olmaz şecer-i tama‘ ğarsına câzim oldı. (5) Ba‘dehu bâğ-bândan bir kıadeh âb-ı enâr dağı taleb itdi. Bâğ-bân (6) bâğa girüp müddet-i medîdden soñra (7) bir kıadeh âb-ı enâr ile bedîd olıcağ, Behrâm nevbet-i sâbıkada ‘ale’l-fevr kıadeği (8) âb-ı enâr ile pür getürüp kerre-i şâniyede intizâr-ı bî-şümâr ile ol kıadardan (9) noğşân üzre getürdüğünüñ vechinden istihbâr itdi. Ol iĥtiyâr (10) isti‘lâm iden Behrâm idüğinden ĥaberdâr olmayup: “Ey civân-ı dil-âğâh, (11) cürm ü günâh benden

degül, belki pâdişâhdandır ki, şimdi bed niyyet (12) ve cevri ü siteme ‘azîmet itmek ile meyvelerden bereket gitdi. Zîrâ (13) def a-i ûlâda bir enârdan hâşıl olan miqdâr, def a-i şâniyede on dâne (14) enârdan taşşıl olunmağ kâbil olmadı” diyicek, Behrâm, bu kelâm-ı hikmet-encâmdan (15) gâyetde müteeşşir ve âyîne-i hâtırı mütekedir olup cezm ü ‘azm itdüğü (16) harâc-ı bâğ teklîfinden temâm ferâğ ve kalbinden ol hâtırayı (17) bi’l-küllîye ırağ idüp: “İhtiyâr, bir kadeh âb-ı enâr daği getür” didi. (58 a) (1) Pîr, bâğçeye girüp fi’l-hâl sürûr-ı tâmm üzre ke’l-evvel âb-ı enâr ile pür kadehi (2) dest-i Behrâm’a virüp ayıtdı ki: “Ey süvâr-ı sencîde-hişâl, ‘aceb hâldür ki, (3) pâdişâhımız niyyet itdüğü zulmden pişmân olmağla eşeri (4) zâhir ve meymenet ü bereketi bâhir olup ke’l-evvel yine bir dâne enârdan (5) bu deñlü âb nümâyân oldu. Behrâm daği şüret-i vâkı‘ayı pîr-i rüşen zamîre (6) taqrîr ve soñra yine niyyetini tağyîr itdüğinden habîr itdi ve bu pend-i sūd-mend iştihâr bulup (7) ol şâh-ı ercümendden şafha-i rûzgâr-ı zer-nigârda (8) yâdigârdur. Tâ ki, selâtin-i bâ-temkîn ve esâtîn-i merhamet-âyîn mütenaşşih (9) olup aşhâb-ı fakr ü fâka olan ‘aceze-i bî-tâka ve fuqarâ-i âfâka (10) tekâlîf-i şakka itmek endîşesini sâha-i zamîrlerinden dür ve hemvâre (11) niyyet ü ‘azîmeti şalâh-ı hâl-ı ra‘iyyete maqsûr ideler.

Beyt: هر شاه که او نیت (12) خودراست کند
یا بد ز خدای هر چه در خواست کند

Terceme: Her pâdişâh ki niyyetini hayr ide müdâm

Hâşıl ider murâdını ol Hayy-i lâ yenâm

Hikâyet: (13) Ve hükemâ “ ‘Adl hûb-terîn-i fezâ’il ve zulm zîşterîn-i rezâ’ildür ve netîce-i ‘adl (14) beğâ-yı milk ü millet ve vüs‘at-i memleket ve ma‘mûrî-i hazâ’in ve âbâdânî-i (15) karye ve medâ’indür ve şemere-i zulm zevâl-i devlet harâbî-i memâlik ve zuhûr-ı şürûr (16) ve intikâl-i salţanatdur” demişler.

Vaşiyyet: Hüşeng bin Siyamek (?) (17) veledine itdüğü veşâyâdan biri budur ki: “Ey püser, ve ey cân-ı peder, (58 b) (1) devha-i devletün şarşar-ı dehrden maşûn ve maħrûs itmek murâd ise (2) âyet-i zulmi maţmûs ve râyet-i cevri menkûs eyle ve mazlûmân-ı

sitem- (3) dīdenūn nāvek-i āhından güriz ve maḥrūmān-ı miḥnet-keşidenūn zārī ve nāle-i (4) cān-gāhından perhiz eyle ki, büzürgan dimişlerdür:

Beyt: آنچه پیرزن کند سحر
(5) نکند صد هزار تیر و تبر

Terceme: Pīr-zenūn itdüğünü vaqt-i seḥer

İdemez şad hezār tīr ü teber

(6) Ve zulmūn sū'-i ḥātinetinden ve sitemūn veḥāmet-i 'ākıbetinden ḥazer it ki, (7) cevr sebeb-i tağyīr-i devlet ve ba'ış-i tebeddül-i ni'met ve māl ü menāl idügi muḥarrerdür (8) ki pāymāl-i herkes ve dest-i fersūde-i her ḥas taleb (9) ü taḥsīlinde mübālağa ve münākaşa ile re'āyā-yı miḥnet-keşi keşākeşe düşürme (10) ve fuḳarā'-i bī-zūr üstüne zenbūr-ı felāket üşürme ki şāyibe-i şekk ü iştibāh (11) zulmet-i cevr ile rüz-ı rüşen siyāh ve aḥvāl-i aşḥāb-ı menāşib u cāh tebāh olur.

Beyt: از رعیت شهی که مایه ربود
(12) بُن دیوار کُند و بام اندود

Terceme: Şeh re'āyādan eger alur ise sīm ü zer

(13) Bün-i dīvārı yıḳup bābını ta'mir eyler

Ḥikāyet: Erbāb-ı ḥikmet bu bābda bir mişāl-i (14) bī-hemtā peydā idüp ehl-i zāhir anı bu üslüb üzre ḥikāyet ve bu (15) minvāl üzre rivāyet itmişler ki, Sulṭān Mahmūd bir gün erkān-ı devletine (16) fermān itdi ki, ḥalkuñ cümleden aḥmak ü eblehini cūyān ve bādiye taḥsīlinde pūyān (17) olalar. A'yān-ı devleti büzürgan ü nüdemāyı ve ḥoş-tab'ān-ı ḥükemāyı, eṭrāf (59 a) (1) ü eknāf-ı memlekete bu maḳūle ebleh şahş isti'lāmı için perīşān itdiler. Anlar daḥi (2) aḥvāl-i cūhhāl ü aḥmaḳānı istikşāfda mübālağa ile pürsān olup (3) ṭaraf-be-ṭaraf gitdiler. Āḥirü'l-emr bir şahş-ı nādānı gördiler ki, mināre gibi bir şāḥ-ı (4) çenāra çıḳup üstünde durduğı şāḥı teber ile ṭurmaz keser. (5) Bīḥ-i

‘ömrünü kendü eli ile kaç‘ a heves itmek ile ma‘lûm olur ki, (6) ser-i sevdâ-zedesinde dâ‘imâ bād-ı hāmākat eser. Zīrā o şāh maḥallinden münkaṭı‘ (7) ve munfaşıl olsa, ol aḥmaḳ, şāh-ı bülendden rūy-i zemīne düşüp (8) helāk olmaḳ muḳarrer ve muḥaḳḳaḳ, farazā biñ cānı olsa birisi sālīm ḳalmayacağı (9) zāhir ve lezzet-i ḥayātdan bir daḥi kām almayacağı bāhir. Pes, şaḥş-ı mezbūruñ (10) eblehterīn-i ḥalāyık ve maṭlūb-ı şāha muvāfiḳ olmasında cümlesi müttefiḳ olmaḡla ḥuzūr-ı şāha īşāl (12) ü tafşil-i ḥālını bi’t-ṭūl ve’l-‘arz mevḳıf-ı ‘izz ü iclālīne ‘arz ile başt-ı (13) bisāt-ı maḳāl itdüler. Şāh-ı dil-āḡāh: “Eblehterīn-i ‘ālem olmaḡa mā-şadaḳ (14) bundan aḥmaḳ bir şaḥş daḥi vardur” didi. İsti‘lām itdüklerinde: “Bir ḥākim-i zālīmdür (15) ki, hemvāre mezālīme taşaddī ve re‘āyāsına cevr ü ta‘addī itmek ile perişān-ḥāl (16) olup cüyüş-ı ḳuvvet ü ḳudretini zebūn ü maḡlūb ve rāyāt-ı (17) şevket ü ḥaşmetini ma‘kūs ü menkūb ide” didi.

Şif r: رعیت چو بیخ اند (59 b) (1) و سلطان درخت

درخت ای پیسر باشد از بیخ سخت

بتر برین (2) آن درختی فرن

که بالایی شاخش کرفتی و طان

که چون سست کردند (3) بیخ درخت

ز پای اندر اید زهر بادسخت

کسی کرجفا و ستم میکند

(4) یقین است کونج خود میکند

Terceme: Ra‘iyyet biḥ ü sultān naḥl-i bālā

(5) Şecer lābud olur biḥ ile berpā

Dıraḥtuñ çünki bālāsındasın sen

(6) Ḥazer ḳıl biḥini ḳat‘ eylemekden

Eger kim süst olursa bîh-i eşcâr

(7) Düşüp hâke olur âhir nigünsâr

O kim cevr itmeden olmaya münfekk

(8) Qazar kendü kökün bî-şübhe vü şekk

Hikâyet: *Emâlî-i Haṭîb-i Medenî*'de mezkûrdur. (9) Sa'îd-i Semerḳand'da bir şaḳiyy-i zâlim-i meşhûr var idi ki, ḫalâyıḳ-ı cihân cefâsından (10) 'azabda ve cevr ü ta'addîsinden şikence ve 'iḳâbda (11) idiler, çün Cenâb-ı 'İzzet, 'azzet esmâühü ve cellet dergâhına anuñ (12) zulm ü 'udvânından zu'afâ-i ra'ıyyet tazarru'-ı bî-ğâyet ve nâle vü enîn ve ḳalb-i (13) ḫazîn ile şikâyet itmişler idi. Bir gice ğurfesinde vaz' olunan (14) tahtında çeşm-i baht-ı bergeştesi gibi ḫufte ve ḫürşîd-i devlet ü iḳbâli (15) şehâb-ı nevâ'ib ile nühüfte iken 'Arabiyye **فَهْوَاسِیْنَ سِهَامِ اللَّیْلِ نَا فِذَّةٌ وَّلٰكِن طَعَا اَمْدٌ وَّلِیْلَمْدِ اِنْقِضَاءُ** (16) bir tîr-i ḳazâ-te'sîr-i ḫûn-feşân, âsmândan murğ- cân-sitân (17) perrân olup ol perîşân-rûzgâruñ sîne-i pür-kînesin öyle nişân **(60 a)** (1) itdi ki, peykânı püştinden nümâyân ve ol anda ten-i nâtüvânı bî-cân oldu. (2) Şabâḫ olıcaḳ ḳavs-i ḳazâdan siḫâm-ı belâya âmâc olan sînesinden (3) metâ'-ı ḫayâtı tārâc iden tîr-i kavî-te'sîri ihṛâc itdüklerinde, üzerine bu beyt-i (4) laṭîf şebt olunmuş gördiler.

'Arabî: **بَتَّغَى وَّلِلْمُبَغَى سِهَامٌ تَنْتَظِرُ**

(5) انفذ فی الاضلاع مز و جر الاپر

(6) Ya'ni "zulm ü sitem idersin, ammâ sitemkârlar için âmâde siḫâm vardur ki, (7) a'zâ-yı insâniye süzenden ziyâde geçer" dimekdür ve bu ma'nâ-yı sencîdeyi nazm-ı pesendîde (8) ile îrâd itmişlerdür.

Ḳıṭ'a: **همان ای نهاده تیر جفا بر کمان ظلم**

اندیشه کن (9) زناوک دلدوز درمکین

کر تیر بوز جوشن فولاد بکدزد

پیکان اه (10) بکدزد از کوه آهنین

Terceme: Ey iden tîr-i cefâ vü cev̄r dâ'im der-kemân

(11) İt kemîn-i nâvek-i âh-ı sehergehden hâzer

Cevşen-i pûlâda eylerse eşer tîguñ senüñ

(12) Kûh-i âhen olsa da peykân-ı âh eyler güzer

Ve Hâkîm Hâkânî dağı bu ma' nâyı 'aceb zîbâ (13) nazm idüp ser-levha-i efkârınuñ
'unvânı itmişdür:

Kit' a: (14) بترس از تیر باران ضعیفان در مکین شب

که هر کر زخم نالان تر قوی تر زجم سکایش

(15) بترس از اه مظلومی که پدارست و خون باران

توخوش خفته بالین تو آید سیل بارانش

(16) **Terceme:** Hâzer itmek gerekdür tîr-i bārân-ı za' ifândan

Çavî olur za' if ü nâ-tüvânuñ zaḥm-ı peykânı

(17) Meded aqıtma âb-ı dîde-i ḥün-bâr-ı mazlûmı

Şaḡm bālînuñe (?) irişür nâgeh seyl-i bārânı

El-ḥamdü li'llâh ki, sāye-i Cenâb-ı Perverdigâr olan dâver-i ferḥunde-âşâr ve
Dârâ-yı Cem-ḥaşem, İskender-iştihâr fermân-ı fermâ-yı selâṭîn-i rûzgâr ü penâh-ı esâṭîn
ve melce-i ḥavâḳîn-i bâ-i'tibâr

Beyt: 'İnâyet-dişâr ü 'adâlet-şî'âr

Şeref-baḥş-ı 'âlem şeh-i kâm-kâr

Sulṭân Aḥmed Hân-ı 'âlî-miḳdâr ḥâzretlerinüñ hemvâre kârları ihyâ-yı şer'-i
lâmi' u'l-envâr olmağla esâs-ı devlet ü salṭanatları şâbit ü ber-çarâr ve bünyân-ı 'izzet ü
sa'âdetleri müstaḥkem ü üstüvâr olup envâr-ı âfitâb-ı fazl ü iḥsânları aḳṭâr-ı cihâna
resîde ve firâş-ı ikbâl ü iclâlleri basî-i 'âleme bisâṭ-ı şefkat ve firâş-ı 'âṭîfeti keşîde
olmağla sükkân-ı Rûm ü 'Arab ü 'Acem ve ahâlî-i 'Irâḳ u Yemen ve Deylem ser-firâz ü
şâdmân, belki 'âmme-i ḥalḳ-ı cihân mesrûr ü ḥandân oldukları müstaḡnî 'ani'l-
beyândur. Ḥaḳḳâ ki, ol şehryâr-ı niḡ-nihâd ve sulṭân-ı dâd-i'tiyâd ḥâzretinüñ aḳşâ-yı

murādı, himāyet-i bilād ve ri‘āyet-i ‘ibād ve işā‘a-i merāsım-i ‘adl ü dād ve ikāmet-i ğazā ü cihāda sa‘y ü ictihād ve ka‘at-ı ‘urūq-ı fitne vü fesād ve def‘-i ehl-i küfr ü ‘inād ve izāle-i aşhāb-ı zindeka vü ilhād olmağla ‘ämme-i enāmuñ evkāt-ı ferhunde-sā‘ātleri şafā ve sürūra maqrūn ve esbāb-ı şādmānī ve kām-rānileri hadden bīrūn ve mezīd-i heybet-i tīg-i bī-dirīğleri ile e‘ādī-i devletleri haste vü zebūn ve tīr-i dil-düz-ı cevşen-güzārları ile kulūb-ı düşmen-i bed-ħāh mecrūh u pūr-ħūn olmuşdur.

(60 b) Şehensāh-ı hümāyun baht Sultān Aħmed-i ‘ādil

Ki oldı nūr-ı ‘adlünden münevver dīde-i dūnyā

(14) Ğudāvend-i felek-rif‘at mu‘īn-i devlet ü millet

Olupdur rāyet ka‘dr-i bülendi her çend a‘lā

(15) Nem-i ihsān ü feyzinden zemīn tāze zamān ħurrem

Ra‘ıyyet şād ü mülk ābād u ħalk āsūde ser-tā-pā

(16) Zihī Dārā-yı dīn-perver k’anuñ menşūr-ı ka‘drinde

Çeküpdür kātib-i ħükme-i ezel tuğrā-yı isti‘lā

(17) Hemīşe tā ki devrān eyleye nüh-ķubbe-i gerdūn

İde fermānuña tābi‘ cihānı ħazret-i Mevlā.

SONUÇ

Ahlâk, insanlık tarihi boyunca üzerinde düşünölen bir mevzu olmuştur. Düşünce tarihinin ilk dönemlerinden itibaren pekçok yazar ve filozof, insanoğlunu diğler canlı türlerinden ayıran en temel özelliklerden birisi olan ahlâk kavramına ilgi duymuşlar, iyi ahlakın nasıl temin edileceğı sorusuna yanıt aramışlardır. Pekçok dilde bu konu hakkında sayısız eser kaleme alınmıştır.

Edebiyatımızda da ahlâk kavramı ve iyi ahlakın nasıl temin edilebileceğı hususlarında telif veya tercüme pekçok kitap vücuda getirilmiştir. Türkler, özellikle İslam dinini benimsedikten sonra bu dinin güzelliklerini halka aktarabilmek için ahlak konusunda yazılmış olan Arapça ve Farsça eserlerin tercümelerini yapmışlar veya telif eserler vücuda getirmişlerdir. Bu sayede eğitimsiz halk kesimlerine İslâmiyeti anlatmaya çalışmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden birisi Âşık Paşa tarafından kaleme alınan *Garib-nâme* adlı eserdir. Sade bir dil ile kaleme alınan bu eser, İslam dinini okuma yazması olmayan halk kitlelerine tanıtmak ve güzel ahlâkın teminini sağlamak için meydana getirilmiştir.

Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin tercüme ettiğı, Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı Farsça eseri de Mirza Muhsin'in şahsiyetinde, güzel ahlâkın nasıl temin edilebileceğinin anlatıldığı bir kitaptır. Hocazâde bu tercüme-yi Sultan Ahmed'in isteğı üzerine kaleme almıştır. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılan bu tercüme, bir ahlâk kitabı olduğu kadar bir siyâset-nâme özelliğı de taşımaktadır. Kâşifi'nin Mirza Muhsin adına ve onu eğitmek amacıyla meydana getirdiğı metin, Abdülaziz Efendi tarafından, I. Ahmed'in isteğı üzerine genişletilerek tercüme edilmiştir. Hocazâde, ahlâk ile ilgili ibâdet, adalet, sabır gibi kavramları ele alırken padişahının iyi huylarını da övmeyi ihmal etmemiştir. Eserin temel yazılış sebebinin bir şehzadeyi eğitmek olması dolayısıyla siyâset-nâme hüviyeti taşıyan metinde ülkeyi yöneten padişahların uyması

gereken ahlâkî kurallar ile yöneticilerin tebaalarına nasıl davranmaları gerektiği konusuburada bilgiler yer almaktadır.

Tezimizde bu eserin giriş kısmı ile on beş bölümlük bir kısmının transkripsiyonlu metnini vermeye çalıştık. Burada, transkripsiyonlu metnini verdiğimiz on beş bölümün kısa özetlerini vermek eseri daha iyi anlamamıza vesile olacaktır kanısındayız.

Metnin birinci bölümünde ibâdetin faziletlerinden, insana dünyada ve ahirette kazandıracaklarından bahsedilerek, sultanların amel defterlerini ibâdet yazısı ile süslemelerinin gerekliliği vurgulanmıştır. Padişahların gündüzleri halkın işleri ile geceleri ise kendi işleri ile ilgilenmeleri vurgulanmıştır. Daha sonra Hz. Ali'nin gündüzleri devlet işlerini yürütüp geceleri sabaha kadar Allah'a ibâdet etmesi ile ilgili bir kıssa anlatılmıştır.

İhlas hakkındaki bölümde, insanın yapacağı her işte Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinmesi gerektiği anlatılmıştır. Ardından, Horasan hükümdarlarından birisinin bir suçluyu cezalandırırken kızması sonucu cezalandırmayı kesmesi ile ilgili bir hikaye dile getirilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü dua konusuna ayrılmıştır. Dua her isteğin kapısını açan bir anahtar olarak gösterilmiştir. Hükümdarların, devletlerinin bekâsı için her daim Allah'a dua etmeleri öğütlenmiştir. Bu mevzuda bir ülkeye çok fazla yağmur yağması ve halkın hükümdara yakarması üzerine hükümdarın ettiği bir dua neticesinde yağmurun kesilerek güneşin açmasına dair bir hikaye anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde yer alan şükür hakkında, şükrün verdiği nimetler karşılığında yüce Allah'ı övmek olduğu ve insanlara verilen en büyük nimetin hükümdarlık olması sebebiyle sultanların her zaman yaratana şükretmeleri gerektiği vurgulanır. Şükrün kalp, dil ve vücudun diğer organları ile yapılabileceği söylenmiş, bunlara örnekler verilmiştir.

Beşinci bölümde, sabrın çok beğenilen ve hoş giden bir özellik olduğu söylenmiş ve Allah'tan gelen sıkıntı ve zorluklara katlanmak olduğu belirtilmiştir. Daha

sonra bir hükümdarın karşısında akrep tarafından sokulmasına rağmen sabır gösteren bir kumandanın öyküsü anlatılmıştır.

Altıncı bölümün konusu olan rıza, kulun, Allah'ın takdir ettiği her şeye razı ve her şeyden memnun olması olarak anlatılmıştır. Rıza nuru ile aydınlanan bir gönül Allah'ın mukadderatından yüz çevirmez, kaza ve kaderin icaplarıyla uyuşur. Bu sayede gam ve keder onun hatırının yöresinde bile dolaşmaz, daima gönlü hoş ve sevinçli olur denilmiştir.

Tevekkülün, gönlü sebeplerden yücelterek Ulu Allah'a yönelterek işlerinin başarıya ulaşmasını ondan dilemek ve ortaya çıkan her şeyde onun keremine dayanmak olduğu belirtilerek, hükümdarların tevekkülden asla vazgeçmemeleri istenmiş, Allah'a tevekkülü elden bırakmayan bir hükümdarın zafer kazanması ile ilgili bir hikaye anlatılmıştır.

Sekizinci bölümde yer alan hayanın beğenilen bir huy olduğu vurgulanarak utanma vasfının ortadan kalkması halinde dünyanın düzeninin bozulacağı belirtilmiştir. Hayanın kısımları olan gınahtan utanma ve yüce gönüllülük üzerinde durulmuş ve bu mevzuda hikayeler anlatılmıştır.

Eserin dokuzuncu bölümü iffet konusuna ayrılmıştır. İffet iyi huylardan birisi olarak gösterilmiş ve dince yasak olan şeylerden özellikle şehvetten sakınma şeklinde nitelendirilmiştir. Hükümdarın iffet vasfı ile bezenmiş olması halinde memleketinin mutlaka günah karanlığından kurtulacağı söylenmiştir.

Onuncu bölümde ahlâkî vasıflardan edeb üzerinde durulmuş, edebin beğenilmeyen söz ve yakışsız işten nefsi korumak, kendini ve halkı saygıdeğer mevkide tutmak, kendinin ve başkalarının haysiyet ve itibarını kırarak hareketlerde bulunmamak olduğu belirtilmiştir. Bütün işlerde Hz. Muhammed'in yolunda gitmenin gerekliliği vurgulanmıştır. Hükümdarların edep yolunu tutmaları halinde kendilerine tabi olan halkında bu yolda yürüyeceği söylenmiştir.

On birinci bölümde himmet yüceliğinden bahsedilmiştir. Hükümdarlar için yüksek himmetin en büyük yardımcı olduğu belirtilmiştir. Hangi hükümdarın himmeti çok yüce olursa onun şevket hamlesi diğerlerinden daha ileri olur denilmiştir.

On ikinci bölümde azim (kesin kararlılık) üzerinde durulmuş ve hükümdarların yüksek bir azme sahip olmadıkları sürece ülkelerini iyi yönetemeyeceklerini ve başka yerler fethedemeyecekleri vurgulanmıştır.

On üçüncü bölüm cidd ü cehd'e (çalışıp çabalama) ayrılmıştır. Cidd; istenilen şeyleri elde etmek için çalışmak, cehd ise bu yolda zahmete katlanmaktır. Çalışıp çabalama büyük hükümdarların ahlâkı olarak nitelendirilmiştir. Bu düşünce hikâyeler ile kuvvetlendirilmiştir.

On dördüncü bölüm sebat konusuna ayrılmıştır. Hükümdarlarda sebat vasfının mutlaka bulunması gerektiği söylenerek, bir hükümdarda bu özellik yoksa halkını yönetemeyeceği ve ülkeyi kargaşaya sürükleyeceği vurgulanmıştır. Sebatın iki alametinin olduğu söylenmiştir. Bunlar girişilen her işin sonuçlandırılması ve mümkün olduğu kadar ağızdan çıkan sözlerin aksini söylememektir.

Eserin transkripsiyonlu metnini verdiğimiz kısımda yer alan son bölüm adâlet hakkındadır. Bu bölümde hükümdarların halkı yönetirken adil olmalarının gerektiği, sultanların adil bir yönetim sergilememeleri halinde devletten bereketin kalkacağı belirtilerek bu konu hakkında hikâyeler anlatılmıştır.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım bölümlerden de anlaşılacağı üzere, *Ahlâk-ı Muhsinî* daha çok hükümdarların sahip olmaları gereken ahlâkî özellikler üzerinde durmakta ve devletin nasıl daha iyi bir şekilde yönetilebileceği hususunda hükümdarlara tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu yüzden hem bir ahlâkî öğüt kitabı hem de bir siyâset-nâme olarak değerlendirilmeye değer bir eserdir.

KAYNAKÇA

1. Akün, Ömer Faruk, “Alâeddin Ali Çelebi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 315-318.
2. Akün, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 414-421.
3. Ayan, Gönül, “Lamiî Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Kasım 1994, Y. 1, S. 1, s. 43-66.
4. Aydın, Mehmet, “Ahlâk Maddesi 2. Kısım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 10-14.
5. Bursalı Mehmed Tâhir, *Ahlâk Kitaplarımız* (haz. Mahmut Kaplan,), Malatya 2002.
6. Ceyhan, Âdem, *Hocazâde Abdülaziz Efendi, Hazret-i Ali’nin Yüz Sözü Gül-i Sadberg*, basılmamış kitap.
7. Çağrııcı, Mustafa, “Ahlâk Maddesi 1. Kısım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 1-9.
8. Çağrııcı, Mustafa, “Mahbûbu’l-kulûb Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 328-329.
9. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1999.
10. Elbir, Bilal, “XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayal’in Önemi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2005, c. 13, No. 2, s. 623-632.
11. Emecen, Feridun, “Şehzâde Korkud Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 26, s. 205-207.
12. Erdem, Hüsametdin, “Ahlâk-ı Adûdiyye Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 14.

13. Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
14. Heyet, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
15. İlgürel, Mücteba, "Ahmed I Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 30-33.
16. İmamoğlu, M. Ragıp, *İyilerin Ahlâkı (Ahlâku'l Muhsinîn) I. Kısım*, Doğuş Matbaası, Ankara 1965.
17. İpşirli, Mehmet, "Asaf-nâme Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1990, c. 3.
18. Kahraman, Ahmet, "Ahlâk-ı Alâî Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 15-16.
19. Kaplan, Mahmut, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 11, s. 791-799.
20. Karaismailoğlu, Adnan, "Bostan Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 6, s. 307-308.
21. Karaismailoğlu, Adnan, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19, s. 16-18.
22. Kerslake, Celia J., "Celalzâde Mustafa Çelebi Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 260-262.
23. Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
24. Kurtuluş, Rıza, "Keykâvus b. İskender Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, s. 357.
25. Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 449-452.
26. Kut, Günay, "Âşık Paşa Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, s. 1-3.

27. Kut, Günay, “Lamiî Çelebi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 96-97.
28. Levend, Agâh Sırrı, “Siyâset-nâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1962*, Ankara 1988, s. 167-194.
29. Levend, Agâh Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara 1988, s. 63-115.
30. Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1993.
31. Öz, Mustafa, “Cemâleddin Aksarâyî Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, s. 308-309.
32. Özek, Ali, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul 1998.
33. Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
34. Pekolcay, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2002.
35. Sucu, Nurgül, “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006, S. 19, s. 125-148.
36. Şahinoğlu, M. Nazif, “Ahlâk-ı Muhsinî Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s. 17.
37. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
38. Tunç, Semra, “Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2002, S. 12, s. 155-168.
39. Türk Dil Kurumu Yayınları, *Yeni Tarama Sözlüğü* (haz. Cem Dilçin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.
40. Ünver, İsmail, “Gülşen-i Envâr Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 14, s. 252-253.
41. Yazıcı, Tahsin, “Gülistan Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 27, s. 240-241.
42. Yılmaz, Coşkun, “Osmanlı Siyâset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. 1, S. 2, s. 299-338.